

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

**OSMANLI COĞRAFYASINDA FARŞA ÖĞRETİMİYLE
MEŞGUL OLAN ŞAHSİYETLER
-XIX. ve XX. YÜZYIL-**

**Pınar ŞİMŞEK
124209001003**

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Musa BALCI

**AĞUSTOS-2018
KIRIKKALE**

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

**OSMANLI COĞRAFYASINDA FARŞA ÖĞRETİMİYLE
MEŞGUL OLAN ŞAHSİYETLER
-XIX. ve XX. YÜZYIL-**

**Pınar ŞİMŞEK
124209001003**

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Musa BALCI

**AĞUSTOS-2018
KIRIKKALE**

KABUL-ONAY

Sayın Dr. Öğr. Üyesi Musa Balcı danışmanlığında *Pınar Şimşek* tarafından hazırlanan “*Osmanlı Coğrafyasında Farsça Öğretimiyle Meşgul Olan Şahsiyetler- XIX. ve XX. Yüzyıl-*” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

.../.../2018

[
]

] (Başkan)

[

[

]

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2018
(Ünvan, Adı Soyadı)
Enstitü Müdürü

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum **“Osmanlı Coğrafyasında Farsça Öğretimiyle Meşgul Olan Şahsiyetler –XIX. ve XX. Yüzyıl-”** adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

28.08.2018

Pınar ŞİMŞEK

ÖNSÖZ

XIV. yüzyıldan itibaren Türk dili ve edebiyatı; coğrafyanın değişmesi, İranlı komşular dolayısıyla Farsçanın etkisi altına girmeye başlamış; sözcükler, söz dizimi öğeleri, gramer kuralları gibi birçok öge Farsçadan Türkçeye geçmiştir. Bu durum, Osmanlı topraklarında Farsçanın öğrenilmesini ve öğretilmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu yüzden, XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, bir yandan Farsça öğreten eserler yazılırken, bir yandan da eğitim kurumlarında Farsça okutulmaya başlanmıştır. XV. yüzyıl başlarından itibaren Farsça-Türkçe sözlük yazımı başlamıştır. XVI. yüzyılda ise Farsçanın Türk edebiyatı üzerindeki etkisi sözcük düzeyinde kalmamış, Farsçanın kuralları da dil ve edebiyata girmeye başlamıştır. XVII. yüzyılda Türk edebiyatında Farsçanın yardımı olmadan şiir söylenemeyeceği düşüncesi yerleşmiştir. Tanzimat döneminde ise, Farsça eğitim kurumlarında okutulan diller arasında yer almıştır. Bu arada, Farsça öğretiminde önemli bir yer tutan gramer kitaplarının büyük bir bölümü de bu dönemde yazılmıştır.

Anadolu'da Farsçanın tarihi seyrini belirlemek amacıyla bu coğrafyada Farsça şiir söyleyen şairler, Farsça-Türkçe sözlükler ve gramer kitapları, Farsça edebî eserlere yazılmış şerhler ve şarihler gibi araştırmaya dayalı çalışmalar yapılmış ve yapılmaktadır. Fakat Farsça öğretimiyle uğraşan şahsiyetler konusunda bir araştırma yapılmamıştır. Bu çalışmamız, Farsçanın Anadolu'daki tarihi seyrinin belirlenmesi yönünde katkı sağlamayı hedefleyen çalışmalardandır. XII. yüzyıldan günümüze kadar Farsça öğretimiyle ilgilenmiş şahsiyetlerin belirlenmesi uzun soluklu bir çalışma olduğundan yüksek lisans çalışmamızda Osmanlı Dönemi'nde XIX ve XX. yüzyıllarda yaşamış şahsiyetlere yer verilmiştir. Ayrıca Osmanlı tabiiyetinden olmamakla birlikte Osmanlı topraklarına gelmiş ve burada Farsça ders vermiş şahsiyetlere de değinilmiştir. Giriş ve iki bölümden oluşan çalışmada XIX. ve XX. yüzyılda yaşamış şahsiyetler tespit edilerek biyografileri verilmiş ve eğer Farsça öğretimine dair eserleri var ise onlardan da bahsedilmiştir.

Hazırlanan bu çalışmanın gösterdiğimiz bütün özen ve dikkate rağmen, elbette kusurları olacaktır. Bu hususta uzmanların ve konu ile ilgilenenlerin yapacakları eleştiriler bizi motive ederek ilerleyen dönemlerde benzeri konularda yapacağımız çalışmalarda da bizi teşvik edecektir.

Bu çalışma boyunca bana destek olan değerli hocam Prof. Dr. Yusuf Öz'e ve ilgisi ve bilgisiyle bana yol gösteren ve yardımlarını esirgemeyen değerli danışmanım, Dr. Öğr. Üyesi Musa Balcı'ya teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

Pınar ŞİMŞEK
KIRIKKALE-2018

ÖZET

ŞİMŞEK, Pınar, “Osmanlı Coğrafyasında Farsça Öğretimiyle Meşgul Olan Şahsiyetler – XIX. ve XX. Yüzyıl”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2018.

Farsça, Anadolu Selçukluları zamanında yazışma dili olarak kullanılmış; Osmanlılar zamanında da edebiyat dili olarak her zaman büyük ilgi görmüştür. Başta Osmanlı sultanları ve şehzadeleri olmak üzere dönemin ünlü şair ve yazarları, çeşitli alanlarda Farsça eserler vermişlerdir. Gerek Türk tarihinin gerek klasik Türk edebiyatının bazı önemli kaynakları da Farsça yazılmıştır.

Bu çalışmada Osmanlı döneminde XIX. ve XX. Yüzyılda Farsça öğretimiyle meşgul olan şahsiyetlerin hayatları ve eserleri ayrıntılı bir şekilde incelenerek bir araya getirilmesi hedeflenmiştir. Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde Osmanlı'daki eğitim kurumlarına değinilerek bu kurumlarda Farsçaya verilen önemden bahsedilmiştir. Birinci bölümde, XIX. yüzyılda Osmanlı'da Farsça öğretimiyle meşgul olan şahsiyetlere değinilmiş; Farsça öğretimine dair verdikleri eserlerden bahsedilmiştir. İkinci bölümde de XX. yüzyılda Osmanlı'da Farsça öğretimiyle meşgul olan şahsiyetlere değinilerek, Farsça öğretimine dair vermiş oldukları eserlerden bahsedilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Farsça, XIX. ve XX. Yüzyıl, Osmanlı, Eğitim.

ABSTRACT

ŞİMŞEK, Pınar, “Persons Engaged in Teaching Persian in the Ottoman Geography–“XIXth and XXth Century–”, Master Thesis, Kırıkkale, 2018.

Persian was used as a correspondence language during the time of the Anatolian Seljuks and always attracted great attention as a literary language during the Ottoman period. Famous poets and writers of the period, especially Ottoman sultans and princes, gave Persian works in various fields. Some important sources of both Turkish history and classical Turkish literature are also written in Persian.

In this study, it is aimed to bring together the lives and works of the persons who are engaged in Persian education in detail. The study consists of two chapters and the introduction.

In the introduction, the educational institutions of the Ottoman Empire were mentioned and the importance given to the Persian language was mentioned in these institutions. In the first chapter, XIXth century mentioned the figures who were engaged in teaching Persian language and mentioned the works they gave about teaching Persian language. In the second part, XXth century referring to the figures who are engaged in teaching Persian and mentioning their works on Persian teaching.

Keywords: Persian, XIXth and XXth century, Ottoman, Education.

KISALTMALAR

- hş. : Hicrî Şemsî
çev. : Çeviren
trc. : Tercüme eden
Hzl. : Hazırlayan
Yay. : Yayınları, yayınevi
öl. : ölümü
c. : Cilt
s. : Sayfa
ss. : Sayfalar arası
DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TDEA. : Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi
SATŞ. : Son Asır Türk Şairleri
OM. : Osmanlı Müellifleri
SO. : Sicill-i Osmanî
TN. : Tuhfe-i Naili
TŞ. : Türk Şairleri
KA. : Kamus'ul Âlâm
TTK. : Türk Tarih Kurumu
EIR. : Encyclopedia Iranica
SBE. : Sosyal Bilimler Enstitüsü
EBE. : Eğitim Bilimleri Enstitüsü
AÜİFD. : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MÜİFD. : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
CÜ. : Cumhuriyet Üniversitesi
İÜ. : İstanbul Üniversitesi
TMT. : Türkiye Maârif Tarihi
EM. : Enderun Mektebi
IRCICA: İslâm Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
TÜTAV : Türk Tanıtma Vakfı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
KISALTMALAR.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v-ix
GİRİŞ: OSMANLI DÖNEMİ EĞİTİM KURUMLARINDA FARŞÇANIN YERİ.....	1-14

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYILDA FARŞÇA ÖĞRETİMİYLE MEŞGUL OLAN ŞAHSİYETLER.....	15
1.1. Abdurahman Nacim (1833-1894).....	16
1.2. Abdurrahman Süreyya Mîrdûhîzâde (1841-1904).....	16
1.3. Agâhî Efendi (1838-1902).....	17
1.4. Ahmed Meşhuri Efendi (1783-1857).....	17
1.5. Aynî (1756-1837).....	17-18
1.5.1. <i>Dürrü'n Nizam</i>	18
1.5.2. <i>Nazmü'l Cevâhir</i>	18
1.6. Emin Efendi.....	19
1.7. Hatice Nakiyye Hanım (1846-1899).....	19
1.7. 1. <i>Lügat- i Fârisîyye</i>	19
1.8. Hızır Ağazâde Said (?-1836).....	20
1.9. Hoca Neş'et (1735-1807).....	20-21
1.10. Firakî Efendi (?-1889).....	21
1.11. Hüseyin Hüsni Efendi (1840-1909).....	21
1.12. Kethüdazâde Ârif Efendi (1711-1849).....	21-22
1.13. Mehmed Celâleddin Dede (1849-1908).....	22
1.14. Mehmed Galib Efendi (1876-1906).....	23

1.15. Mehmed Refet Efendi (?-1869).....	23
1.16. Mehmed Rıfki Efendi (1813-1854).....	23
1.17. Mîrzâ Habîb-i Isfahânî (1835-1894).....	24
1.17. 1. <i>Destûr-i Sohen</i>	24
1.17. 2. <i>Debistân-ı Fârisî</i>	25
1.17. 3. <i>Rehnümâ-yi Fârisî</i>	25
1.17. 4. <i>Hülâsa-i Rehnümâ-yi Fârisî</i>	25
1. 17. 5. <i>Rehber-i Fârisî</i>	25-26
1. 17. 6. <i>Berg-i Sebz</i>	26
1. 17. 7. <i>Desturçe</i>	26
1. 18. Mîrza Kâzım Bey (1802-1870).....	26-27
1. 19. Mîrza Şefî‘ Vâzıh (1794-1852)	28
1. 20. Muhammed Tahir İbn Âşûr (1815-1868)	29
1. 21. Murad Nakşibendî (1788-1847)	29-30
1. 21. 1. <i>Kâvaid- i Fârisîyye</i>	30
1. 22. Nâfi (?-1849)	31
1. 23. Safî Üsküdarlı (1862-1901).....	31
1. 23. 1. <i>Nev-Bâve-i Kâvaid-i Fârisî</i>	32
1. 23. 2. <i>Şive-i Lisan-ı Fârisî</i>	32
1. 24. Salih Naili Efendi (1823-1876)	32
1. 25. Seyyid Abdürrezzak İlmî (1842-1907).....	32-33
1. 26. Seyyid Azim Şîrvânî (1835-1888).....	33-34
1. 27. Süleyman Fehim Efendi (1788-1847)	34
1. 28. Süleyman Yümnî (1802-?)	35

İKİNCİ BÖLÜM

XX. YÜZYILDA FARŞÇA ÖĞRETİMİYLE MEŞGUL OLAN ŞAHSİYETLER	36
2. 1. Abdülbaki Gölpınarlı (1900-1982).....	37-38

2. 2. Abdülkadir Erdoğan (1877-1944)	38
2. 3. Abdülvehhâb Azzâm (1894-1959)	38-39
2. 4. Ahmed Ateş (1913-1966)	39-40
2. 4. 1. <i>Farsça Grameri</i>	40
2. 4. 2. <i>Farsça Dilbilgisi</i>	40
2. 5. Ahmed Feyzi Efendi (1842-1910).....	41
2. 5. 1. <i>Usul-i Fârisî</i>	41
2. 5. 2. <i>Kand-i Parsi</i>	41
2. 5. 3. <i>Zeban-i Fârisî</i>	42
2. 5. 4. <i>Kamus</i>	42
2. 5. 5. <i>Cep Lügati</i>	42
2. 6. Ahmed Remzi Akyürek (1872-1944).....	42-43
2. 6. 1. <i>Tuhfe-i Remzi</i>	43-44
2. 6. 2. <i>Manzum Kâvaid-iFârisî</i>	44
2. 7. Ahmed Sâfi Bey (1851-1926).....	44
2. 8. Ali Nazimâ (1861-1935).....	44-45
2. 8. 1. <i>Tertîb-i Cedîd Ta 'lîm-i Fârisî</i>	46
2. 9. Ali Nihad Tarlan (1898-1978).....	46-47
2. 9. 1. <i>İran Edebiyatı</i>	47
2. 10. Ali Salâhuddin Yeğitoğlu (1877-1939).....	47
2. 11. Andreas Tietze (1914-2003).....	48
2. 12. Besim Atalay (1882-1965)	49
2. 13. Celalüddin Dede Efendi (1853-1946).....	49-50
2. 14. Fânîzâde Ali İlmî (1877-1964).....	50
2. 15. Hafız Mehmed Zühdi (1854-1914).....	50-51
2. 16. Hasırîzâde Elif Efendi (1849-1927)	51-52
2. 17. Hellmut Ritter (1892-1971).....	52-53

2. 18. Hüseyin Daniş (1870-1943).....	53-54
2. 18. 1. <i>Ta'lim-i Lisân-ı Fârisî</i>	54
2. 18. 2. <i>Serâmedân-ı Sühan</i>	55
2. 19. İbrahim Cudi Efendi (1863-1926).....	55
2. 19. 1. <i>Lugat-ı Cudi</i>	55-56
2. 20. İsmail Hakkı Toprak (1872-1969).....	56
2. 21. İsmail Kâzım Uz (1873-1943).....	56-57
2. 21. 1. <i>Kâvaid-i Fârisî</i>	57
2. 22. Kilisli Rıfat Bilge (1874-1953).....	58
2. 23. Mehmed Abdülbâki Baykara (1883-1935).....	59
2. 24. Mehmed Emin Resulzâde (1884-1955).....	60-61
2. 25. Mehmed Emin Yümnî (1845-1924).....	61
2. 26. Mehmed Esad Dede (1843-1911).....	61-62
2. 26. 1. <i>Nümune-i Kâvaid-i Fârisî</i>	62
2. 27. Mehmed Hâlis Efendi (1843-1913).....	62-63
2. 28. Mehmed İzzet Efendi (1864-1914).....	63
2. 29. Mehmed Said Efendi (1825-1922).....	63
2. 30. Mehmed Ziya (1862-1928).....	63
2. 31. Mehmet Nazif Şahinoğlu (1936-2018).....	64
2. 31. 1. <i>Farsça Grameri</i>	64-65
2. 32. Mehmet Necati Lugal (1881-1964).....	65-66
2. 33. Mehmet Şerefeddin Yaltekaya (1879-1947).....	66-67
2. 34. Meliha Ülker Anbarcıoğlu (1923-2012).....	67-68
2. 35. Midhat Bahârî (1875-1971).....	68-69
2. 36. Mustafa Hayri Efendi (1889-1970).....	69
2. 37. Naim Hazım Onat (1889-1953).....	69-70
2. 38. Nihad Mazlum Çetin (1924-1991).....	70-71

2. 39. Ömer Ferit Kam(1864-1944).....	71-72
2. 39. 1. <i>İran Edebiyatı Tarihi</i>	72
2. 40. Reşid Efendi (?-1929).....	72
2. 41. Tahir Nadi (1876-1952).....	73
2. 41. 1. <i>Fezleke-i Lisân-ı Fârisî</i>	73
2. 42. Tâhir Olgun (1877-1951).....	73-74
2. 42. 1. <i>Dest-âvîz-i Fârisî hânân</i>	74
2. 42. 2. <i>Âmuzgâr-ı Fârisî</i>	74
2. 43. Tahsin Yazıcı (1922-2002).....	74-75
2. 43. 1. <i>Farsça Dilbilgisi</i>	75
2. 43. 2. <i>Çağdaş İran Edebiyatı 'ndan Seçmeler</i>	76
2. 43. 3. <i>Eski İran Nesrinden seçmeler</i>	76
2. 43. 4. <i>Farsça Tarihi Metinlerden Seçmeler</i>	76
2. 43. 5. <i>Pârsî Nüvîsân-i Asya-yi Sağir</i>	76
2. 44. Veled Çelebi (1868-1953)	76-77
2. 44. 1. <i>Lisan-ı Fârisî</i>	77
2. 45. Vildan Fâik Efendi (1853-1925).....	77-78
2. 46. Yahyâ El-Haşşâb (1909-1989)	78-79
2. 47. Yaman Dede (1887-1962)	79-80
2. 48. Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi (1872-1954)	80-81
2. 49. Yusuf Cemil Ararat(1879-1963)	81
2. 50. Ziya Şükun (1869-1949).....	82
2. 50. 1. <i>Ferheng-i Ziya (Gencine-i Güftâr)</i>	82-83
SONUÇ.....	84-85
KAYNAKÇA	86-94

GİRİŞ

OSMANLI DÖNEMİ EĞİTİM KURUMLARINDA FARŞÇANIN YERİ

Dil ve edebiyatımız üzerindeki etkisi yüzyıllar boyunca devam eden Farsçanın ve Fars kültürünün Anadolu'daki kökleri günümüzden iki üç bin yıl öncesine kadar uzanmaktadır. Türklerin Farsçayla ve Fars kültürüyle tanışmalarının gerçek başlangıç tarihi ise 1071 yılıdır. Bilindiği üzere, 1071 yılında Alparslan'la Romen Diyojen arasında gerçekleşen ve Alparslan'ın zaferiyle sonuçlanan Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun kapıları Türklere açılmış ve Türkmen kabilelerinin yanı sıra, İranlı göçmenler de Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır. Anadolu'ya ayak basan Türkmen boyları göçebeliliğin bir gereği olarak sürüleriyle birlikte kırlara ve ormanlık alanlara yerleşirken, Fars kültürünü de yanlarında getiren İranlı göçmenler yerleşmek için daha çok şehirleri seçmişlerdir.¹ Bu göçler sonucu Anadolu'daki dil ve kültür çeşitliliği artmış ve bu sayede Türkçenin ve Türk kültürünün yanı sıra, Farsça ve Fars kültürü de yavaş yavaş Anadolu topraklarında yer edinmeye başlamıştır. Bu dönemde Ahmed Fakîh'in din ve tasavvuf ilkelerini halka yaymak amacıyla kaleme aldığı *Çarhnâme* isimli eseri başta olmak üzere, kimi halk tarafından kolay anlaşılabilir içerikteki eserler Türkçe kaleme alınırken, edebî eserlerde ve divan yazışmalarında Farsça kullanılmıştır. Özellikle Anadolu Selçuklu sultanlarından İzzeddin Kılıçarslan (1156-1188) döneminde, devletin başkenti olan Konya Farsçanın ve Fars kültürünün ocağı haline gelmiş, hükümdarlar adına birçok Farsça eser kaleme alınmıştır.²

Farsça, medreselerde 1720'lerden sonra okutulmaya başlamıştır. XVIII. yüzyılın başlarında eğitimde yeniliklerin yapılması gereksinimi duyulsa da bu dönemde sıbyan mekteplerinde köklü değişiklikler yapılamamıştır. Görülen en büyük yeniliklerden birisi, 1781 yılında I. Abdülhamid'in yaptırdığı mektebin programına Arapça ve Farsçanın konulmuş olmasıdır.³ Bu durumun sebebi bu mektebin Bab-ı

---

¹ Muhammed Emîn Riyâhî, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, Çev. Mehmet Kanar, İstanbul, İnsan Yay. , 1995, s. 20-22.

² Ahmet Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2005, s. 2.

³ Recai Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXVII, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1998, ss. 407-442.

Ali'ye yakın olmasıdır. Buraya memur olacak kişilerin bu dersleri okumalarının gerekli olması etkindir.⁴

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda eğitim öğretim kurumlarının oluşumuna Sultan II. Mahmud döneminde ağırlık verilmiş; fakat hayata geçirilmesi 3 Kasım 1839 tarihinde Sultan Abdülmecid adına devrin hariciye nazırı Mustafa Reşid Paşa tarafından okunan Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilan edildiği Tanzimat'la başlamıştır. 1839'da Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti kurulmuş ve rüşdiye mekteplerinin idaresi bir merkezde toplanmıştır. 1845'te kurulan Meclis-i Maârif-i Muvakkat, bir yıl sonra Meclis-i Maârif-i Dâimî'ye çevrilmiştir. Böylece ilk, orta ve yüksek okul olmak üzere kademeli bir eğitim sisteminin kurulması yolunda çalışmalar başlamıştır. 1846 yılında Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti'nin kurulmasıyla da Maârif Teşkilatı medrese ulemasının denetiminden çıkarılarak bu tarihe kadar medrese eğitiminde önemli bir yere sahip olan Farsça yeni düzenlemelerle kurulan okulların programlarında da daha modern bir şekilde yer almaya devam etmiştir.⁵

1876 yılında öğretmen okullarının ders programlarını inceleyecek olursak şöyledir; Sıbyan bölümü için: Türkçe, hesap, tarih-i osmanî, usul-ü tedris, coğrafya, hendese, yazı. Rüşdiye bölümü için: Farsça, hesap, cebir, tarih, coğrafya, Arapça ve çeviri, Türkçe, resim, yazı. İdadi bölümü için: cebir, hesap, inşa, belagat, kozmografya, tabii bilimler, usul-ü defter, mantık, yabancı dil ve hıfzısıhha idi.⁶ Üç dilin özelliğini taşıyan Osmanlı Türkçesinin kaynak dillerinden biri olan Farsçanın öğretilmediği ve konuşulmadığı bir Osmanlı düşünmek mümkün değildir. Farsçanın Osmanlı Türkçesine etkisi konusunda çok şey söylenmiş fakat Osmanlı'da mekteplerde okutulan Farsça dersi üzerinde, ders programları haricinde pek durulmamıştır. Osmanlı topraklarında kırsal bölgeler dâhil birçok yerleşim bölgesinde tesis edilen farklı yapılardaki sıbyan mektepleri ile ibtidâîler, rüşdiyeler ve mekteb-i sultânîler dâhil bütün eğitim kurumlarında Farsça dersi farklı dönemler ve içeriklerle de olsa verilmiştir.⁷

Osmanlı Devleti'nin başarılı olmasının sebeplerinden en önemlisi kuşkusuz Türk kültürünü yeni nesillere aktaran eğitim sistemi ve bu çizgide etkinlik gösteren

---

⁴ Şadiye Yılmaz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sıbyan Mektepleri'nde Yenilik ve Gelişmeler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 2009, s. 19.

⁵ Mustafa Çiçekler, "Tanzimat Sonrası Türkiye'de Farsça Eğitimi", *Name-i Aşina*, Yıl: 6, Sayı 15-16, 2004, s. 85.

⁶ Şadiye Yılmaz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sıbyan Mektepleri'nde Yenilik ve Gelişmeler*, s. 49.

⁷ Musa Balcı, "Sıbyan Mektepleri'nde Farsça ve Nasihat-ı Hükemâ Adlı Risale", *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 28, İstanbul, 2016/1, s. 3.

eğitim kurumlarıdır. Bu eğitim kurumlarından biri Sıbyan Mektepleri'dir. Genellikle bir külliye içerisinde ya da cami ve mescit gibi İslâm dinine özgü ibadet yerlerinin hemen yanında kurulan tek odalı binalardan oluşan sıbyan mektepleri, çocukların genellikle dört beş yaşından itibaren öğrenim görmeye başladıkları eğitim kurumlarıdır.⁸

Tanzimat öncesi dönemde sıbyan mekteplerinin düzenli bir ders programı yoktur. Bu nedenle bu dönemde sıbyan mekteplerinde okutulan dersleri kesin hatlarıyla ortaya koymak oldukça zordur. Vakfiyelerden elde edilen bilgilere göre Tanzimat öncesi dönemde, sıbyan mekteplerinde öğrencilere okuma-yazma öğretme, İslâm dininin kurallarını ve Kur'an-ı Kerim'i ezberletme amaçlanmış, bireysel ve ezbere dayanan bir öğretim yönteminin kullanılmış, eğitim ve öğretimin temelini yanlışsız olarak Kur'an okuma oluşturmuştur. Tanzimat öncesi dönemde, sayıca az olmakla birlikte, bazı sıbyan mekteplerinin vakfiyelerinde kitabet ve güzel yazı derslerinin yanı sıra, Arapça ve Farsçaya da özel bir yer ayrıldığı görülmektedir. Söz gelimi, Sadrazam Siyavuş Paşa (öl.1556)'nın Eyüp'te yaptırdığı Darüttalim'in vakfiyesinde Arapça ve Farsça öğretiminden de söz edilmektedir. Aynı şekilde, XVI. yüzyılda kaleme aldığı *Münşe'âtu's-Selâtin* adlı eseriyle tanınan Feridun Ahmed Bey (öl.1583) tarafından İstanbul'da karşılıklı olarak inşa ettirilen ve biri Muallimhane-i Sıbyan, diğeri Muallimhane-i Sübhan adıyla adlandırılan okullardan birincisindeki dersleri tamamladıktan ve Kur'an okuma becerisi kazandıktan sonra, ikinci okula devam edeceklerin "Ömr-i azizlerini nahiv ve sarf tahsiline sarf ederek Kâfiye ve Şâfiye okuyup mantık ve kelâmla da meşğûl olduktan sonra Fârisî" okuyacakları belirtilmektedir.⁹

Tanzimat öncesi dönemde, Farsça öğretimine yer verilen sıbyan mekteplerinden biri de I. Abdülhamid (1774-1789) tarafından 1781 yılında yaptırılan Hamidiye Mektebi'dir. Arapça dersleri gibi, Farsça derslerinin de I. Abdülhamid tarafından yaptırılan bu mektebin Bâb-ı Âli'ye yakın olması ve orada memur olacakların bu iki dile ihtiyaç duyması nedeniyle konulduğu bir gerçektir. Öyle de olsa, medreselere bile giremeyen Farsçanın bu dönemde sıbyan mekteplerinin programlarında yer alması çok önemli bir yeniliktir. Sonraki yıllarda, sıbyan mekteplerinden birçoğunun programlarına *Tuhfe-i Vehbi* gibi Farsça ve *Nuhbe-i Vehbi* gibi Arapça öğreten lügatler de girmiştir. Sıbyan mekteplerinde okutulan

⁸ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 29-30.

⁹ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 35-36.

Farsça derslerinin amacı öğrencilerin Türkçeyi daha kolay öğrenmeleri için en azından kulak dolgunluğuna sahip olmalarını sağlamaktır.¹⁰

Osmanlı Devleti'nin en modern eğitim kurumlarından biri ise Topkapı Sarayı içinde yer alan Enderun Mektebi'dir. Bu mektep saray işlerinde çalışacak hizmetlilerle mülkî, idarî ve askerî kadrolarda görev yapacak olanları yetiştirmek amacıyla kurulmuştur.¹¹ Enderun Mektebi'nin müfredatına bakıldığında ok ve cirit atma, ata binme, silah kullanma ve güreş gibi askerî ve sportif etkinliklerle musiki, şiir, hattatlık, minyatür, resim, cilt, tezhip ve oymacılık gibi sanatsal etkinlikleri kapsayan uygulamalı derslerin yanı sıra; Kur'an-ı Kerim, Hadis, Kelâm, Belâgat, Felsefe, Tarih, Riyaziye, Coğrafya, Türk ve İran Edebiyatları ile Arapça ve Farsça gibi dersler de bulunmaktaydı. Enderun Mektebi'nin en dikkat çekici yanı İran edebiyatına ve Farsça öğretimine yer verilmiş olmasıdır. Enderun Mektebi'nde yapılan Farsça öğretiminde, *Bostan* ve *Gülistan* gibi, Türk eğitim tarihinde önemli bir yere sahip olan eserler okutulmuştur.¹²

1845 yılından sonra eğitim kurumlarının ıslahı kapsamında Enderun Mektebi'ne de el atılmış ve 1850 yılından sonra, ibtidaîsiyle birlikte rüşdiye derecesinde bir okula dönüştürülmüş, bu rüşdiyeye üç yıllık özel bir sınıf eklenerek¹³ öğretim süresi beş yıla çıkarılan Enderun Mektebi'nde 1875 yılından itibaren uygulanan programa göre, Enderun Mektebi'nin ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıflarından her birinde haftada iki, yılda yetmiş iki saat Farsça okutulmuştur. İkinci sınıfta *Kavâid* ve *Nasâyi-i Fârisîyye*, üçüncü ve dördüncü sınıflarda *Gülistan*, beşinci sınıfta ise *Bostan* adlı eserler ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere, ikinci sınıfta yer alan Farsça dersinin dilbilgisi ağırlıklı olduğu, üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıflarda ise okuduğunu anlama becerisinin geliştirilmesine yönelik olduğu söylenebilir.¹⁴ Enderun Mektebi'nin kapatıldığı 1908 yılına kadar uygulanan bu programda Farsça ders saati sayısı ve okutulan ders kitapları bakımından hiçbir değişikliğe uğramadan devam etmiştir.¹⁵

Osmanlı dönemindeki önemli eğitim kurumlarından biride medreselerdir. Osmanlı medreseleri, müderris, imam, müftü ve kadı gibi devlet görevlilerine

¹⁰ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 36-37.

¹¹ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 38, Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi*, İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1939, c. I, s. 72-73.

¹² Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 40-41.

¹³ Ergin, *TMT.*, c. I, s. 16; Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, Ankara, GÜ. Yay., 1984, s. 148.

¹⁴ Akkutay, *EM.*, s. 140-143.

¹⁵ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 42.

duyulan ihtiyacın karşılanmasına hizmet eden eğitim kurumlarıydı.¹⁶ Kuruldukları tarihten II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Farsça, medrese öğrencilerinin ancak boş zamanlarında okuyabilecekleri zorunlu olmayan dersler arasında yer almış, resmî müfredat programlarında Farsçaya yer verilmemiştir. Fakat medreselerin müfredat programlarındaki II. Meşrutiyet'in ilanından sonra değişiklikler gerçekleşmiştir. 1910 yılında yürürlüğe giren Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi'yle müfredat programı yeniden düzenlenmiş ve Farsça zorunlu dersler arasında yer almıştır. Bu program önce Fatih Tabhane Medresesi'nde, ardından da Süleymaniye, Sultanahmet, Bayezid ve Şehzade Medreseleri'nde uygulanmıştır.¹⁷ 29 Eylül 1914 tarihinde yürürlüğe giren Islah-ı Medaris Nizamnâmesi'yle köklü bir değişikliğe uğrayan ve adı geçen nizamnâmeyle Darü'l Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi adı altında birleştirilen ve tâli ve âli kısımları olmak üzere ikiye ayrılan İstanbul medreselerinin âli kısmında uygulanan programda Farsçaya yer verilmezken, Tâli kısmında Farsçaya yer verilmiştir.¹⁸ Darü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nin ders programlarındaki son düzenlemeler 1916 yılında gerçekleşmiştir. Islah-ı Medaris Nizamnâmesi çerçevesinde yapılan bu düzenlemeler neticesinde önceki yıllarda birinci ve ikinci sınıflarda haftada iki saat okutulan Farsça bir saate indirilmiş, aynı zamanda üçüncü sınıfta da okutulmaya başlanmıştır. 1916 yılında Darü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi'yle ilgili yapılan düzenlemeler sonucu iki yıl süreli hazırlık sınıflarının kurulmasına karar verilmiş ve Farsça dersine de yer verilmiştir.¹⁹ Müfredat programlarında okunması önerilen seçmeli dersler arasında yer almış olmakla beraber, Farsça, II. Meşrutiyet öncesi dönemde, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa tarafından 1720 yılında İstanbul'un Şehzadebaşı semtinde yaptırılan Darülhadis Medresesi dışında hiçbir medresenin zorunlu dersleri arasına girememiştir. Darülhadis Medresesi'nde Farsçaya yer verilmesinin sebebi, bu dilin bir yabancı dil olarak öğretilmesi değil, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin okutulmasının amaçlanmış olmasıdır.²⁰ Sözü edilen bilgiler doğrultusunda medreselerde Farsçaya gereken önem verilmediği anlaşılmaktadır.

¹⁶ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 53.

¹⁷ Z. Salih Zengin, *II. Meşrutiyet'te Medreseler ve Din Eğitimi*, Ankara, Akçağ Yay., 2002, s. 108-109; Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara, Ocak Yay., 1996, s. 342; Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 58.

¹⁸ Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul, İz Yay., 1997, c. I, s.179-180; Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 60.

¹⁹ Zengin, *II. Meşrutiyet'te Medreseler ve Din Eğitimi*, s. 119-120; Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 62.

²⁰ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 63.

Osmanlı'da memur yetiştiren bazı kurumlar da vardı. Bunlardan birincisi; Bâb-1 Âli Mektebi'dir. Osmanlı Devleti'nin en büyük dairesi olan Bâb-1 Âli, aynı zamanda devletin memur yetiştiren eğitim kurumları durumundaydı. Bâb-1 Âli'nin Kethüda Bey Dairesi ve Divan-ı Hümayun Kalemî adı altında memur yetiştiren iki dairesi bulunmaktaydı. Burada Arapça ve Farsça eğitime büyük önem verilmekteydi. Çocukların mekteplerde sadece Kur'an-ı Kerim eğitimi almaları, Arapça ve Farsçaya dair hiçbir şey görmemeleri sebebiyle, Tanzimat döneminin başlarında, özellikle Bâb-1 Âli ve Bâb-1 Defterdarî için yatılı bir okul açılmasına karar verilmiş ve bu öğrenciler yeteneklerine göre üç sınıfa ayrılmıştır. Her birine başlangıçta Arapça ve Farsça, daha sonra da Fransızca öğretilmiş, okulda görevlendirilen iki Farsça öğretmeni tarafından cuma günleri dışında haftanın altı günü ikişer saat Farsça dersi verilmiş; Farsça derslerinde önce *Tuhfe-i Vehbi* adlı manzum lügat, ardından da *Gülistan* okutulmuştur.²¹

Memur yetiştiren kurumlardan ikincisi ise Bâb-1 Defterdarî Mektebi'dir. Devletin maliye işleri ile ilgili dairesi olan Bâb-1 Defterdarî içinde de bazı teknik, bürokratik bilgiler ve siyakat yazısı öğretilirdi. Bâb-1 Âli gibi, burada da çalışanlara Arapça ve Farsça öğretilmiştir.²² Memur yetiştiren bir diğer kurum ise Bâb-1 Seraskerî Mektebi'dir. Yeniçeri kışlalarındaki kayıtların tutulması ve her türlü yazışmanın yapılmasıyla görevli olan memurlar okuyup yazmayı ve bürokratik işleri burada öğrenmişlerdir. Bu kurumun ders programı ve Farsça öğretilip öğretilmediği konusunda bir bilgi yoktur.²³

Osmanlı'da eğitim veren bazı modern eğitim kurumları da vardı. Bunlar arasında ilki, günümüzde Deniz Harp Okulu olarak varlığını sürdüren Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun'dur. Önceleri bu okula hiç okuma yazma bilmeyen öğrenciler alınmış; bunlara ilk olarak okuma yazma, Arapça, Farsça ve Fransızca öğretilmiş; daha sonra da Matematik ve denizcilik bilgileri öğretilmiştir. Daha sonraki yıllarda bu okulda meslek derslerine ağırlık verilerek Farsça programdan çıkartılmıştır.²⁴

Osmanlı Devleti'nde yer alan modern eğitim kurumlarından ikincisi ise Kara kuvvetlerine topçu ve istihkâm subaylarıyla askerî mühendisler yetiştirmek

²¹ Ergin, *TMT.*, c. I, s. 51-55; Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 65-66.

²² Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 67.

²³ Ergin, *TMT.*, c. I, s.66-67; Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 67-68.

²⁴ Mehmet Emin Yoluk, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi EBE, Konya 2010, s.102; Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 70-71.

amacıyla kurulan Mühendishane-i Berrî-i Hümayun'dur. III. Selim döneminde Mühendishane-i Sultanî adıyla İstanbul'da kurulan bu okul 1795 yılında Mühendishane-i Berrî-i Hümayun adını almıştır. Mühendishane-i Sultanî adıyla faaliyet gösterdiği dönemlerde öğrencilere Türkçenin doğru okunup yazılmasına yetecek kadar Arapça ve Farsça öğretilmiş ve dinî bilimlere başlangıç bilgileri verilmiştir. Sadece kuruluş yıllarında Farsça öğretilen bu kurumda daha sonraki dönemler de Farsça eğitime yer verilmemiştir.²⁵

Osmanlı'daki modern eğitim kurumlarından üçüncüsü ise, 14 Mart 1827 yılında Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusuna hizmet edecek tabip ve cerrahların yetiştirilmesi amacıyla II. Mahmud'un isteğiyle kurulan Tıbhane-i Âmire ve Cerrahane-i Mamûre'dir. Tıbhâne-i Amire'ye ek olarak 1832 yılında Topkapı Sarayı'nın içinde Cerrahane adlı başka bir okul daha kurulmuştur. 1836 yılında Mekteb-i Tıbbiye adıyla tek bir çatı altında birleştirilen bu iki okul, 1839 yılında da Galata Sarayı'na taşınarak Darü'l-Ulûm-ı Hikemiye-i Osmaniye ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne adıyla yüksek bir tıp okulu haline getirilmiştir.²⁶ Mekteb-i Tıbbiye'de de diğer batı tarzı kurumlarda olduğu gibi sadece kuruluş yıllarında hazırlık sınıflarında, öğretim dilini Türkçeleştirmek amacıyla açılan özel sınıfta Farsça okutulmuş; sonraki yıllarda uygulanan programlarda ise Farsça dersleri yer almamıştır.²⁷

Günümüzde Kara Harp Okulu adı altında eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdüren Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye Osmanlı'daki eğitim kurumlarından bir diğeridir. Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun eğitim-öğretim düzeyi yüksek subay gereksiniminin karşılanması amacıyla 1834 yılında kurulmuştur. 1834-1839 yılları arasında Mekteb-i Harbiye'nin programında yer alan Farsça derslerinde, Osmanlıca'ya geçmiş olan Farsça kelime ve kuralların daha iyi anlaşılması ve Osmanlıca'nın daha doğru bir şekilde öğretilmesi amaçlandığı için sadece sözcük öğretimiyle sınırlı kalmıştır. Daha sonraki yıllarda mektebin ders programında Farsçaya yer verilmemiştir.²⁸

1834 yılında ordunun ihtiyacı olan bando bölükleri yetiştirilmesi için açılan modern eğitim kurumlarından biri olan Muzika-yı Hümayun Mektebi'dir. Hem Doğu hem batı musikisi öğretilen bu kurumda, dini ve sosyal içerikli derslerin yanı sıra,

²⁵ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 72-73.

²⁶ Ergin, *TMT.*, c. II, s. 285-289; Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 74.

²⁷ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 76-77.

²⁸ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 77,80.

Türkçe, Farsça ve Arapça dersleri de okutulmuştur. Öyle ki, kendisinde bu mektepte okuyan *Kethüda-zâde Menâkıbı*'nı yazan Emin Efendi burada Farsça dersi vermiştir.²⁹

Bahsedilen eğitim kurumlarının dışında, Tanzimat öncesi ve sonrasında camilerde *Mesnevî* okutulmuştur. Ayrıca yıllar boyu Mevlevihanelerde *Mesnevî* okutulmaya devam edilmiştir. Yaygın bir eğitim kurumu olarak çalışan Mevlevihaneler Mevlevîliğin yanı sıra Farsçanın da Osmanlı topraklarında yayılmasını sağlamıştır.³⁰ Tanzimat öncesi eğitim veren yaygın eğitim kurumlarından bir diğeri de hem Mevlevîlik ve tasavvuf kültürünün hem de *Mesnevî*'nin Mevlevî olmayanlara da öğretilmesi amacıyla açılan Darülmesevî'lerdir. Çeşitli hocaların *Mesevî* dersi verdiği bu kurumda Hafız Tefvik Efendi de isteyenlere Farsça dersi vermiştir.³¹ Dönemin bilgin ve düşünürleri de hiçbir karşılık beklemeden evlerinde Farsça dersleri vermişlerdir. Tanzimat döneminde bu yolla pek çok kişi Farsça öğrenmiştir. Ayrıca Tanzimat öncesi dönemin zengin ve aydın aileleri çocuklarına Farsça öğrenmeleri için özel dersler aldirmişlardır.³²

Tanzimat Dönemi Osmanlı eğitim kurumlarını inceleyecek olursak örgün eğitim kurumlarından ilki İbtidaî Mektepleri'dir. Bu mektepler Tanzimat Dönemi'nin modern ilköğretim okullarından sayılmaktaydı. İbtidaî Mekteplerin hiçbir döneminde Farsça dersi programlarda yer almamıştır. Sıbyan mekteplerinin alternatifi olarak ortaya çıkan ve yeni yöntemlerle eğitim veren İbtidaî Mektepleri'nde Türkçe detaylı bir şekilde gramer ve imlasıyla anlatılmasına rağmen Türkçe eğitimine büyük katkı sağlayacağı kesin olan Farsçaya programlarda yer verilmemiştir.³³

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren açılan askeri okullara öğrenci alınan Sıbyan Mektebi öğrencilerine öncelikle Türkçe okuma ve yazma öğretilmek zorunda olması bu okulların verimini düşürmüş ve bunun sonucunda orta öğretim kurumlarına duyulan ihtiyaç kendini göstermiştir.³⁴ Sıbyan mekteplerinin yetersizliği üzerine 1838 yılında bu okulların üzerinde sınıf-ı sâni okullarının açılmasına karar verilmiştir. Fakat okulun adı daha sonra Rüşdiye olarak değiştirilmiştir.³⁵ 1869 yılında yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnamesi gereğince erkek rüşdiye

²⁹ Ergin, *TMT.*, c. II, s. 311-313; Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 80-81.

³⁰ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 82.

³¹ Ergin, *TMT.*, c. I, s. 133; Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 83-84.

³² Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 84-85.

³³ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 91.

³⁴ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 91.

³⁵ Çiçekler, "Tanzimat Sonrası Türkiye'de Farsça Eğitimi", s. 85.

mekteplerinde okutulacak dersler şöyledir: Mebâdi-i ulûm-ı dînîye, Lisân-ı Osmânî kavâidi, imla ve inşa, tertib-i cedîd üzere kavâid-i Arabîye ve Fârisîye, tersîm-i hutut, ilm-i hisab, defter tutma usulü, Mebâdi-i hendese, Târîh-i Osmanî, coğrafya, jimnastik, mahalli dil ve dördüncü sınıfta isteyenlere Fransızca dersleri veriliyordu. Kız rüştiyelerinin programı ise şöyledir: Mebâdi-i ulûm-ı dînîye, Lisân-ı Osmânî kavâidi, imla ve inşa Mebâdi-i kavaid-i Arabiyye ve Farisiyye, muhtasar tarih ve coğrafya, müntehabât-ı edebiyye, hesap ve defter tutma usulü, resim, ameliyyât-ı hıyâtiyye, tedbîr-i menzil, zorunlu olmayan musiki dersleri veriliyordu.³⁶

Tanzimat döneminde açılan ilk sivil rüştiyelerden olan Mekteb-i Maarif-i Adlî 1838 yılında Sultanahmet'te açılmıştır. Halkın Mekteb-i İrfan diye adlandırdığı bu kurum çıraklık yoluyla yetişen memurların örgün bir eğitim kurumunda yetişmelerini sağlamak amacıyla kurulmuştur. Eğitim-öğretim faaliyetlerini kurulduğu günden bu yana yaklaşık 24 yıl boyunca kesintisiz olarak sürdüren Mekteb-i Maarif-i Adlî, 1862 yılından itibaren rüştiye mezunlarının bir yıllık eğitimden geçirilerek memurluğa hazırlandığı bir eğitim kurumu haline gelmiştir. Fakat istenen amaca ulaşılamaması üzerine öğretim süresi 3 yıla çıkarılan ve adı da Mekteb-i Aklâm şeklinde değiştirilen bu kurum 1877 yılında Mekteb-i Mülkiye'nin idadî sınıflarıyla birleştirilerek ortadan kaldırılmıştır. Ders programında tarih, coğrafya ve politika derslerinin yanı sıra, Fransızca, Arapça sarf ve nahiv, Farsça ve Tuhfe-i Vehbi, Gülistan, hat, dört işlem, Türkçe inşâ, gibi dersler yer almıştır. Cuma günleri dışında, haftanın altı günü ve her gün iki saat Farsça dersi verilmiştir. Arapça ve Farsça dilbilgisini iyice öğrenmeden Fransızca öğretimine geçilemiyordu. Kısacası Farsça Mekteb-i Maarif-i Adlî'nin programında önemli bir yere sahiptir.³⁷

İlk sivil rüşdiyeler arasında yer alan diğer bir kurum ise kuruluş yıllarında Mekteb-i Âlî ve Valide Mektebi şeklinde adlandırılan Darülmaarif'tir. 1850 yılında eğitime başlayıp 1872 yılında idadiye dönüştürülen okulun programına o günkü rüşdiyelerde okutulmayan aritmetik, geometri, felsefe, astronomi ve coğrafya gibi dersler de konmuştur. Ayrıca, 1850 yılında yapılan sınavlardan bahsedilirken Arapça ve Farsça derslerinin de sayılması Darülmaarif'te Farsçanın da bir ders olarak okutulmuş olduğunu göstermektedir. Diğer bir kurum ise, devlet dairelerine memur yetiştirmek amacıyla 1862 yılında açılan Mahrec-i Aklâm başlangıçta bir yıl süreli kurs olarak faaliyet göstermiş, fakat bu süre yetersiz gelince eğitim süresi üç

³⁶ Cemil Öztürk, "Rüşdiye", *DİA*, c. 35, s. 302.

³⁷ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 94-96.

yıla çıkarılmıştır. Kapatıldığı 1876 yılına kadar içerik olarak sözcük ve dilbilgisi kurallarının öğretimiyle çeviri etkinliklerinden oluşan Farsça dersi programda yer almıştır.³⁸

Sivil rüşdiyelerin 1838 yılında açılmaya başlamasıyla yüksek askeri okullara öğrenci kaynağı sağlama düşünülse de, bu kurumu bitirenler genellikle memur olmayı tercih etmişler ve 1845 yılında açılan Askeri İdadî'ler de beklentilere cevap vermeyince bu olumsuzluğu kaldırmak ve yüksek askeri okullara öğrenci kaynağı sağlamak amacıyla Mahrec-i Mekatib-i Askerî adında genel bir askerî rüşdiye mektebi açılmıştır.³⁹ 1875'ten itibaren bu kurum kapatılmış ve yerine başta İstanbul olmak üzere bazı önemli il merkezlerinde askeri rüşdiyeler açılmaya başlamış⁴⁰ ve askerî rüşdiyelere karşı gösterilen tepkilerden dolayı 1913 yılında Maarif Nezareti'ne devredilerek sivil rüşdiyelerle birleştirilmişlerdir.⁴¹ Farsça, sivil rüşdiyelerde olduğu gibi askerî rüşdiyelerde de açıldıkları günden itibaren kesintisiz olarak okutulmuş ve dilbilgisi ağırlıklı bir müfredat izlenmiştir.⁴²

Rüşdiyelerin ortadan kaldırılması sonucu beş yıllık idadîler ortaöğretimin ilk basamağını oluşturan eğitim kurumları haline gelmiş ve Cumhuriyet döneminde de ortaokula dönüştürülmüştür. Yüksekokullara öğrenci hazırlayan ortaöğretim kurumları olarak tüm ülkeye yayılmış olan yedi yıllık idadîler ise, 1910-1913 yılları arasında, önce sultanîye, daha sonra da liseye dönüştürülmüştür.⁴³ Farsça, idadîlerde uygulanan programlarda ders sayısındaki artış veya azalmalara rağmen 1892 yılından sonra uygulanan programlarda da yer almıştır. Farsça içerik olarak yıllarca Türkçenin öğretilmesine yardımcı olan bir ders olarak nitelendirilmişse de bu düşünce 1898 yılından sonra değişmeye başlamış ve bu tarihten sonra bir yabancı dil olarak öğretilmiştir.⁴⁴ Askeri idadîlerde ise Farsça dersi 1877 yılında uygulanan programdan çıkarılmış ve 25 yıl sonra 1901 yılında uygulanmaya başlanan programda yoğun bir içeriğe sahip olmasa da Farsça derslerine tekrar yer verilmiştir. Fakat bu durum uzun sürmemiş ve 1910 yılında Farsça programdan çıkarılmıştır. 1925 yılından itibaren ise birinci ve ikinci sınıflarda okutulan dersler arasında Farsçaya da yer verilmiştir. Ama

³⁸ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 96-98.

³⁹ Ergin, *TMT.*, c. II, s. 400; Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 105.

⁴⁰ Ergin, *TMT.*, c. I, s. 418; Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 105.

⁴¹ Ergin, *TMT.*, c. I, s. 423; Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 106.

⁴² Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 107.

⁴³ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 111.

⁴⁴ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 117.

ne yazık ki 1928 yılından itibaren Arapça ve Farsça dersleri o zamanki adıyla askerî lise olan askerî idadîlerin programından tamamen çıkarılmıştır.⁴⁵

II. Meşrutiyet döneminde erkek sultanileri ve kız (inas) sultanileri açılmıştır. Erkek sultanilerinde Farsça uzun yıllar okutulan derslerden biri olurken, kız sultanilerinde ise 1922 yılında öğretilmeye başlamış ve bu tarihten itibaren kız sultanîlerinin 7, 8 ve 9. Sınıflarında haftada bir saat, 10 ve 11. sınıflarında da haftada iki saat Farsça dersleri verilmiştir. Ancak 1928 yılında alınan bir kararla Farsça dersleri programdan kaldırılmıştır.⁴⁶

Sözü edilen sultanîlerden bir diğeri ise Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi'dir. 1868 yılında Beyoğlu'nun Galata semtinde açılan kurumun genel eğitim dili Fransızca idi. 15 Nisan 1868'de yayınlanan ilk ders programında Farsça dersi yer almıyordu fakat 1874 yılında yapılan değişiklik sonucu Farsça ders programında yerini almıştır. 1898 ve 1902 yıllarında yapılan değişiklikler sonucu Farsça ders programındaki yerini korumuştur. Farsça Galatasaray Sultanîsi'ne açıldıktan altı yıl sonra girmiş, asıl önemini ise 13 Şubat 1877 yılında dönemin Maarif Nazırı Münif Paşa tarafından buranın müdürlüğüne atanan Ali Suavi zamanında kazanmıştır. Ali Suavi, Arapça ve Türkçenin yanı sıra Farsçayı da öncelikli ve zorunlu dersler haline getirmiştir.⁴⁷

Tanzimat dönemi eğitim kurumlarından Sultânî'ler arasında yer alan diğeri bir eğitim kurumu ise yoksul ve yetim çocukları okutmak amacıyla Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye tarafından 1873 yılında açılan Darüşşafaka'dır. Farsça, 1875-1903 yılları arasında Darüşşafaka'nın 2, 3 ve 4. sınıflarında okutulmuş ve 1903 yılından itibaren 3, 4 ve 5. Sınıflarda okutulmaya başlamıştır. 1924 yılından itibaren ise liseye dönüştürülen kurumda birinci devreyi kapsayan ilk beş yılda Farsça dersine yer verilmemiştir. Fakat ikinci devrenin 6 ve 7. sınıflarında haftada bir saat olarak Farsça okutulmuştur. 1928 yılından itibaren ise Farsça, Darüşşafaka'nın programlarından tamamen çıkarılmıştır.⁴⁸

Osmanlı'da yüksek öğretim kurumlarından bahsedecek olursak, ilk sivil yükseköğretim kurumu olan Mülkiye Mektebi, kaymakamlık ve müdürlük gibi kadrolarda istihdam edilecek memurları yetiştirmek amacıyla, 28 Ocak 1859

⁴⁵ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 121.

⁴⁶ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 130-133.

⁴⁷ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 135-138.

⁴⁸ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 142-147.

tarikhinde açılmıştır.⁴⁹ Mülkiye Mektebi'nin Âli Kısmı'nda Farsça dersine hiç yer verilmemiştir. Fakat İdadî Kısmı'nda 1876 yılından 1908 yılına kadar aralıksız olarak okutulmuştur. Farsça dersinde içerik olarak dilbilgisi konularına yer verilmiştir. 1908 yılından sonra uygulanan programlarda ise Farsça yer almamıştır.⁵⁰

Yükseköğretim kurumlarından ikincisi XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde açılan üniversite olan Darülfünun'dur. İlk açılışı gerekli ilgiyi görmeyen bu kurum Darülfünun-ı Osmanî adıyla 1869 yılında yeniden açılmıştır. Felsefe ve Edebiyat, Ulûm-ı Tabiiye ve Riyaziye Fakülteleri ve Hukuk Fakültesi'nden oluşmaktadır. Felsefe ve Edebiyat Fakülteleri'nde Farsça dersleri verilmiştir.⁵¹ 1873 yılında tamamen kapatılan Darülfünun-ı Osmanî'nin yerine 1874 yılında Darülfünun-ı Sultanî açılmıştır. Hukuk, Fen ve Edebiyat Fakülteleri'nden oluşmaktaydı.⁵² Bu kurumda Farsça dersi verildiğine dair bir bilgi yoktur. Darülfünun-ı Osmanî'de bir süre eğitim faaliyetine devam etmiş fakat kapanmak durumunda kalmıştır. Üçüncü başarısız girişimin ardından 20 yıl sonra Darülfünun-ı Şahane adıyla 31 Ağustos 1900 tarihinde yeniden kurulmuştur. Edebiyat ve Hikmet (Felsefe), Ulûm-ı Riyaziye ve Tabiiye (Fünûn) ve Ulûm-ı Âliye-i Diniye (İlahiyat) bölümlerinden oluşmaktaydı. Hukuk ve Tıbbiye mektepleri de İstanbul Darülfünûnu'na bağlanmıştır. Sadece Edebiyat Fakültesi'nde Farsça dersleri verilmiştir.⁵³

Yükseköğretim kurumları arasında öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulan okullar da vardır. Bu kurumlardan 1848 yılında açılan ve erkek öğretmen yetiştiren okullara Darülmualimîn, 1870 yılında açılan ve kız öğretmen yetiştirenlere ise Darülmualimât adı verilmekteydi. Bu okullarda Farsça dersleri verilmiştir. Başlangıçta kelime bilgisine yönelik gramer kitapları okutulan bu kurumlar için daha detaylı hem kelime bilgisi hem de konuşmaya yönelik gramer kitapları yazdırılmıştır.⁵⁴

Osmanlı eğitim kurumlarından bir başkası ise sanayileşme çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan Sanayi Mektepleri'dir. Bu mekteplerden bir tanesi

⁴⁹ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 149.

⁵⁰ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 152.

⁵¹ Çiçekler, "Tanzimat Sonrası Türkiye'de Farsça Eğitimi", s. 89; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Dârülfünun", *DİA*, c. 8, s. 522; Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s.154.

⁵² Ekmeleddin İhsanoğlu, "Dârülfünun", *DİA*, c. 8, s. 523; Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 156.

⁵³ Çiçekler, "Tanzimat Sonrası Türkiye'de Farsça Eğitimi", s. 89; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Dârülfünun", *DİA*, c. 8, s. 524; Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 157-158.

⁵⁴ Çiçekler, "Tanzimat Sonrası Türkiye'de Farsça Eğitimi", s. 90.

1868'te Sultanahmet'te açılan İstanbul Sanayi Mektebi ve 1868-1869 yıllarında eğitime başlayan İzmir Sanayi Mektebi'dir. İstanbul Sanayi Mektebi'nde demircilik, dökmeçilik, makinacılık, mimarlık, marangozluk, terzilik, kunduracılık ve mücellidlik gibi sanat kollarında eğitim verilen İstanbul Sanayi Mektebi'nde Farsça dersine yer verilmezken, İzmir Sanayi Mektebi'nde Farsça dersleri programda yer almıştır.⁵⁵ Diğer bir kurum ise iyi seviyede yabancı dil bilen tercümanlar yetiştirmek amacıyla 1883 yılında açılan Lisan Mektebi'dir. Lisan Mektebi'nde de Farsça derslerine de yer verilmiştir. Osmanlı'da mesleki eğitim veren kurumlar arasında sayılabilecek Askeri ve Sivil Baytar Mektepleri'nde ve Ziraat Mektebi'nde Farsça derslerine yer verilmemiştir. Orman ve Maden Mektepleri'nde de Farsça dersine yer verilmemiş fakat Maden Mektebi'ne girişte Farsça bilme şartı aranmıştır.⁵⁶

Tanzimat ilan edildikten sonra Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yayımlanmasıyla modern eğitim kurumları açılmaya başlamış ve bunların bir kısmını özel okullar oluşturmuştur. Bunlardan ilki 1885 yılından sonra Medrese-i Edebiyye adını alan Medrese-i Hayriye'dir. Dönemin ibtidai ve rüşdiye mektepleri seviyesinde olan bu kurum, faaliyetlerini II. Meşrutiyet'in ilanına kadar sürdürebilmiştir.⁵⁷ Medrese-i Hayriye'de Farsça derslerine çok önem verilmiştir.⁵⁸ Özel okullardan bir diğeri ise 1882'de Beşiktaş'ta açılan Hamidiye Mektebi'dir. Farsça derslerine yer verilen bu okulda Farsça dersi Asım Efendi adında bir hoca tarafından okutulmuştur. Özel okullar arasında Darüttalim ve Darütedris adıyla açılan okullar da bulunmaktadır. Darüttalim'de Arapça eğitime büyük önem verilirken Farsça dersi yer alamamıştır.⁵⁹ Darütedris'te ise eğitim süresi üç yıl olan İbtidâî kısmında Farsçaya yer verilmemiş, fakat eğitim süresi altı yıl olan rüşdiye kısmında Farsça dersi yer almıştır.⁶⁰

1884 yılında Mehmed Nadir Bey tarafından kurulan Numune-i Terakki Mektebi'nde ise Farsça öğretimine büyük önem verilmiştir. Mesnevihan Mehmed Esad Dede'nin burada Farsça öğretmenliği yapmış olması⁶¹ bu durumun açık göstergesidir. Mekteb-i Sultanî mezunlarından Necip ve Ali Nazimâ Beyler tarafından kurulan Mekteb-i Edeb dönemin ibtidâî ve rüştiye mektepleri seviyesinde

⁵⁵ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s.189-192.

⁵⁶ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s.192-194.

⁵⁷ Ergin, *TMT.*, c. III, s. 770-773; Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 195.

⁵⁸ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s.196.

⁵⁹ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s.197.

⁶⁰ Ergin, *TMT.*, c. III, s. 807; Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 198.

⁶¹ Ergin, *TMT.*, c. III, s. 815; Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 199.

eğitim veren kurumlardan biri olup Türk eğitim tarihi açısından büyük öneme sahiptir. Bunun nedeni başta devlet memurları olmak üzere isteyenlere Arapça ve Farsça öğretilmesi için dershaneler açılmasıdır. Farsça dersleri, Muallim Feyzi ve Muallim Naci tarafından verilmiştir.⁶²

Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra, önce Rumlar'a ve Galata Latinleri'ne, ardından Ermeni ve Yahudiler'e dil, din, gelenek açısından hiçbir baskı olmadan rahatça yaşayabilmeleri için verilen bazı hak ve imtiyazların yanı sıra kendi eğitim kurumlarını açma hakkı da sağlanmış ve böylelikle azınlık okulları açılmaya başlamıştır. Bunlar Rum, Ermeni ve Yahudi okullarıdır. Bu okullarda Farsça ğretimine yer verilmemiştir. Osmanlı'da azınlıkların açtığı okulların yanı sıra yabancı devletler de okullar amaya devam etmiştir. Bunlardan biri Fransızların açtığı okullardır. Bu Fransız okullarından Saint Louis Mektebi dışında hiçbirisinde Farsça ğretimi yapılmamıştır. Alman, Rus, Amerikan, İtalyan ve İngiliz okullarında da Farsça dersine yer verilmemiştir. Fakat Türkiye'de doğan İranlıların ocuklarına Farsça öğretmek amacıyla kurulan İran okullarında Farsça ğretimine önem verilmiştir.⁶³

Tezimizin giriş kısmında Osmanlı eğitim kurumlarında Farsça dersine verilen önem üzerinde durulurken takip eden bölümlerde ise XIX. ve XX. yüzyılda bu kurumlarda Farsça öğreten şahıslar ve Farsça ğretimine dair eserleri var ise onlar hakkında detaylı olarak bilgi verilmeye çalışılacaktır.

---

⁶² Ergin, *TMT.* , c. III, s. 835-837; elik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça ğretimi*, s. 201-202.

⁶³ elik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça ğretimi*, s. 207-213.

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYILDA FARŞÇA ÖĞRETİMİYLE MEŞGUL OLAN ŞAHSİYETLER

Osmanlı Devleti'nde ilk defa sistemli şekilde yabancı dil öğreten kurum olarak nitelendirilen Babıâli Tercüme Odasının açılmasından önce XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyıllarda açılan okullarda Arapça ve Farsçaya ek olarak, Batı dillerinden birinin de Osmanlı eğitim sistemine girdiğini söylenebilir. XIX. yüzyılda başlayan eğitimde modernleşme hareketleri ve yeni tarzda okulların açılması bu durumun göstergesidir. Bu dönemde açılan yeni eğitim ve öğretim kurumlarının programlarına bakıldığı zaman Arapça ve Farsçanın yanı sıra Batı dillerinden birisine de yer verildiği görülür. Örneğin 1838 yılında açılan rüşdiyeler ile bunun dengi olan Mekteb-i Maarif-i Adliye okulunun programında, Arapça sarf ve nahiv ilmi ile Farsça ve Tuhfe-i Vehbi dersleri vardır. Fakat 1839 yılında açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye'nin programında Arapça ve Farsçanın yanında Fransızca derslerine de yer verildiği görülür.⁶⁴ XIX. yüzyılın sonlarına kadar Farsça bir yabancı dilden çok, Türkçenin öğretimine yardımcı bir ders olarak görülmüştür. Bir yabancı dil olarak kabul edilmesi ise, Türk eğitim tarihinde bir dönüm noktası olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yürürlüğe girişinden sonra gerçekleşebilmiştir.⁶⁵

Kaynakların incelenmesi sonucu Anadolu'da Farsça öğretimi ile meşgul olan şahsiyetlerin yanı sıra batıda Farsça öğreten şahsiyetler de tespit edilmiştir. Sadece isimlerine değinmekle yetineceğimiz bu şahıslar; Antoine Isaac Silvestre de Sacy, Carl Johan Tornberg, Etienne-Marc Quatremère, Johann August Vullers'dir. Çalışmamızın bu bölümünde XIX. yüzyılda yaşamış Osmanlı'da Farsça öğretimiyle ilgilenen şahsiyetler tespit edilerek biyografilerine değinilecek ve eğer var ise Farsça öğretimine dair eserlerinden bahsedilecektir.

---

⁶⁴ Selim Hilmi Özkan, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim Dili ve Yabancı Dil Meselesi", *Eğitime Bakış*, Yıl 13, Sayı 39, Ocak/Şubat/Mart/Nisan 2017, s. 55-56.

⁶⁵ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 324.

1.1. Abdurrahman Nacim (1833-1894)

Abdurrahman Nâcim, Süleymaniyeli Mehmed Bey'in oğludur. Süleymaniye'de doğmuştur. Elâzığ istinaf mahkemesi ceza daire revidir.⁶⁶ Süleymaniye ve Bağdat medreselerinde tahsilini tamamlamıştır. İlk olarak 1862 yılında kütüphane müfettişi olmuştur. 1868 yılında Beyazıd Rüşdi Mektebi Farsça öğretmenliğine tayin olmuştur. Elâzığ istinaf mahkemesi ceza daire reisliği görevinde de bulunmuştur. Türk, Arap ve Fars lisanları ile konuşur ve yazardı. *Mesnevî*'yi manzum olarak Türkçeye çevirmiştir. Harput'ta vefat etmiştir ve orada medfundur. Türkçe ve Farsça şiirleri vardır.⁶⁷

1.2. Abdurrahman Süreyya Mîrdûhîzâde (1841-1904)

Bağdat'ta doğan Abdurrahman Süreyya, Ebu Hâmid Muhammed'in oğludur. Eğitim hayatına Bağdat'ta başlayıp İstanbul'da devam etmiştir. Klasik metinleri bütün detaylarıyla anlayıp şerh edecek kadar Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Adana ve Konya'da bazı görevlerde bulunmuştur. Kazım Yetiş'e göre; daha sonra Beylerbeyi Rüşdiyesi (1867) ile Dârü'l-muallimin'de (1870) Farsça, Mahrec-i Aklâm'da (1876) Arapça, Mekteb-i Hukuk'ta (1884), Edebiyat-ı Osmaniyye ve Talim-i Edebiyat dersleri vermiştir. *Ceride-i Havadis* ve *Hakikat* gazetelerinde başmuharrirlik yapmıştır. 1890'da Lizbon'da toplanan Müşteşrikler Kongresi'ne katılmıştır. 1904'te vefat etmiştir.

Dil ve edebiyata dair makaleleri gazetelerde yayınlanan Abdurrahman Süreyya, daha çok belagât konusundaki yazı, kitap ve tartışmalarıyla tanınmıştır. Belagâtla ilgili ilk eseri, Ahmet Cevdet Paşa'ya ait *Belagât-ı Osmaniyye*'nin⁶⁸ ilk cüzünü tenkit için kaleme aldığı *Ta'likât-ı Belagât-ı Osmaniyye*'dir. Yazarın bu kitabında yaptığı tenkitlere *Ceride-i Havadis*, *Vakit*, *Tercüman-ı Hakikat* gazetelerinde karşı tenkit ve cevaplar yayımlanmıştır. Ayrıca *Hall-i Ta'likat*, *Temyiz-i Ta'likat*, *Nazire-i Ta'likat* gibi onu tenkiteden bazı eserler de yayımlanmıştır.

⁶⁶ Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, c. II, Bizim Büro Yay., Ankara, 2001, s.1005; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1333, s. 463.

⁶⁷ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, c. II, Dergâh Yay., İstanbul, 1988, s. 1059-1062; Ali Birinci, "Nacim Efendi", *DİA*, c. 32, s. 274; Veyis Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum, 2013, s. 463.

⁶⁸ Bkz. Mehmet Atalay, *Belagât-ı Osmaniyye*, Akçağ Yay., İstanbul, 2000.

Abdurrahman Süreyya kendisine yöneltilen bütün bu tenkitlere *Tahlil-i Hal* adlı eserle karşılık vermiştir.⁶⁹

1.3. Agâhî Efendi (1838-1902)

Şakir Agâhî Efendi, Rizeli Elhac Memiş Efendi'nin oğludur. 1838 yılında Rize'de doğmuştur. Tahsiline memleketinde başladıktan sonra İstanbul'a gelerek fetva emini Nuri Efendi'nin dersine devam etmiştir. Mekteb-i Sanayi ve Tophane-i Fevziye Mektebi'nde senelerce Arapça ve Farsça ders vermiştir. 1902 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Tercii bent tarzında Farsça *Tarabname*'siyle Türkçe, Farsça ve Arapça şiirleri vardır.⁷⁰

1.4. Ahmed Meşhûri Efendi (1783-1857)

Ahmed Meşhûri Efendi, Selanikli Mehmed Çavuş'un oğludur. Bir süre kâtiplik yapmıştır. Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'e takdim ettiği kaside üzerine Edirne müderrisliğine tayin edilmiştir. Selanik'teki çiftliğinde hayatının sonuna kadar Farsça dersleri vermiştir. Memleketi Selanik'te Kalemeriye kapısı haricinde medfundur. *Osmanlı Müellifleri*'nde 1268/1857'de vefat ettiği söylenmektedir. Bir divanı vardır.⁷¹ *Sicill-i Osmanî*'de ismi Meşhûdi Ahmed Efendi olarak geçmektedir.⁷²

1.5. Aynî (1756-1837)

Seyyid Hasan Aynî, Hasan Efendi'nin oğludur. Gaziantep'te doğmuştur. İlköğrenimini Gaziantep'te tamamlamış ve 1790 yılında İstanbul'a gelip Sultan Ahmed Medresesi'ne girerek öğrenimine devam etmiştir. 1795'te Dürriyade Mehmed Ârif Efendi'den mezun olmuş ve 1798'de kazaskerlik dairesine girerek uzun bir süre görev yapmıştır. Mülazım, kadı, matbaa musahhihliği sadaret

⁶⁹ Kazım Yetiş, "Abdurrahman Süreyya Mîrdûhîzâde" *DİA*, c. I, s.173-174; Bursalı, *OM*, c. II, s. 338-339; Şahin Baranoğlu, "*Abdurrahman Süreyya: Mîzânü'l Belâga*", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 1999, s. X-XII.

⁷⁰ Tuman, *TN*, c. I, s. 51; İnal, *SATŞ*, c. I, s. 50; Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, s. 141-142; Saadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, c. I, İstanbul, 1936, s. 16

⁷¹ Tuman, *TN*, c. I, s. 959; Bursalı, *OM*, c. II, s. 421; İnal, *SATŞ*, c. II, s. 955-957; Halil Çeltik, Yaşar Aydemir, "Vefatının 150. Yılında Selanikli Ahmet Meşhûri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 2/4 Fall 2007, ss. 262-273.

⁷² Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. IV, s. 369.

kaymakamlığı gibi görevlerde çalıştıktan sonra 1831'de emekli olarak Bab-ı Âli Arapça ve Farsça hocalığına atanmıştır. Sultan II. Mahmud'un beğenisini kazanarak mümeyyizü'ş-şuara ünvanını almıştır. 1837 yılında ölmüştür ve mevlevî olmasından dolayı Galata Mevlevihanesi'nde medfundur. *Nazmu'l-cevâhir* adlı Türkçe, Arapça ve Farsça manzum bir sözlüğü, *Dürrü'n-nizâm*, *Nusretnâme*, *Türkçe divan*, *Farsça Divançe*, *Sâkinâme* adlı eserleri vardır.⁷³

1.5.1. *Dürrü'n-nizam*

Arapça-Farsça-Türkçe manzum bir sözlüktür. 1811 yılında nazmedilmiştir. Yazar *Dürrü'n-nizam*'ı yeniden gözden geçirip, 1821 yılında tamamladığı sözlüğe bu kez *Nazmü'l-cevahir* adını vermiştir.

1.5.2. *Nazmü'l-cevâhir*

Dürrü'n-nizam adlı eser gözden geçirilerek tekrar kaleme alınmış ve bu kez adı *Nazmü'l-cevâhir* olmuştur. Sözlüğün adı nazım tarihini de verecek şekilde konmuştur. Sözlük yazıldıktan beş yıl sonra şairin gözetiminde 1241/1826 yılında basılmıştır. Mesnevî tarzında yazılmış 117 beyitlik bir giriş ve 100 kıtadan oluşur. Toplam 1300 beyitlik manzum bir sözlüktür. Her kıta 13 beyittir. Kıtaların nazmında altı bahir ve 10 değişik vezin kullanılmış; 69 kıta remel, 22 kıta hezec, 7 kıta müctes, 5 kıta münserih, 4 kıta recez, 2 kıta da muzari bahri ile yazılmıştır. Girişte sözlüğü tanıttıcı bilgiler verilmiştir. Bu bilgilere göre her beyitte dördü Arapça, dördü Farsça olmak üzere sekiz kelime nazmedilmiştir. Her kıtada ellisi Arapça, ellisi Farsça olmak üzere ortalama 100 kelime vardır. Bu hesaba göre *Nazmü'l-cevahir*'de 5000 Arapça, 5000 Farsça kelimenin Türkçe karşılığı vardır. Kıtalar kafiyelerine göre alfabetik olarak sıralanmıştır. 28 Arap harfinden elif kafiyeli 19 kıta, kalan 27 harfin her birinden üçer kıta yazılmıştır. Nazmedilen kelimelerin bir kısmı çok kullanılan ve öğrenilmesi gereken kelimeler olup yazar, bu kelimelere 'mültezem' adını vermiştir. Bu kelimeler sözlüğün yazar nüshasında çiçek motifleriyle, baskısında yıldız simgesiyle belirlenmiş, gerekli sayılmayan kelimelerin üzerine de çizgi çekilmiştir.⁷⁴

⁷³ İsmail Ünver, "Ayni Ayıntabl", *DİA*, c. 4, s. 270-271; Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, s. 134; Tuman, *TN*, c. II, s. 719; Bursalı, *OM*, c. II, s. 322; Ergun, *TŞ*, c. II, s. 602-607; Süreyya, *SO*, c. III, s. 613. Ayni hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Aksoy, "Antepli Ayni'nin Farsça Divânı" *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi*, Prof. Dr. Mine MENGİ Özel Sayısı, Yıl 2, Sayı 5, 2016, ss. 343-444.

⁷⁴ Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2006, s. 257-259; Ömer Asım Aksoy, "Dürrü'n Nizâm ve Nazmü'l Cevâhir", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1960, Ankara, ss. 145-171.

1.6. Emin Efendi

Kaynaklarda hayatı hakkında detaylı bir bilgi olmayan *Menakıb-ı Kethüdazade* müellifi Emin Efendi'nin Muzıka-yı Hümayun'da Farsça hocalığı yaptığı söylenir.⁷⁵ *Menakıb-ı Kethüdazâde*, Kethüdazâde Ârif Efendi'nin hayatına dair önemli bir kaynaktır. Salim Aydüz Emin Efendi'nin Ârif Efendi'nin öğrencisi olduğunu kaydeder.⁷⁶ Bu cümleden hareketle Emin Efendi 19. yüzyılın ikinci yarısı içinde vefat etmiş olabilir.

1.7. Hatice Nakiyye Hanım (1846-1899)

Hatice Nakiyye Hanım, müneccim başı Osman Saib Efendi'nin kızıdır. Sıbyan Mektebi'nde okumuştur. Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Osman Selahuddin Dede Efendi'ye bağlanmış ve *Mesnevî* okumuştur. Hoca Mecid Efendi'den de Farsça okumuştur. 1880 yılında Darümuallimat Farsça ve Tarih öğretmenliğine tayin olunmuştur. Görevindeki başarısı dolayısıyla 1897'de Şefekat Nişanı ile ödüllendirilmiştir. Yenikapı mevlevihanesinde Çınarlı kabristanında medfundur. *Lügat-i Fârisiyye* adında bir eser yayınlamıştır. İlk kadın Farsça-Türkçe sözlük yazarı olan Nakiyye Hanım, eserini 1892 yılında bastırılmış ve sözlük hazırlayıp yayımlama başarısı gösterdiği için gümüş övünç madalyasına layık görülmüştür. Namık Kemal'in *Zavallı Çocuk* isimli tiyatrosunu da Farsçaya tercüme etmiştir.⁷⁷

1.7. 1. *Lügat-i Fârisiyye*

Konu tasnifli Farsça-Türkçe bir sözlüktür. Sözlükte Türkçede kullanılan fakat okunuşunda zorluk çekilen Farsça kelimeler derlenmiştir. 67 sayfadan oluşan sözlükte çeşitli konulara ait kelimeler gruplandırılarak Farsçaları verilmek suretiyle hazırlanmıştır. 2288 Farsça sözcüğü içermektedir. Eserin başında Nakiyye Hanım'ın yazdığı "Mukaddime" kısmı bulunmaktadır.⁷⁸

⁷⁵Bursalı, *OM*, c. I, s. 395; Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 81.

⁷⁶Salim Aydüz, "Kethüdâzâde Ârif Efendi", *DİA*, c. 25, s. 334-335.

⁷⁷İnal, *SATŞ*, c. II, s. 1099-1103; Tuman, *TN*, c. II, s. 1092; Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, s. 456.

⁷⁸Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, s. 283-285; Didem Şentürk, "19. Yüzyıl Şairlerinden Hatice Nakiyye Hanım'ın Divanı'nın Transkripsiyonlu Metni ve İncelenmesi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2010, s. 16.

1.8. Hızır Ağazâde Said (?-1836)

Enderunlu Hızır Ağazâde Said Bey, Sultan I. Abdülhamid'in arkadaşlarından Halepli Hızır Ağazâde Mehmed Arif Ağa'nın oğludur. İstanbul'da doğmuştur. Enderunda eğitim almıştır. Padişahın musahiplerinden olmuş ve haccanlık rütbesi verilmiştir.⁷⁹ *Son Asır Türk Şairleri*'ne göre; nazım ve nesirde üstünlük göstermiştir. Arkadaşlarından bazılarına Farsça ve Arapça öğretmiştir. Edebi gücü şöhretiyle mütenasip değildir. Şöhretinin asıl sebebi *Divançe*'sinde kayıtlı olan yirmiye yakın şarkısının bestelenip yayınlanmış olmasıdır. Hamisi Seyyid Ali Rıza Efendi'nin şehit olması üzerine duyduğu şiddetli üzüntü dolayısıyla hasta olmuştur. Bir gece evinin önünden geçen yangın tulumbası yere düşerek ortaya çıkan gürültüden uyanmış ve çok korkmuştur. Bu olay da üzüntüsünü artırmış ve birkaç gün içerisinde vefat etmiştir. Bahariye kabristanında medfundur.⁸⁰

1.9. Hoca Neş'et (1735-1807)

Süleyman Neş'et Efendi, Ahmed Refi Efendi'nin oğludur. 1735'te babası Edirne'de sürgünde iken bu şehirde doğduğundan dolayı Hoca Edirnevî olarak da anılır. *Osmanlı Müellifleri*'ne göre; İstanbul'da Molla Gürani mahallesindeki konağında Farsça ve Mesnevî dersleri vermekle uğraştığı kaydedilmiştir.⁸¹ Genç yaşta babasını kaybettikten sonra tahsiline devam etmeye çalışan Hoca Neş'et, Farsçayı dönemin İran hükümdarına hekimlik yapmış şair Eymeni'den öğrenmiş ve bu dilde şiir yazabilecek seviyeye gelmiştir. Farsça konusundaki yeteneğinin İranlı söz ustalarına ders verecek ölçüde olduğu kaydedilir.⁸² Türkçe şiirlerinde kendisine yardımcı dokunan şair Dayezâde Cûdi Efendi ona Neş'et mahlasını vermiştir. Neş'et, Nakşibendî ve Mevlevî şeyhi Bursalı Mehmed Emin Efendi ile tanışıp onun etkisinde kalarak Nakşibendî tarikatına bağlanmıştır.

Farsça ve Fars şiirine dair bilgisiyle Osmanlı'da yaşamış sayılı isimler arasında olan Hoca Neş'et, Fars edebiyatında yaygın olan Sebki-Hindi üslubunu biliyor ve kendisi de bu akımın etkisiyle şiir yazıyordu. Bundan dolayı Hoca Neş'et konağında verdiği dersler ile Sebki-Hindi'nin tanınmasını ve Osmanlı'da Fars

⁷⁹ Tuman, *TN*, c. I, s. 436; Bursalı, *OM*, c. II, s. 168; Süreyya, *SO*, c. III, s. 42; Şemseddin Sami, *Kamusu'l alam*, c. IV, Mihran Matbaası, İstanbul, 1311, s. 2577.

⁸⁰ İnal, *SATŞ*, c. III, s. 1604-1606; Cemal Kurnaz, *Muallim Naci Osmanlı Şairleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1986, s. 183-185.

⁸¹ Tuman, *TN*, c. II, s. 1055; Bursalı, *OM*, c. II, s. 461; Süreyya, *SO*, c. IV, s. 552.

⁸² Ali Güzelyüz, "Hoca Neş'et'in Hayatı, Eserleri ve Tûfân-ı Ma'rifet'teki Tasavvufî Görüşleri", *İlmi Araştırmalar* 5, İstanbul, 1997, ss. 167-175.

edebiyatına azalmış olan ilginin yeniden canlanmasını sağlamıştır. Pek çok şairin yetişmesine vesile olan Neş'et İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri, Topkapı dışındaki Sakızağacı Mezarlığındadır. *Divan*'ından başka, *Tufan-ı Marifet* adında tasavvufi görüşlerini açıklayan Farsça bir eseri vardır.⁸³

1.10. Firakî Efendi (?-1889)

Hüseyin Firakî Efendi, Fahrüddin Efendi'nin oğludur. Niğdeli olduğu söylenen Firakî Efendi medresede eğitim görmüştür. Farsçayı çok iyi bilen Firakî Efendi, son demlerinde Mevlevî tarikatına bağlanmıştır. Bir müddet *Mesnevî* okutmuştur. Manzumeleri çoğunlukla mutasavvıfanedir. Aşıkâne nazımları vardır. Niğde'de Ateşli Medresesi haziresinde medfundur.⁸⁴

1.11. Hüseyin Hüsni Efendi (1840-1909)

Hüseyin Hüsni Efendi, Çizmecizâde Trabzonlu İsmail Efendi'nin oğludur. Annesinin vefatı üzerine babasıyla beraber İstanbul'a gelmiştir. Sıbyan mektebinde okumuştur. Darülmaarif'te tahsilini birincilikle bitirerek diploma almıştır. İran edipleri ile görüşerek Fars dilinin inceliklerini öğrenmiştir. Çeşitli camilerde Arapça dersi verirken Galatasaray Mektebi Sultanîsi, Dârü'l-Muallimîn, Mülkiye Mektebi ve Mercan İdadisi gibi dönemin önde gelen modern eğitim merkezlerinde Farsça öğretimiyle uğraşması onun Farsça konusunda devrinin en önde gelen ismi olduğunu göstermektedir. Eyüp'te Hatuniye Dergâhı'nda medfundur.⁸⁵

1.12. Kethüdazâde Ârif Efendi (1711-1849)

1771'de İstanbul'da doğan Mehmed Ârif Efendi normal eğitimini tamamlayarak müderrislik rüusu almasının yanı sıra dönemin önde gelen âlimlerinin yanında matematik, astronomi, felsefe ve tasavvuf okumuştur. Kısa süreli aldığı görevler dışında ömrünün çoğunu İstanbul'da geçirmiştir. 1849 yılında vefat eden Kethüdâzâde Beşiktaş'taki Yahya Efendi Dergâhı'nın giriş kısmına defnedilmiştir. Ârif Efendi, dönemin en iyi Farsça hocası Hoca Neş'et'ten ders almıştır. Nitekim Fatih Camii'nde kendisinden Arapça dersi aldığı hocası Abdürrahim Efendi'ye *Gülistan* ve Farsça okutmuştur. Döneminde daha çok İslam felsefesi alanında şöhret

⁸³ Mustafa İsen, "Hoca Neş'et" *DİA*, c. 18, s. 191-192.

⁸⁴ Tuman, *TN*, c. II, s. 761; İnal, *SATS*, c. I, s. 427.

⁸⁵ Tuman, *TN*, c. I, s. 197; İnal, *SATS*, c. II, s. 670-680; Bursalı, *OM*, c. II, s. 154.

kazanan Ârif Efendi, XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşayan ve her konuda bilgi sahibi olan Osmanlı fikir adamlarının başında gelir. II. Mahmud'un hediye ettiği, Beşiktaş'ta Arap İskelesi civarındaki konağında isteyenlere riyaziyat, felsefe, edebiyat ve Farsça dersleri vermiştir.⁸⁶ Dönemin Mevlevî şeyhlerinden Sani Ahmed Efendi'ye de Farsça öğretmiştir.⁸⁷

Bursalı Mehmet Tahir'in "laubali meşrepli" ve aynı zamanda "ârif ve filozof olan değerli bir zat" olarak belirttiği Kethüdâzâde Ârif Efendi'yi Cevdet Paşa da İslam filozofu saymakta ve kendisini "ayaklı kütüphane" olarak tanıtmaktadır.⁸⁸ Okuduğumuz tüm kaynaklardan çıkan ortak sonuca göre; Ârif Efendi zamanını daha çok okumak, okutmak ve ilmi sohbetlerle geçirdiği için eser yazımına yönelmemiştir. Fakat öğrencisi Binbaşı Emin Efendi, onun derslerde ve ders dışında anlattıklarını *Menâkıb-ı Kethüdâzâde Mehmed Ârif Efendi* adıyla bir eserde toplamıştır.

1.13. Mehmed Celâleddin Dede (1849-1908)

1849 yılında İstanbul'da Yenikapı Mevlevîhânesi'nde doğmuştur. Mesnevihan Osman Selâhaddin Dede ile Münîre Hanım'ın oğludur. Davutpaşa Rüşdiyesine devam ederek şehadetnâme almıştır. Mezun olduktan sonra bazı âlimlerden ders almış, babasından *Mesnevî* ve *Füsusü'l-hikem* okumuştur. 1870 yılında babasının şeyhliği bırakması üzerine Konya çelebisinin izniyle mevlevîhâneyi on sekiz yıl vekâleten yönetmiştir. Babasının 1887 yılında vefat etmesiyle mevlevîhâneye şeyh tayin edilmiştir. Şeyh tayin edildikten sonra mukabele günleri *Mesnevî* dersleri okutmuştur. Ayrıca şeyh dairesinin büyük odasında Cuma geceleri Mecdüddin Ferîdun Sipehsâlâr'ın Farsça *Menâkıb-ı Sipehsâlâr*'ını okutmuştur. 1908 yılında yakalandığı gırtlak vereminden dolayı vefat etmiştir. Musiki alanında da üstad olan Celâleddin Dede usta bir tambur sanatkârıdır. Mehmed Celâleddin Dede'nin bilinen tek musiki eseri düğâh makamında bestelediği Mevlevî Âyini'dir. Arapça ve Farsça bilen Mehmed Celâleddin Dede "Şeyhi" mahlasıyla bazı manzumeler kaleme almıştır. Başka bir eseri bulunmamaktadır.⁸⁹

⁸⁶ Salim Aydıöz, "Kethüdâzâde Ârif Efendi" *DİA*, c. 25, s. 334-335; İnal, *SATŞ*, c. I, s. 34-38; Bursalı, *OM*, c. II, s. 325-326.

⁸⁷ Bursalı, *OM*, c. II, s. 325-326.

⁸⁸ İsmail Erdoğan, "Kethüdâzâde Ârif Efendi ve Felsefi Görüşleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 15, Sayı 1, s. 172-173.

⁸⁹ Nuri Özcan, "Mehmed Celâleddin Dede", *DİA*, c. 28, s. 446-447; İnal, *SATŞ*, c. IV, s. 1833-1835; Ergun, *TŞ*, c. II, s. 939-943.

1.14. Mehmed Galib Efendi (1876-1906)

Mehmed Galib Efendi Kayserili tapu başkâtibi Seyid Efendi'nin oğludur. Çivicizâde namıyla anılır. Bir müddet İstanbul'da yaşamış ve Farsça öğrenmiştir. Ailesinin durumu iyi olmadığı için, babasına yardım etmek amacıyla mekteplerde vekâleten hocalık yapmıştır. İsteyenlere Arapça ve Farsça okutmuştur. Keçecizade İzzet Molla'nın yanına defnedilmiştir. *Mesnevî*'yi kısmen ve nazmen tercüme etmiştir.⁹⁰

1.15. Mehmed Refet Efendi (?-1869)

Mehmed Refet Efendi, Süleymaniye kazalarından birinde doğmuştur. Doğum tarihi kaynaklarda geçmemektedir. 1253/1838 yılında İstanbul'a gelmiştir. 1264/1848 yılında Beyazid Rüşdi Mektebi Farsça öğretmenliğine tayin olmuştur. Daha sonraları diğer Rüşdi mekteplerde de Farsça okutmuştur. *Son asır Türk Şairleri*'ne göre vefat tarihi belli değildir. *Sicill-i Osmânî*'de ise "Evaili Abdülâziz Hanîde irtihal eyledi." deniliyorsa da kanıtı yoktur. Diğer kaynaklarda ise vefat tarihi 1286/1869 olarak geçmektedir. Türkçe ve Farsça şiirleri vardır.⁹¹

1.16. Mehmed Rıfki Efendi (1813-1854)

Şeyh Mehmed Rıfki Efendi, Topal Ali oğlu Ali'nin oğludur. Sultanahmet Medresesi'nde tahsil görmüştür. Hoca Vahyi Efendi'den Farsça öğrenmiştir. Selimiye şeyhinin müridi olup Unkapanı civarında Ahmed'ül Buharî Dergâhına bağlanmış ve şeyh olmuştur. İsteyenlere Farsça okutmuştur. Adı geçen dergâhta medfundur. Usta bir şairdir. 1271/1854 yılında vefat etmiştir.⁹² Fakat *Sicill-i Osmânî*'de bu tarih 1279/1862 olarak geçmektedir.⁹³

⁹⁰ Tuman, *TN*, c. II, s. 723; İnal, *SATŞ*, c. I, s. 453-457.

⁹¹ İnal, *SATŞ*, c. III, s. 1396-1398; Tuman, *TN*, c. I, s. 296; Süreyya, *SO*, c. II, s. 363-364; Sami, *KA*, c. III, s. 2249; Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, s. 526.

⁹² İnal, *SATŞ*, c. IV, s. 2174-2177; Tuman, *TN*, c. I, s. 365; Süreyya, *SO*, c. II, s. 410; Sami, *KA*, c. III, s. 2291.

⁹³ Süreyya, *SO*, c. II, s. 410.

1.17. Mîrzâ Habîb-î İsfahânî (1835-1894)

İsfahan'ın bir köyünde doğan Mîrzâ Habîb-i İsfahânî, bir süre İsfahan'da eğitim görmüş, sonra Tahran ve Bağdat'ta eğitimine devam etmiştir. Eğitim hayatı bittikten sonra Tahran'a geri dönmüştür. Sadrazam Sipehsalar Mehmed Han'a yazdığı siyasi hicviye nedeniyle cezalandırılmak istenince kaçarak İstanbul'a gitmiştir. Farsçayı çok iyi bilen Habib Efendi, Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nde Farsça ve Arapça dersleri vermiştir. Ayrıca Darüşşafaka'nın kuruluşunda da Farsça ve Fransızca dersleri vermiştir. Yirmibeş yıl boyunca Osmanlı Devleti kadrolarında çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1894 yılında Bursa'da vefat etmiştir.

Habib Efendi'nin en önemli eseri Türkçe olarak kaleme aldığı *Hât ve Hattâtân*'dir. Diğer önemli eserleri de Farsça öğretimine dairdir.⁹⁴ Mîrzâ Habîb-i İsfahânî, Farsçanın gramerini Arapça usulden ayrı olarak ele alıp Farsça gramer kitaplarının tertib ve muhtevasını Arapça eserin tercüme ve taklidinden kurtaran ilk kişidir.⁹⁵ Habib Efendi, Farsça gramer yazıcılığının önderi kabul edilir. Hatta önceleri kaide ve kanun anlamına gelen destur kelimesini ilk olarak sarf ve nahiv anlamında Mirza Habib kullanmıştır.⁹⁶ Eserleri hakkında bilgiler aşağıda verilmiştir.

1.17. 1. *Destûr-i Sohen*

Farsça dilbilgisinin temellerini atan kişi olarak kabul edilen Mîrzâ Habîb-i İsfahânî, *Destûr-i Sohen* adlı eserini 1289/1872 yılında kaleme almıştır. Bu eser, Farsçada “destûr” adıyla başlıklandırılan ilk dilbilgisi kitabı olması nedeniyle önemlidir. Habib Efendi eserini iki cüze ayırmıştır. Birinci cüz, öğrenmek için gerekli olan kuralları, ikinci cüz münşî ve kâtiplere yarayacak birkaç konuyu içerir. İkinci cüzün ilk faslındaki Arapça terimler ve beşinci fasıldaki Arapça atasözlerinin tercümelerini vermez, sonuna Arapça sarf ve nahiv terimlerini içeren bir fasıl da ilave etmiştir. Habib Efendi bu eseri sonradan özetleyerek *Debistân-ı Fârisî* adıyla 1308/1890 yılında yeniden düzenlemiştir.⁹⁷

⁹⁴ İnal, *SATŞ*, c. I, s. 463-464; Ali Alparlan, “Habib Efendi” *DİA*, c. 14, s. 370-371; Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, s. 289.

⁹⁵ Mustafa Çiçekler, “Tanzimat Sonrası Türkiye’de Farsça Eğitimi”, s. 91-92.

⁹⁶ Riyâhî, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, s. 254-255.

⁹⁷ Çiçekler, “Tanzimat Sonrası Türkiye’de Farsça Eğitimi”, s. 92-93; Nimet Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Yay., Erzurum, 2000, s. 285.

1.17. 2. *Debistân-ı Pârisî*

İlk baskısı Maârif-i Celîle Nezâreti'nin izniyle 1308/1890'da İstanbul'da Mahmud Bey matbaasında basılan eser 136 sayfadan oluşmaktadır. Eserin dibacesinde *Destûr-i Sohen*'in nüshalarının tükenmek üzere olduğunu belirten müellif, ana dili Farsça olanların faydalanmaları ve mektep çocuklarının kendi gramerlerini öğrenmeleri için Farsça kaidelerin bir kısmını yine Farsça olarak bir kitapçık şeklinde hazırlama düşüncesinden hareketle bundan önce kaleme aldığı *Destûr-i Sohen* isimli kitaptan biraz daha muhtasar olan ancak içerik açısından daha mükemmel olduğunu düşündüğü bu kitabı yazmıştır. Bu kitapta önceki kitapta bulunan Arapça bölümü çıkartılmıştır.

1.17. 3. *Rehnümâ-yi Fârisî*

Maârif-i Celîle Nezâreti'nin uygun görmesi üzerine liselerde okutulmak üzere düzenlenen bu eser 1309/1891-1312/1894 yıllarında İstanbul'da basılmıştır. Eser 129 sayfadan oluşmaktadır. Eser Türkçe olarak kaleme alınmıştır.

1.17. 4. *Hülâsa-i Rehnümâ-yi Fârisî*

Maârif nâzırı Zühdi Paşa'nın liselerde okutulmak üzere kaleme alınan *Rehnümâ-yi Fârisî* adlı eserin, ortaokullar için uygun hale getirilerek özet bir kitap hazırlamasını istemesi üzerine 1309/1891 yılında Matbaa-yı Osmaniye'de basılmıştır. Türkçe olarak yazılan bu kitabın her bölümünde verilen kurallarla ilgili alıştırmaların öğrenci tarafından yapılması istenir.⁹⁸

1. 17. 5. *Rehber-i Fârisî*

Rüşdiyelerin programında yer alan Farsça derslerinde okuma kitabı olarak okutulmuştur. İkinci sayfada Farsçası, üçüncü sayfada Türkçesi yer alan bir önsözle başlayan eser 55 sayfadan oluşmaktadır. Önsözde verilen bilgilere göre *Rehber-i Fârisî* adlı bu eser, dönemin Maarif Nazırı Zühdü Paşa'nın emriyle rüşdiyelerde Farsça sarf ve nahiv kurallarının öğretildiği dilbilgisi derslerine başlamadan önce, öğrencilere okutulabilecek basit ve anlaşılabilir bir metin ve okuma kitabının olmaması nedeniyle hazırlanmıştır.

İçerisinde 39 mensur, 3 manzum olmak üzere 42 metin yer almaktadır. Manzum metinlerinin ilkinin kime ait olduğu bilinmemektedir. İkincisi Molla Câmî'ye, üçüncüsü ise Nizamî'ye aittir. Her metnin Türkçe çevirisi yer almaktadır.

⁹⁸ Çiçekler, "Tanzimat Sonrası Türkiye'de Farsça Eğitimi", s. 94-95.

Mensur metinlerin 9’u öğüt, 9’u fabl, 21’i de fıkra türündedir. Basit, sade ve akıcı bir dili olan bu eser, Cumhuriyet öncesi dönemde Farsça öğretiminde kullanılan ders kitapları içerisinde türünün sayılı örneklerinden biridir.⁹⁹

1. 17. 6. *Berg-i Sebz*

Kitabın incelenmesi sonucu ulaşılan bilgilere göre, Farsçayı yeni öğrenenler için Habîb Efendi tarafından hazırlanan bu eser, hikâyelerden oluşan bir okuma kitabıdır. Kitabın ilk sayfasında “Pend-i Sudmend” (Faydalı Öğütler) adı altında bilgiler paylaşılmıştır. Kitabın ilerleyen bölümlerinde ilk olarak “Deh Efsane Ez Efsaneha-yi Lokman” (Lokman’ın Efsanelerinden On Efsane) başlığı altında on hikâye ve “Efsaneha-yi ber guzide-i diger” (Diğer seçkin Efsaneler) başlığı altında kırkyedi hikâye yer almaktadır.¹⁰⁰

1. 17. 7. *Desturçe*

Kitabın incelemesi sonucu elde edilen bilgilere göre, kitap Farsça dilbilgisi konularını genel hatlarıyla ele alan bir dilbilgisi özeti kitabıdır. Kitabın kapak sayfasında yazan notta, Darüşşifa-i İslamiye’de okutulmak üzere Cemiyet-i Tedrise-i İslamiye tarafından seçildiği aktarılmaktadır. Eser 96 sayfadan oluşmaktadır.¹⁰¹

1.18. Mirza Kâzım Bey (1802-1870)

Asıl adı Muhammed Ali olan Mirza Kazım Bey 1802 yılında İran’ın Reşt şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası Derbent şehri eşrafından Hacı Kasım’dır. 1810 yılında asıl vatanı olan Derbent’e gelmiştir. Burada iyi bir eğitim görmüş; belâgat, mantık, kelam, fıkıh, tefsir, hadis, Arapça dersleri almıştır. Üstün bir zekâyâ sahip olan Muhammed Ali çocukluğunda Kur’an’ın bazı sureleriyle 30 bin kadar hadis ve İran edebiyatının şaheserlerini ezberlemiştir. Öğrencilik döneminde *Arap Dili Grameri Üzerine Alıştırmalar* adında bir kitap yazmıştır.

1806’da Derbent ikinci defa Ruslar tarafından işgal edilmiş, İran hâkimiyetine son verilmişti. 1820 yılında Derbent’i işgal eden Ruslar şehrin başkadısı olan babasını Astrahan’a sürgüne gönderilmesi üzerine o da Astrahan’a gitmiştir. Orada bulunan İngiliz misyonerlere Arapça ve Türkçe dersleri vermeye,

⁹⁹ Çelik, *Tanzimat’tan Günümüze Türkiye’de Farsça Öğretimi*, s. 233.

¹⁰⁰ Habîb Efendi, *Berg-i Sebz*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1312.

¹⁰¹ Habîb Efendi, *Desturçe*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1303.

kendisi de onlardan İngilizce öğrenmeye başlamıştır. İki yıl kadar süren bu dersler esnasında misyonerlerden etkilenerek 1823 yılında Hristiyanlığı kabul etmiş ve Aleksandr adını almıştır. Babası onu kararından döndürmek istese de başarılı olamamıştır. Mirza Kâzım Bey, Allah'ın varlığına ve birliğine inandığını, Müslüman toplumlarda görülen haksızlıklar sebebiyle Hristiyanlığa geçtiğini, bunun bir tür din değiştirme değil bir toplum tercihi olduğunu belirtmiştir.

Onun yazdığı eserlere ve yaşadığı hayata bakıldığında, inançlarınınislâm dinine daha yakın olduğu görülmektedir. Rus yetkilileri, doğu dillerinde ve İslam hukukunda uzman olarak tanınan Mirza Kâzım Bey'in kendisi Dışişleri Bakanlığı'nda tercüman olmak istemesine rağmen İngilizlerle sıkı ilişkide bulunmasından şüphe duydukları için onu Omsk şehrine Sibiryaya genel valisinin tercümanı olarak göndermişlerdir. Bu görevinin yanı sıra Omsk'ta Tatar dili okutmanlığı da yapmıştır. Daha sonra Kazan'a gitmiş ve 1826'da Doğu dilleri ve edebiyatları okutmanı olarak görevlendirilmiştir. 1828'de Tatar dili dersleri Türk-Tatar dili kürsüsüne dönüştürülmüş ve başına Kâzım Bey getirilmiştir. Burada Türk-Tatar dili yanında Arapça ve Farsça derslerini okutma görevi de Mirza Kâzım'a verilmiştir. Bu dillerde yayınlar yapan Mirza Kâzım 1844-1849 yılları arasında Dil ve Tarih Fakültesi'nin dekanı olmuştur. Kâzım Bey, 1849 yılında Eğitim Bakanının isteğiyle Doğu Dilleri Fakültesi'nin kurulma işini yürütmek için Petersburg Üniversitesi'nde görevlendirilmiştir. 1869 yılı başında Batı Avrupa'ya Finlandiya, Almanya ve Fransa'ya gitmiştir. Petersburg'a dönünce hastalanmış ve 1870 Kasım ayında vefat etmiştir.

Kâzım Bey'in çalışmaları İslam dini ve Müslüman halkların tarihi ekseninde yoğunlaşmıştır. Mirza Kâzım Bey özellikle Türk Dili, Rusya'da yaşayan Türklerin ve Müslümanların tarihi, İslam dini, İslam Hukuku ve XIX. yüzyıldaki dini hareketler konusunda eserleri vardır. Farsça öğretimine dair bir eseri bulunmamaktadır.¹⁰²

---

¹⁰² Ahmet Kanlıdere, "Mirza Kâzım Bey", *DİA*, c. 30, s. 162-164; Muhit Mert, "Aleksandr Mirza Kâzım Bey (1802-1870)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, 2004, ss. 405-410; Muhit Mert, "Rusya'da Şarkiyat Çalışmalarının Öncüsü, Ünlü Türk Âlimi: Mirza Kâzım Bey", *Türk Yurdu Dergisi*, c. 19, Sayı 145, Ankara, Eylül 1999, ss. 26-34.

1.19. Mirza Şefi' Vâzih (1794-1852)

Gence'de doğan Azerbaycanlı şair, babası Kerbelâyî Sadık'ı küçük yaşlarında kaybetmiş olduğundan dolayı Hacı Abdullah adlı bir akrabasının himayesinde büyümüştür. Eğitiminin ilk yıllarından itibaren Farsça ve Arapça öğrenmiş, Hâfız ve Nizâmî'nin şiirlerini okumuştur. Hocalarına karşı davranışlarından dolayı okuldan uzaklaştırılmış ve eğitimine kendi çabalarıyla devam etmiştir. İlerleyen yıllarda Gence hanının kızı Puste Hanım'ın hizmetine girerek onun mülklerinin ve topraklarının yönetimini üstlenmiş ve görevinden dolayı kendisine "Mirza" adı verilmiştir. 1826 Rus-İran savaşındaki kargaşa sebebiyle Puste Hanım'ın kardeşi Uğurlu Han ile İran'a kaçmış; bu yıllarda kendisini himaye eden Hacı Abdullah vefat etmiştir. İşsiz kalan Mirza Şefi', Gence'ye dönmüş ve Şah Abbas Camisi yakınında bir medresede hüsn-i hat dersleri vermeye başlamıştır. Onun özellikle nestalik yazıda üstad olduğu kabul edilir.

1830'lu yıllarda Farsça ve Azerbaycan Türkçesi ile yazmış olduğu şiirlerle dikkat çekmiştir. 1832 yılında Mirza Fethali Ahundzâde'ye hat ve şiir dersleri verirken ona modern eğitim hakkında bazı telkinlerde bulunmuş ve bu sebeple Ahundzâde medrese eğitimini yarıda bırakmıştır. 1840 yılında Tiflis'e giden Vâzih Mirza, burada Ahundzâde'nin yardımıyla Kazâ Mektebi'nde şeriat dersleri vermeye başlamış ve derslerinde dini bilgilerinin yanı sıra Farsça, Azeri Türkçesi ve Doğu edebiyatı da okutmuştur. 1844 yılında kurmuş ve başkanlığını yapmış olduğu Dîvân-ı Hikmet adlı şiir ve sohbet meclisinde farklı milletlere mensup edebiyat severlerle şiir sohbetleri yapmıştır. Dîvân-ı Hikmet'e devam edenler arasında Abbas Kulu Ağa Bâkihanlı, M. F. Ahundzâde ve Tiflis'te Almanca öğretmenliği yapan Freidrich Martin Bodenstedt vardır. Mirza Şefi', Bodenstedt'e Farsça, Azeri Türkçesi, hat ve edebiyat dersleri vermiştir. Bu meclislerde kendisi de Rus ve Batı Avrupa edebiyat ve kültürü hakkında bilgi edinme imkânı bulan Mirza Şefi', 1846 yılı Kasım ayında Gence'de açılan Rus Mektebi'ne hoca tayin edilmiştir. 1850'de tekrar Tiflis'e dönmüş ve burada 1852 yılında ölümüne kadar öğretmenlik görevine devam etmiştir.

Vâzih'in eserleri arasında Azeri Türkçesiyle yazılmış ilk eser olan *Kitâb-ı Türkî*, Bodenstedt'e hediye etmiş olduğu kitapçıkta bulunan Türkçe, Farsça şiirler ve Azerbaycan Türkçesi öğretimi ile ilgili bir ders kitabı bulunmaktadır. Şiirlerini daha çok âşıkâne ve rindâne bir tarzla yazmıştır.¹⁰³

¹⁰³ Yavuz Akpınar, "Vâzih, Mirza Şefi'", *DİA*, c. 42, s. 579; Ömer Bayram, "Vâzih, Mirza Şefi'",

1.20. Muhammed Tahir İbn Âşûr (1815-1868)

İslami ilimler alanında önemli şahıslar yetiştiren İbn Aşûr ailesine mensup olan İbn Aşûr Muhammed Tâhir, Tunus'ta doğmuştur. Küçük yaşta babasını kaybetmiştir ve kardeşi Şeyh Muhammed Hamde'nin himayesinde büyümüştür. Zeytûne Medresesi'nde yüksek tahsilini tamamlamış ve 1262(1846) yılında bu medreseye müderris olarak tayin edilmiştir. Burada nahiv, belâgat, fıkıh usulü, hadis ve Fars edebiyatı üzerine dersler vermiştir. 1267(1851) de Tunus valisi Ahmed Paşa tarafından kâdilkudât seçilmiştir. 1277(1860-61) yılında Muhammed Sâdık Paşa zamanında Mâlîki müftüsü tayin edilmiştir. Aynı yıl Evkaf İdaresi Müdürlüğüne getirilmiştir. Öğrencilerine tefekkür ve eleştiri mantığı kazandırmaya çalışan İbn Âşûr servetinin çoğunu satın aldığı kitaplara harcamıştır. İbn Âşûr geniş edebiyat kültürü olan bir yazar, iyi bir şair ve hatiptir. Dil ve fıkıhla ilgili, birçok esere şerh ve haşiye yazmıştır.¹⁰⁴

1.21. Murad Nakşibendî (1788-1847)

Asıl adı Mehmed Murad olup Şeyh Abdülhalim Efendi'nin oğludur. 1788 tarihinde İstanbul'un Çarşamba semtinde doğmuştur. Murad Molla Tekkesi'nde *Mesnevî* dersleri vermiştir. Babasının ölümü üzerine Murad Molla Tekkesi şeyhliğine tayin edilmiştir. 1847 tarihinde vefat etmiştir ve tekkesinin haziresinde medfundur.¹⁰⁵

Mehmed Murad Efendi ilköğrenimine Çarşamba'da Mehmed Himmet Efendi'nin mektebinde başlamış; on yaşına kadar hıfzını tamamlayıp iki yıl da Gebzeli Ahmet Efendi'nin mektebine devam etmiş ve on sekiz yaşına kadar çeşitli hocalardan dersler almıştır. Daha sonra Hoca Neş'et Efendi'nin öğrencilerinden Hoca Mehmed Efendi'nin derslerine devam etmiştir. Nakşibendî şeyhi Abdullah Kaşgari'nin halifesi Salih Arif Efendi'den Fars edebiyatının bazı klasiklerini, yine Hoca Neş'et'in talebelerinden Süleyman Vahyi Efendi'den Şevket-i Buhari divanını ve Mevlâna Celaleddin-i Rumi'nin *Mesnevî*'sini okumuştur. Kethüdazâde Arif Efendi'den de istifade etmiştir. Babasının isteği üzerine o sırada Gülhane'deki

---

(Erişim) <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=7021>, 16. 08. 2017.

¹⁰⁴ Atilla Çetin, "İbn Âşûr, Muhammed Tahir" *DİA*, c. 19, s. 332.

¹⁰⁵ Tuman, *TN*, c. II, s. 948; Sami, *KA*, c. VI, s. 4248-4249; Bursalı, *OM*, c. I, s. 169.

Zeynep Hatun Camii'nde ikamet eden ve daha sonra Üsküdar Selimiye Tekkesi'ne şeyh olan Nimetullah Nakşibendî'ye intisap etmiştir. 1824 yılında Galata Sarayı kütüphane hocası İmamzade Mehmed Esad Efendi'den dini ilimler, Benlizâde Ahmed Efendi'den kıraat icazeti almıştır.

Hal tercümesini yazdığı 1833 yılında tekkede *Mesnevî*, *Şifa-i Şerif*, *Şevket* ve *Saib-i Tebrizi Divanlarını* ve diğer eserleri okuttuğunu, kıraat aruz ve fıkıh dersleri verdiğini söyleyen Murad Nakşibendî 1844'te tekkenin yanında bir Darülmenevî inşa ettirmiştir. Darülmenevî 18 Ocak 1845'te Sultan Abdülmecid'in katıldığı bir törenle açılmıştır. XIX. yüzyılda Nakşibendî Mevlevî yakınlaşmasını temsil eden en önemli Nakşibendî şeyhlerinden olmuştur.¹⁰⁶ Pek çok eseri bulunan Murad Nakşibendî'nin¹⁰⁷ eserleri arasında önemli bir yer tutan Farsça öğretimine dair kitabı hakkında aşağıda bilgi verilmiştir.

1. 21. 1. *Kavâid-i Fârisîyye*

Kavâid-i Fârisîyye Mustafa b. Ebibekir es-Sivâsî (öl.1240/1825)'nin *Mefâtihu'd-dürriyye* isimli Farsça gramer kitabının tercümesidir. Pek çok defa basılan bu eseri öğrencisi Mehmed Tevfik Efendi tarafından *Şerh-i Kavâid-i Fârisîyye* adıyla şerh edilmiştir. Kitabın giriş kısmında yazılış amacı şu şekilde ifade edilmektedir;

"Hz. Mevlânâ'nın mağz-ı Kur'ân olan Mesnevî-i Şerifini müzâkere ile vaktimizi geçirmemiz sebebiyle Mefâtihu'd-Dürriyye isimli eseri takip ediyorduk. Lâkin içerisinde bazı anlaşılması zor zevâide dâir konular olduğu için yeni başlayanlara ta'lîmi zor oluyor idi. Bunun için yine aynı eser, zevâid kısmı terk olunarak Türkçeye terceme edildi."

Farsça dilbilgisindeki kuralları bâblar şeklinde örneklerle anlatan bir dilbilgisi kitabıdır. Kitaptaki ilk başlık olan masdar kısmı şöyle açıklanmaktadır;

*"Bâbü'l-Masdar: Lisân-ı Fârisîde masdar şol isme derler ki, dâl-i meftûha veyâhut tâ-i meftûhadan sonra âhirinde nûn-ı sâkin ola. Ve ol dâl ve tânın mâkablileri sâkin ola. "Kerden" ve "bâhten" gibi. Ve bu ta'rif ile ma'rûf olan masdar iki kısımdır. Birine dâî, birine tâî tesmiye olunur."*¹⁰⁸

¹⁰⁶ M. Hüdayi Şentürk "Murad Nakşibendî" *DİA*, c. 31, s. 188-189.

¹⁰⁷ Bkz. Mehmed Murad Nakşibendî, *Kitab-ı Mâ-hazar (Pendnâme-i Attâr Şerhi)*.

¹⁰⁸ Muhammed Murad Nakşibendî, *Kavâid-i Fârisîyye*, Bosnevi Elhac Muharrem Efendi Matbaası, 1288; Zekiye Güntan, *XIX. yy. İstanbul Mutasavvıflarından Muhammed Murad Nakşibendî ve Hülasatü's-Şuruh Adlı Mesnevi Şerhinden İlk 1001 Beytin Tahlili*, Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SBE, Elâzığ, 2009, s. 64-66.

1.22. Nâfi (?-1849)

Nâfi hakkında bilgi veren kaynaklar kısıtlı ve birbirinden farklı değildir. Antep’li olan Nâfi’nin doğum tarihi, ailesi, nerelerde öğrenim gördüğü bilinmemektedir. Edinilen bilgilere göre; Antep âlimlerinden Arap Tâhir Efendi’nin oğludur. *Fatîm Tezkiresi*’ne göre; Kur’an-ı Kerim’i Kıraat-ı Seb’a (Yedi vecih üzerine okuma) ezberlemiş, Arapça ve Farsça öğrenmiş, kavâid-i şiiir ve inşâyı tamamlayarak emsalleri arasında üstün bir seviyeye ulaşmıştır. 1250(1834) yılında Mısır’a gitmiş ve İbrahim Paşa’nın çocuklarına Farsça okutmuştur ve on beş sene Mısır’da kalmıştır. 1266/1849 yılında memleketine döndükten kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Türkçe, Arapça ve Farsça şiiirlerinden oluşan divanı vardır.¹⁰⁹

1.23. Safî Üsküdarlı (1862-1901)

Mustafa Safî Bey Tosyalı Reşid Efendizâde Mehmed Emin Nüzhet Efendi’nin oğludur. Üsküdarlı Safî namıyla meşhurdur. 1862 yılında Yanya’da doğmuş ve 1901 yılında Halep’te vefat etmiştir ve burada medfundur.¹¹⁰ Selimiye Camii’nde Berkofçalı Abdurrahman Efendi’den dini ilimleri öğrenmiş ve Köysancaklı şâir Abdülkadir Efendi’den Farsça, Arapça ve edebiyat dersleri almıştır. 1880’de Üsküdar Bidayet Mahkemesi kâtipliğinin ardından Askeri Tekâüd Sandığı tahrirat memuru olmuştur.

Âlim Yıldız’a göre; bir süre Zeyrek Rüşdiyesi’nde Farsça öğretmenliği yapmıştır. Sonra Trablusgarp’ta Fırka-ı Askeriyye mühimme kâtipliği görevinde bulunmuştur. Üç dört yıl sonra istifa ederek İstanbul’da yaşamaya başlamış ve burada Damad Mahmud Celaleddin Paşa’nın meclislerine devam etmiş ve maaşlı nedimi olmuştur. Bu arada paşanın oğlu Prens Sabahaddin’in özel hocalığını yapmıştır. Genç yaşta hayatını kaybetmesine rağmen eserleriyle dikkatleri üzerine

¹⁰⁹ Tuman, *TN*, c. II, s. 1020; Süreyya, *SO*, c. IV, s. 537; Değirmençay, *Farsça Şiiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, s. 464; Vahit Özen, *Nâfi Divanı, İnceleme-Transkripsiyonlu Metin*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, SBE, Elâzığ, 2010, s. 6; Ömer Çiftçi, (hzl.), *Fatîm Davud, Hâtîmetü’ l-Eş’âr*,(Erişim)

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10736,metinpdf.pdf?0>, 12. 04. 2017, s. 392-393.

¹¹⁰ Tuman, *TN*, c. II, s. 537; İnal, *SATŞ*, c. III, s. 1583-1587; Bursalı, *OM*, c. II, s. 292.

çekmiştir.¹¹¹ Eserleri arasında Farsça öğretimiyle alakalı olan *Nev-Bâve-i Kâvaid-i Fârisî* ve *Şive-i Lisan-ı Fârisî* hakkında aşağıda bilgi verilmiştir.

1. 23. 1. *Nev-Bâve-i Kâvaid-i Fârisî*

Kitaptan edinilen bilgiye göre giriş kısmında Farsçanın kökeninden ve türlerinden kısaca bahsedilmiştir. Daha sonra dilbilgisi kuralları anlatılmaya başlanmıştır. Paragraf aralarında konular ile ilgili beyitlere yer verilmiştir. Alfabetik olarak yaygın kullanılan masdarlar verilmiş karşılıklarına Türkçe anlamları yazılmıştır.¹¹²

1. 23. 2. *Şive-i Lisan-ı Fârisî*

Kitabın kapak kısmında yazan bilgiye göre Safi, Çiçekpazar Rüşdiyesi'nde de Farsça öğretmiştir. Kitapta Farsça beyitler verilerek her beyitin altında detaylı açıklaması yapılmıştır.¹¹³

1.24. Salih Naili Efendi (1823-1876)

Salih Naili Efendi, Manastırlı Kazaz Şehabüddin ağanın oğludur. Manastır'da doğmuştur.¹¹⁴ Naili cedid lakabıyla meşhurdur. Hattat Arnavud Ali Efendi'den yazı meşketmiştir. Sülüs ve nesih yazılarında yetenekli olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır. Mısır'a giderek orada Farsça ve yazı dersleri vermiştir. Aynı zamanda Esbak Trabzon valisi Kadri Bey'e Farsça okutmuştur. Mısır'da medfundur.¹¹⁵

1.25. Seyyid Abdürrezzak İlmî (1842-1907)

Şeyh Seyyid Abdürrezzak İlmî Efendi, Erzurum Nakibüleşrafi Şeyh Gedayîzâde Mehmed Efendi'nin oğludur. Medresede okunan dersleri babasından öğrenerek icazet almıştır. Babasının ölümünden sonra Erzurum'da Solakzade Ahmed Tevfik Efendi'den de ders alarak ikinci kez icazet almış ve Erzurum'da Ahmediye medresesinde öğretmenliğe başlamıştır. *Son Asır Türk Şairleri*'ne göre; Ramazan'da

¹¹¹ Âlim Yıldız, "Sâfi Üsküdarlı" *DİA*, c. 35, s. 470-471; Âlim Yıldız, Üsküdarlı Sâfi'nin "Şi'r-i Sâfi" isimli Eseri Üzerine, *CÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı VI/II, 2002, ss. 269-288.

¹¹² Safi Üsküdarlı, *Nev-Bâve-i Kâvaid-i Fârisî*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1307.

¹¹³ Safi Üsküdarlı, *Şive-i Lisan-ı Fârisî*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1308.

¹¹⁴ Tuman, *TN*, c. II, s. 1003; Bursalı, *OM*, c. II, s. 464; Süreyya, *SO*, c. IV, s. 530.

¹¹⁵ İnal, *SATŞ*, c. II, s. 1078-1082.

Beyazıt Camisi'nde *Mesnevî* dersi verdiği söylenir. Erzurum'da vefat etmiştir. Büyük Camii Haziresi'nde medfundur. Türkçe ve Farsça şiirlerinden oluşan divanı vardır.¹¹⁶

1.26. Seyyid Azim Şirvânî (1835-1888)

19. yüzyılın Azerbaycan divan şiirinin önderlerinden biri olan Seyyid Azim Şirvânî 1835 yılında şairler vatanı Şamahı'da doğmuştur. Seyyid Azim, babasını küçük yaşta kaybetmesinden dolayı Dağıstan'ın Yahsay köyünde din görevlisi olarak çalışan dedesi Molla Hüseyin onu yanına alarak eğitimiyle bizzat ilgilenmiştir. Burada Azerbaycan Türkçesi, Arapça ve Farsça öğrenmiş; 1853'te Şamahı'ya dönerek orta derecede dini tahsil veren şehir medresesini bitirmiştir. 1856'da dini bilgisini ilerletmek için Irak'a gitmiştir. Birkaç yıl Necef, Kerbela, Bağdat, Şam ve İstanbul'da kalıp tahsilini tamamlamış ve sonra memleketine geri dönmüştür. Seyyid Azim Şirvânî, Şamahı'ya dönüşünden bir süre sonra Mekke ve Medine'ye hac yolculuğu yapmıştır. Şiirlerinede yansıttığı bu yolculuğun ardından Kahire'ye gitmiş ve birçok âlim ve şairle tanışmıştır. 1860 yılı başlarında vatanına dönen Seyyid Azim, din eğitimi almasına rağmen din adamlığı görevini yapmamış; öğretmenlikle meşgul olmuştur. Şamahı'da yeni usulle ders okutulan bir mektep açmıştır.

İlk tahsilin medreselerdeki alışılmış usullerden farklı olarak çocuklara ana dillerinde eğitim verilmesi, ayrıca tarih, coğrafya, matematik ve özellikle Rusça gibi derslerin okutulması halk tarafından yadırganıyordu. O dönemde Azeri Türkçesinde yeni usule uygun ders kitapları olmadığı için Farsça ve Azeri Türkçesi ile manzumeler yazmış ve bunları ders kitabı olarak okutmuştur. 1873-1874 yıllarında Rus hükümeti Şamahı'da yeni usul Rus Tatar Mektebi'ni açmıştır. Seyyid Azim bu mektepte din derslerinin yanı sıra Farsça ve Azeri Türkçesi okutmuştur. Seyyid Azim Şirvânî'nin hayatında şairlik ve yazarlık önemli bir yer tutmuş ve Şamahı'da Beytü's-Safâ adlı edebi meclisin en önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Ayrıca o dönemde Bakü'de çıkan *Ziya*, *Keşkül* ve *Ekinci* gibi gazetelere dönemin sosyal problemleri ile ilgili yazılar göndermiştir. Öğrencileri arasında Mirza Aliekber Sâbir ve Sultan Mecid Ganizâde gibi şair ve yazarlar vardır. Seyyid Azim 1 Haziran 1888'de vefat etmiştir.

¹¹⁶ İnal, *SATŞ*, c. II, s. 701-702; Tuman, *TN*, c. II, s. 696-697; Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, s. 382.

Farsça şiirleri bir divan teşkil edecek kadar çoktur. Şîrvânî özellikle cahil din görevlilerinin riyakârlıklarını, Rus memurların rüşvet ve suistimallerini alaycı bir dille eleştirmesi yüzünden tepki görmüştür. *Rebû' l-etfal* adında didaktik manzume ve hikâyelerden oluşan bir ders kitabı yazmış fakat eser siyasi fikirler barındırdığı gerekçesiyle yayımlanmamıştır.¹¹⁷

1.27. Süleyman Fehim Efendi (1788-1847)

Süleyman Fehim Efendi 1788 yılında İstanbul'da doğmuştur. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. *Osmanlı Müellifleri*'ne göre İstanbul'da pek çok kişiye Farsça öğrettiği söylenir.¹¹⁸ XVII. yüzyıl divan şairi Fehim-i Kadim'den ayırmak için Fehim-i Cedid, Süleyman Fehim-i Sani ve Hoca İstanbuli de deniliyordu.

Memuriyet hayatı Divan kaleminde başlayan şair, II. Mahmud ve Abdülmecid devirlerinde Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi'nde ve Darphane-i Amire'de çalışmıştır. Özel bir görevle Rumeli'ye gitmiştir. Görev yılları bittikten sonra İstanbul'a yerleşen Fehîm, Beşiktaş Cem'iyet-i İlmiyyesi'nde Farsça dersleri vermiş ve Farsça divanlar okutmuştur. Öğrencileri arasında devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa ve tezkireci Fatîm Efendi gibi ünlü isimlerde bulunmuştur. Hakkında bilgi veren kaynaklar, o dönemde İstanbul'un büyük şairlerinden Mustafa Saffet Efendi'nin Farsça öğrenmek için cemiyete başvurduğu sırada İsmail Ferruh Efendi'nin kendisine Süleyman Fehim'i tavsiye etmesini onun Farsça bilgisinin derinliğine delil olarak gösterir. Emekli olduktan sonra Karagümrük'teki evine çekildiği ve burada dönemin şair ve edipleriyle sohbetler yaptığı ve aynı zamanda isteyenlere Farsça okuttuğu söylenir.

1847 yılında vefat etmiştir. Mezarının nerede olduğu bilinmemektedir. Farsça bir divan ve Devletşah'ın *Tezkiresi*'ni kaynak olarak kullanıp telif ettiği *Sefinetü 'ş-şuara* adlı bir tezkire önemli iki eseridir.¹¹⁹

¹¹⁷ Yavuz Akpınar, "Seyyid Azim Şîrvânî" *DİA*, c. 37, s. 50-51; Vilayet Muhtaroglu, "Seyyid Ezim Şîrvânî" *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Azerbaycan Edebiyatı*, III, Ankara, 1993, s. 256-275; Ömer Bayram, *Azerbaycan Sahası Tezkireleri ve Seyyid Azim Şîrvânî'nin Tezkiresi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara, 2005, s. XVI-XXI.

¹¹⁸ Bursalı, *OM*, c. II, s. 372.

¹¹⁹ Vildan Serdaroglu, "Süleyman Fehîm", *DİA*, c. 38, s. 87-88; İnal, *SATŞ*, c. I, s. 379-380; Süreyya, *SO*, c. IV, s. 30; Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, s. 253.

1.28. Süleyman Yümnî (1802-?)

Kâtib Süleyman Yümnî Efendi, Şehrizûr eyaletinde bulunan Süleymaniye’de doğmuştur. İyi bir eğitim alıp kendini kâtiplik alanında yetiştirmiş ve Süleymaniye’de Bâbânilere kâtiplik yapmıştır.¹²⁰ Ahmed Paşa ile İstanbul’a dönüp Farsça dersleri vermiştir. Sultan Abdülaziz devrinin ortalarında İstanbul’da vefat etmiştir.¹²¹ Özellikle Farsça rubaileri tanınan başarılı bir şair olduğu, şairliği yanında nesirde de başarılı ve talik hatta da kudretli bir hattat olduğu bilinmektedir.¹²² Kaynaklarda herhangi bir eseri olup olmadığına dair bir kayıt bulunmamaktadır.

---

¹²⁰ Tuman, *TN*, s. 1226; Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, s. 668.

¹²¹ Süreyya, *SO*, c. IV, s. 652.

¹²² Ömer Çiftçi, (hzl.), *Fatîn Davud, Hâtimetü'l-Eş'âr*, (Erişim)
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10736.metinpdf.pdf?0>, 12. 04. 2017, s. 449.

İKİNCİ BÖLÜM

XX. YÜZYILDA FARŞÇA ÖĞRETİMİYLE MEŞGUL OLAN ŞAHSİYETLER

Bu dönemde, Farsçanın nasıl, ne kadar sürede, ne ölçüde öğretileceği konusunda henüz bir bilinç oluşmaması; ders saatlerinin azlığı, eğitim ortamına uygun koşulların sağlanamaması, ders kitaplarının yetersizliği gibi etkenlerden dolayı Farsça öğretiminden beklenen başarı gerçekleşmemiştir. Nitekim Fransızcayla yazılmış bir kitabı kolaylıkla okuyup anlayabilen bir idadî ya da sultanî öğrencisi, yüzyıllardır tanışık olduğu Farsçayı okuyup anlamakta zorluk çekmiştir. Yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen Farsça orta dereceli okullarda Cumhuriyet'in ilanından sonraki yıllarda da okutulmaya devam etmiştir. Fakat 1928 yılında Arapçayla birlikte Farsça da orta dereceli okulların ders programlarından çıkarılmıştır. Bununla birlikte Farsça, kültür ve eğitim hayatımızdan tamamen çekilip gitmemiş; Cumhuriyet döneminde de Türkiye'nin büyük üniversitelerinde art arda açılan Fars Dili ve Edebiyatı bölümlerinde lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde öğretilmeye devam etmiştir. Üniversitelerden birçoğunun ilahiyat, edebiyat, fen-edebiyat ve eğitim fakültelerinin çeşitli bölümlerinde seçmeli ders olarak okutulmaya başlamıştır.¹²³

Kaynakların incelenmesi sonucu XX. yüzyılda Anadolu'da Farsça öğretimi ile meşgul olan şahsiyetlerin yanı sıra batıda ve doğuda da Farsça öğreten şahsiyetlerde tespit edilmiştir. Sadece isimlerine değinmekle yetineceğimiz bu kişiler; Abdülhüseyin Zerrînkûb, Arthur John Arberry, Bedüzzaman Fürûzanfer, Bertold Spuler, Edmond Fagnan, Evgenii Eduardoviç Berthels, Meier Fritz, Hamid İnâyet, Helmut Gatje, Henri Masse, Herbert Jansky, İkbâl-i Âştîyânî, Johannes Heindrik Kramers, Joseph de Somogyi, Karl Wilhelm Zetterstéen, Elwell-Sutton Lawrence Paul, Luigi Bonelli, Martinus Theodorus Houtsma, Mirza Ali Ekber Dihhudâ, Muhammed Mûin , Padre Félix Maria Pareja Casañas , Reynold Alleyne Nicholson, Rızâzade-i Şafak, Dvořák Rudolf, Rusvâ, Seyyid Hasan Takîzâde, Sultan Mecid Gânîzâde, Thomas Hunter Weir, Vladimir Fedorovich Minorsky, Zebîhullâh-ı Safâ'dır. Çalışmamızın bu bölümünde XX. yüzyılda yaşamış, Farsça öğretimiyle

¹²³ Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, s. 325

ilgilenen şahsiyetler tespit edilerek biyografilerine ve eğer var ise Farsça öğretimine dair eserlerine yer verilecektir.

2. 1. Abdülbaki Gölpınarlı (1900-1982)

Abdülbaki Gölpınarlı, Rusçuk eytam müdürü Kıyami Mustafa İzzet Efendizade Ahmed Ağâh Efendi'nin oğludur. 1900 yılında İstanbul'da doğmuştur. Abdülbaki Gölpınarlı'ya başlangıçta dedesinin adı olan Mustafa İzzet ismi verilmişse de ailenin çocukları çok yaşamadığı için uzun ömürlü olsun diye Abdülbaki olarak değiştirilmiştir. Ömer Faruk Akün'e göre; soyadı kanununun kabul edilmesiyle "Gölpınarlı" soyadını almıştır. Bu soyadını almasının nedeni ise büyükbabası Mustafa İzzet Efendi'nin dedesi Abbas Ağa'nın Gence'deki Gökçay bucağının Gölpınar köyünden olması dolayısıyla ailenin Gölpınarlızâdeler diye tanınmasındandır.

İlköğrenimini Babiâli yokuşunda bulunan Yusuf Efendi Mektebi'nde, ortaöğretimini ise Menbaülirfan İdadisinin Rüşdiye kısmını bitirip devam etmekte olduğu Gelenbevi İdadisinin son sınıfında okurken 1916 yılında babasının vefatı üzerine tahsil hayatı kesintiye uğradı ve çalışma hayatına atılmak zorunda kaldı. Menbaülirfan İdadisinin rüşdiye kısmında üç sene Türkçe, Kompozisyon ve Farsça öğretmenliği yaptı. 1920 yılında annesi ile birlikte gittiği Çorum'un Alaca ilçesinde Kenzülirfan İlkmektebi'nde başmuavin ve başmuallimlik görevlerinde bulundu. 1924'te İstanbul'a geri dönen Gölpınarlı, yarım bıraktığı eğitim hayatına Erkek Muallim Mektebi'nin son sınıfına imtihanla kabul edilerek devam etti, 1925 yılında burayı bitirdi ve 1926'da İstiklal Lisesi'nden mezun oldu. 24 Aralık 1930 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Daha sonra Konya Lisesi'ne Edebiyat öğretmeni olarak atandı.¹²⁴ 1939 yılında Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ne ilk olarak okutman ve sonra *Yunus Emre'nin Hayatı* adlı teziyle doktorasını tamamlayarak doçent olarak tayin edildi. Bu fakültede Farsça ve Metinler şerhi hocalığı yapmakta iken 1942 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne geçerek burada İslam-Türk tasavvuf tarihi ve edebiyatı derslerini okuttu.

Gölpınarlı, 1945'te Marksist faaliyette bulunmak isnadı ile tutuklanmış ve on ay süren bir yargılanma sonunda beraat ederek 26 Şubat 1946'da görevine

¹²⁴ İnal, *SATŞ*, c. I, s. 160-161; Ergun, *TŞ*, c. II, s. 725; Ömer Faruk Akün, "Gölpınarlı Abdülbaki" *DİA*, c. 14, s. 146-149.

dönmüştür. 1949'da kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır. Emekli olduktan sonra kendini tamamıyla Mevlâna Mevlevilik ve tarikatlarla ilgili araştırmalar yapmaya adanmıştır. 25 Ağustos 1982'de vefat etmiştir.¹²⁵

2. 2. Abdülkadir Erdoğan (1877-1944)

Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nin ilk müdürlerinden olan Abdülkadir Erdoğan 1877 yılında Konya'da doğmuştur. Babası Ali Efendi'dir. İyi bir medrese eğitiminin ardından Dârülmualimîn'de okumuş ve 1895'te mezun olmuştur. 1909 yılında ilk görev yeri olan Konya İdâdîsi'nde, Konya Dârülhilâfe Medresesi'nde Farsça ve İslam tarihi okutmuştur. Ayrıca Konya Kız Muallim Mektebi'nde din ve edebiyat öğretmenliği yapmıştır. 1932 yılında Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ne İbnülemin Mahmud Kemal'in yardımcısı olarak tayin edilmiş; 1935'te müdür vekili, 1937'de müdür olmuştur. 1943 yılında emekli olan Erdoğan, 1 Aralık 1944 yılında vefat etmiştir.

Müzedede müdürlük yaptığı dönemde, müzedede aralarında bilinen en eski tercümeninde yer aldığı dokuz Kur'an tercümesini *Kur'an Tercümelerinin Dil Bakımından Değerleri* adlı makalesiyle ilim dünyasına tanıtmıştır. Çeşitli dergilerde makaleleri yayınlanan Erdoğan'ın Farsça öğretimine dair bir çalışması bulunmamaktadır.¹²⁶

2. 3. Abdülvehhâb Azzâm (1894-1959)

Mısırlı edip ve Doğu Dilleri âlimi Abdülvehhâb Azzâm Mısır'ın önemli yerleşim yerlerinden Cîze'nin Şûbek köyünde doğmuştur. Küçük yaşta hafız olan Azzâm, tahsiline dini eğitimle başlamıştır. Bir süre Ezher Üniversitesi'ne devam etmiş, sonra Medresetü'l-kazâi'ş-şer'î'ye geçmiş ve 1920 yılında mezun olarak bu okula hoca tayin edilmiştir. Daha sonra Londra Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümü'ne giren Azzâm, Farsça, Türkçe ve Urduca öğrenmiştir. 1928 yılında *Ferîdüddin Attâr'a Göre Tasavvuf* konulu bir mastır çalışması yapmıştır. Kahire Üniversitesi'nde

---

¹²⁵ Murat Bardakçı “*Abdülbaki Gölpınarlı'nın Hayatından Bir Kesit, Salacak'taki Ahşap Ev, Bakî Hoca ve Garib*”, (Erişim) <http://mekusad.org/abduelbaki-goelpnarlın-hayatndan-bir-kesit-02.07.2017>; Hacer Totan, *Abdülbaki Gölpınarlı Divanı (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 2013, s. 1-10.

¹²⁶ Semavi Eyice, “Erdoğan, Abdülkadir”, *DİA*, c. 11, s. 288; “Abdülkadir Erdoğan, Türk İslam Eserleri Müzesi Müdürü”, *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi*, Sayı 5, Ankara, 1949, ss. 252-254.

hocalık yapmak için Mısır'a dönen Azzâm burada Fars edebiyatının önemli eserlerinden *Şehnâme*'nin Arapça tercümesi üzerine doktora çalışması hazırlamıştır. Kahire Üniversitesi Arap Dili ve Doğu Dilleri bölümü başkanlığına, 1945 yılında ise edebiyat fakültesi dekanlığına getirilmiştir. Daha sonra Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye (Arap dil akademisi) üyesi olmuştur. 1954 yılında Suudi Arabistan'a büyükelçi tayin edilmiştir. Suud hükümeti tarafından Riyad Üniversitesi'ni kurmakla görevlendirilen Abdülvehhâb Azzâm, Riyad'da vefat etmiştir. Cenazesi Mısır'a götürülmüş ve Hilvan'da toprağa verilmiştir.

Kahire Üniversitesi'nde Fars ve Türk dili edebiyatlarını ilk defa okutan kişi Abdülvehhâb Azzâm'dır. Tâhâ Hüseyin, Kahire Üniversitesi'nde Farsça öğretiminin onun sayesinde yerleştiğini ve oradan da diğer üniversitelere geçtiğini söyler. Abdülvehhâb Azzâm Mehmet Akif'le onun Hilvan'da bulunduğu sırada tanışmış ve ilişkileri dostluğa dönüşmüştür. Akif'in bazı şiirlerini Arapça'ya tercüme eden Azzâm, onun vefatı üzerine makaleler neşretmiştir. Bazı önemli Farsça eserlerin tercümelerini yapan Abdülvehhâb Azzâm'ın Farsça öğretimine dair yazmış olduğu bir eseri bulunmamaktadır.¹²⁷

2. 4. Ahmed Ateş (1913-1966)

Gaziantep'in Nizip kazasına bağlı Barak nahiyesinin Ağcaköy'ünde doğmuştur. Babası Konyalı Ateşzâde Mustafa Bey'dir. Ahmet Ateş İlkokulu Maraş'ta, ortaokulu Konya'da bitirmiş ve 1935'te İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu'na girmiştir. Ardından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne devam etmiştir. Öğrenciliği sırasında Arapça ve Farsçayı ilgi ile takip eden Ateş, mezun olunca 1939 yılında Arap-Fars Filolojisi'nde hocalık yapan Prof. Dr. Hellmut Ritter'in asistanı olmuştur. 1943'te *An-nâbigat ad-Dubyânî* adlı çalışmasıyla doçent, 1953'te de profesör olmuştur.

1956'da Şarkiyat Mecmuasını çıkarmıştır. Makaleleri *Türkiyat*, *Şarkiyat*, *Türk Dili ve Edebiyatı*, *Türk Dili*, *Belleten*, *Türk Dili Araştırmaları* dergilerinde ve yabancı dergilerde yayınlanmıştır. Bunlar arasında özellikle *Metin Tenkidi Hakkında* adlı makalesi Türkiye'de modern metotlarla metin neşri çalışmalarında önemli bir yere sahiptir. 1962 yılında Şarkiyat Enstitüsü'nü resmen kurmuş ve başkanlığını

¹²⁷ Fuat Günel, "Azzâm, Abdülvehhâb", *DİA*, c. 4, s. 352-353; Tahsin Deliçay, "Mısırlı Edip Abdülvehhâb Azzâm'ın Kaleminden Mehmet Akif", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, (2012/1), ss. 112-114.

yapmıştır. İslam ansiklopedisi yazı kurulunda üye ve sorumlu müdür olarak bulunmuştur.

20 Ekim 1966'da vefat eden Ahmed Ateş, Türkiye'de Arap ve Fars filolojileri alanındaki çalışmaların tarihi akışında eskisinden çok farklı olarak açılan yeni bir devrin başında gelmiş ve bu devri eskisine bağlamıştır. Fars dili alanında Ateş'in hayatına yön veren kişi Hellmut Ritter olmuştur.¹²⁸ Eserleri arasında Farsça öğretimiyle ilgili olanlara aşağıda yer verilmiştir.

2. 4. 1. Farsça Grameri

Ahmet Ateş ve Abdulvehhâb Tarzî'nin birlikte hazırladıkları modern dönemde Farsça dilbilgisi alanında Türkiye'de yapılan ilk önemli çalışmadır. Bu eser ilk olarak İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü tarafından iki cilt halinde 1942 ve 1945 yıllarında İstanbul'da yayınlanmıştır. 1962 yılında üçüncü baskısında dili ve terimleri yenilenmiş, bibliyografyası genişletilmiştir. Kitap üç kısımdan oluşmaktadır.

I. Bölüm: Dilbilgisi: Bu kısım üç bölümde incelenmektedir.

Birinci bölüm: Alfabe, telaffuz, ses değişimleri ve vurgu.

İkinci bölüm: Söz bölükleri başlığı altında kelime türleri. 1. Fiil. 2. İsim. 3. Sıfat. 4. Zamirler. 5. Zarflar. 6. Ön edatlar. 7. Ünlem edatları. 8. Bağlama ve ulama edatları.

Üçüncü Bölüm: Kelime yapımı.

II. Bölüm: Seçme Metinler.

III. Bölüm: Sözlük.¹²⁹

2. 4. 2. Farsça Dilbilgisi

Ahmet Ateş ve Tahsin Yazıcı'nın birlikte hazırlamış olduğu daha çok klasik Farsçanın grameri olup tarihî metinleri ve şiirleri çözmeye yardımcı olacak nitelikte bir çalışmadır. Kitapta klasik Farsçadan manzum ve mensur örnekler de bulunmaktadır. Eserin lise 1. sınıflar için olanının ilk baskısı 1958, ikinci baskısı 1963 yılında yapılmıştır. Lise 2. sınıflar için olanının ilk baskısı 1960, ikinci baskısı 1964 yılında yapılmıştır.¹³⁰

¹²⁸ Nihad M. Çetin, "Ateş, Ahmet", *DİA*, c. 4, s. 55-57; Nihad M. Çetin, "Ahmed Ateş, Hayatı ve Eserleri", *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 7, İstanbul, 1972, ss. 1-24.

¹²⁹ Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, s. 289.

¹³⁰ Mehmet Kanar, "Yazıcı, Tahsin", *DİA*, c. 43, s. 359-360.

2. 5. Ahmed Feyzi Efendi (1842-1910)

Ahmed Feyzi Efendi, Esad Molla'nın oğludur. Tebrizli olup Muallim Feyzi Efendi namıyla meşhurdur. İlk tahsilini babası Esad Molla'dan gördü. Necef Medreselerinde okudu. Medreseden mezun olunca Hacca, oradan da Mısır'a gitti. Cami-i Ezher'e devam etti. Mısır'a gelen devlet adamı Sami Paşa ile tanışarak İstanbul'a geldi ve Paşa'nın konağına yerleşti. Amasya Tahrirat Kâtipliği, İstanbul Şehremaneti Mektubi Kalemî'nde memurluk, Mirgun Mekteb-i Rüşdi'de ve Robert Kolej'de öğretmenlik yaptı. Amerikalıların İslamiyet karşıtı kitapları tercüme ettirmek istemeleri üzerine öğretmenlikten çekildi. O dönemde maarif nazırı Münif Paşa'nın daveti üzerine yarışmaya katıldı ve Şehremanetindeki görevini terk edip, Galatasaray Lisesi Farsça öğretmenliğine tayin edildi ve 33 sene görev yaptı.

Sürüş takma adı ile *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yazılar yazan Ahmed Feyzi'nin, Türkçeden Farsçaya, Farsçadan Türkçeye küçük bir sözlüğü ile *Vaveyla* adlı mersiyeler derlemesi ve Hayyam'ın rubailerinden yaptığı tercüme yayımlanmıştır. Hazırladığı büyük bir sözlük ile *Divan*'ı 1890'da çıkan bir yangında yanmıştır. Feyzi Efendi 1910 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Üsküdar'da Seyyid Ahmed deresi kabristanında medfundur.¹³¹

2. 5. 1. Usul-i Fârisî

Eserde genel dilbilgisi kuralları anlatılmaktadır. Anlatılan konunun ardından lügat başlığıyla alt kısımda örnek cümlelerde geçen kelimeler anlamlarıyla birlikte verilmiştir. Eser, eksik görülen yerler tamamlanarak *Muhtasar-ı Usul-i Farsi* ve *İlaveli Usul-i Farsi* adıyla da basılmıştır.¹³²

2. 5. 2. Kand-i Parsi

Eserde dilbilgisi kuralları detaya girmeden genel hatlarıyla anlatılmaktadır. Anlatılan konunun ardından kelimeler altlarında anlamlarıyla verilmiş, daha sonra örnek cümlelere yer verilmiştir. Cümlelerin altında Türkçe açıklamaları vardır. Eserin sonunda bazı önemli filler muzari kökleriyle birlikte anlamlarıyla verilmiştir.¹³³

¹³¹ İnal, *SATŞ*, c. I, s. 419-421; Tuman, *TN*, c. II, s. 711; Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, s. 113.

¹³² Muallim Feyzi, *Muhtasar Usul-i Farsi*, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1308; Muallim Feyzi, *İlaveli Usul-i Farsi*, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1307.

¹³³ Muallim Feyzi, *Kand-i Parsi*, Ahter Matbaası, İstanbul, 1310.

2. 5. 3. *Zeban-i Fârisî*

Eserin mukaddimesinden edinilen bilgiye göre *Usul-i Fârisî* adlı eserin gördüğü ilgiden dolayı ilaveler yapılarak *Zeban-i Fârisî* adıyla yeni bir eserin basılması gerektiği anlaşılmaktadır. Eserde verilen örneklerde Sadi, Mevlâna, Firdevsi, Cami, Hafız, Nizami gibi şahsiyetlerin eserlerinden alıntı yapılmıştır. Eserde anlatılan konuların altına örnek kelime ve cümleler anlamlarıyla birlikte verilmiştir.¹³⁴

2. 5. 4. *Kamus*

Ahmed Feyzi'nin yirmi yıllık çalışmasının sonucu hazırlanmış olduğu Farsçadan Türkçeye ve Türkçeden Farsçaya sözlüktür. Muallim Feyzi, *Kamus*'un basılması için yayıncıyla sözleşme yapmış, fakat 1890 yılında Cihangir'deki evinde çıkan bir yangın sonucunda bu sözlük yok olmuştur.

2. 5. 5. *Cep Lügati*

Kamus adıyla hazırlanan sözlüğün yangında yok olması sonucu, Feyzi'nin yakın dostu Muallim Naci'nin teşvikiyle öğrenciler için Türkçeden Farsçaya ve Farsçadan Türkçeye olarak iki bölüm halinde hazırlanmış bir sözlüktür.¹³⁵

2. 6. Ahmed Remzi Akyürek (1872-1944)

Üsküdar Mevlevihanesi'nin son şeyhi olan Seyyid Ahmed Remzi Akyürek, Kayseri Mevlevihanesi şeyhi Süleyman Ataullah Efendi'nin oğludur. 1872'de Kayseri'de doğmuştur.¹³⁶ Sıbyan Mektebi ve rüşdiyeyi bitirdikten sonra babası Süleyman Ataullah Efendi'den, eniştesi Göncüzâde Nuh Efendi'den, Müridzâde Ali Efendi'den ve Hisarcıklızâde şair Salim Efendi ile şair Sâmi Efendi'den Arapça, Farsça ve edebiyat dersleri almıştır. 1892'de İstanbul'a giden Ahmed Remzi Efendi Divan-ı Muhasebat'ta mülazım olarak göreve başlamıştır. Bu arada Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Celâleddin Efendi'ye intisap etmiştir. Bir yıl sonra Kayseri'ye dönen Akyürek, Kayseri İdâdîsi ahlak ve ulûm-i diniye hocalığına tayin edilmesinin yanı sıra çeşitli medreselerde Farsça, *Pend-i Attâr*, *Gülîstan*, *Bostan*, *Arûz-ı Câmî* ve *Mesnevî* okutmuştur.

¹³⁴ Muallim Feyzi, *Zeban-i Fârisî*, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1325.

¹³⁵ Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, s. 282-283.

¹³⁶ Tuman, *TN*, c. I, s. 374-375; Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmalı Şairleri*, s. 530.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gittiği Konya'da Abdülhalim Çelebi'nin emriyle her sabah dergâhın camiinde Çelebizâdelere *Mesnevî* okutmuştur. Konya'da bir yıl kaldıktan sonra Kütahya Erguniye Mevlevîhânesi'ne şeyh vekili olarak gönderilmiş ve burada Ramazan ayında hergün ikindi namazından sonra *Mesnevî* okutmuştur. 1909 yılında Kastamonu Mevlevîhânesi'ne şeyh olmuş, 1913'te Halep Mevlevîhânesi postnişinliğine tayin edilmiştir. I. Dünya Savaşı başlayınca, İstanbul'dan Filistin Cephesi'ne hareket eden Mevlevî taburuna katılarak taburun başında önce Şam'a daha sonra Medine'ye gitmiştir. Şam'da Emeviyye Camii'nde *Mesnevî* okutmuştur. 1919'da Halep işgal edilince İstanbul'a dönen Ahmed Remzi, Üsküdar Mevlevîhânesi'ne şeyh tayin edilmiştir. Aynı zamanda Üsküdar'daki Sultan Mustafa Camii ve Beyazıt Camii'nde *Mesnevî* okutmuştur. Ayrıca İstanbul'da Meclis-i Meşayih azalığı, Medresetü'l-irşad'da tasavvuf müderrisliği ve Üsküdar Müftülüğü idaresindeki tekkelere ait işlerle ilgili mecliste azalık görevi yapmıştır. 2 Eylül 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılması üzerine Üsküdar Selimağa Kütüphanesi baş memurluğuna tayin edilmiştir. 1 Şubat 1937 yılında bu görevinden istifa etmiştir. Ankara'da bir süre Eski Eserler Kütüphanesi'nde müşavir olarak çalışan Ahmed Remzi Akyürek, 6 Kasım 1944'te Kayseri'de vefat etmiştir.

Son devir müelliflerinden Hüseyin Vassaf, Ahmed Remzi Dede hakkında *Remzinâme* adlı bir eser yayınlamıştır. Başta Mevlevilik olmak üzere tasavvuf ile ilgili pek çok risale telif ve tercüme etmiş; aynı zamanda Arapça ve Farsça şiirler yazmış olan Akyürek'in önemli eserlerinden Farsça öğrenimi ile ilgili olanları aşağıda verilmektedir.¹³⁷

2. 6. 1. *Tuhfe-i Remzi*

Farsça manzum bir sözlüktür. *Tuhfe-i Şahidî*, *Tuhfe-i Vehbi*, *Müsellesnâme-i Şakir* ve *Nazmü'l-cevahir* adlı manzum sözlüklerin bir özeti sayılabilecek bu eser Farsçanın kolay öğrenilebilmesi için hazırlanmıştır. *Tuhfe-i Remzi* adıyla bilinen ve bu adla basılan eserin Farsça konmuş ikinci adı *Uşküfe*'dir. Yazar mensur bir önsözden sonraki manzum girişte, yabancı dil öğrenimine ilişkin düşüncelerini açıklamış ve yukarıda adı geçen sözcüklere değinmiş ve bunların hacimli olmalarından dolayı ezberlerinin zor olduğuna işaret etmiştir.

¹³⁷ Hasibe Mazioğlu, "Akyürek, Ahmed Remzi", *DİA*, c. 2, s. 304-305; İnal, SATŞ, c. III, s. 1427-1430; Hasibe Mazioğlu, *Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1987, s. 1-7; Ahmet Cahid Haksever, *Ahmet Remzi Akyürek Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SBE, Ankara, 1999, s. 60-93.

Tuhfe-i Remzi, yazılış sebebinin açıklandığı “Birkaç söz” başlıklı mensur bir önsöz ile Ahmet Remzi Akyürek’in yabancı dil bilmenin önemine dair düşünceleri ve bazı manzum sözlükler hakkındaki değerlendirmelerinin yer aldığı mesnevi tarzında yazılmış 37 beyitlik bir giriş, 261 beyitten ibaret 29 kıtaya ayrılmış sözlük kısmı ve 18 beyitlik mesnevi tarzında yazılmış bir hatime olmak üzere toplam 316 beyitten oluşur. Ahmet Remzi, kıtalarda konu bütünlüğünü sağlamaya çalışmıştır. Kıtaların nazmında beş bahir kullanılmış; bunlardan 19 kıta remel, 5 kıta recez, ikişer kıta hezec ve münserih ve 1 kıtada mütekarip bahriyle yazılmıştır. Kıtaların son beyitleri taktiye ayrılmış, ilk mısradaki vezin söylenmiş, ikinci mısradaki da Türkçe bir söz yazılmıştır. Art arda aynı vezinde yazılmış kıtalarda takti beyitlerine yer verilmemiştir. *Tuhfe-i Remzi*’de tekrarlarla birlikte 1250 kelime nazmedilmiştir.¹³⁸

2. 6. 2. Manzum Kavâid-i Fârisî

Farsça grameri üzerine 1314/1897’de yazılıp 1316/1898’de İstanbul’da basılmıştır. Yedi sayfadan oluşur.¹³⁹

2. 7. Ahmed Sâfi Bey (1851-1926)

İstanbul Bahçekapı’da dünyaya gelen Ahmed Safi Bey, mutasarrıflıklarda bulunmuş olan İbrahim Bey’in oğludur. Vâlîde Sultan Rüşdiyesi’nden mezun olmuştur. Tokadî Zade Ahmed Efendi’den Arapça, İran müctehidlerinden olan Mirza İsmail’den Farsça öğrenmiştir. Çeşitli kurumlarda memurluk görevlerinde bulunan Ahmed Safi, 1913 yılında emekliye ayrılmıştır. Ölümünden bir sene önce Düzdariye’de Özbekler Dergâhı’nda Cuma geceleri *Mesnevî* okutmuştur. Arzu edenlere de Farsça okutmuştur. 1926 yılında Sarıyer’de vefat etmiştir. En önemli eseri, *Sefinetü’s-Safi*’dir. Ayrıca Mevlana’nın gazeline nazire yazmıştır.¹⁴⁰

2. 8. Ali Nazimâ (1861-1935)

Eğitimci, dilci ve yazar Ali Nazimâ, 1861 yılında İstanbul’da doğmuştur. Asıl adı Mehmed Ali’dir. Eserlerinde Ali Nazimâ adını kullanmaktadır.

¹³⁸ Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, s. 297-299.

¹³⁹ Haksever, *Ahmet Remzi Akyürek Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 126.

¹⁴⁰ İnal, *SATŞ*, c. III, s. 1588-1589; Tuman, *TN*, c. II, s. 537; Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, s. 568; “Necdet Tosun, KültürTarihimize Işık Tutan Mühim Bir Kaynak: Sefinetü’s-Safi”, *İLAM Araştırma Dergisi*, c. I, Sayı 2 (Temmuz-Aralık 1996), s. 177-178; Necdet Tosun, “Ahmed Sâfi Bey”, *DİA*, c. Ek-1, s. 50-51.

Hilâliahmer'in kurucularından Dr. Yarbay Ahmed Servet Bey'in oğludur. Soyadı kanunu çıkınca Yiğit soyadını almıştır. İlk ve ortaöğrenimini Üsküdar'da tamamladıktan sonra Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi'ne girmiştir. Daha sonra iki yıl Mekteb-i Mülkiye'de öğrenim görmüştür.

1881'de Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi Türkçe ve Arapça hocalığına tayin edilmiştir. 1885-1893 yılları arasında buradaki görevinin yanı sıra Mekteb-i Mülkiye'de Fransızca dersleri vermiştir. 1888 yılında Sultanî hocalarından Necib Bey ile beraber Mekteb-i Edeb adıyla Arapça ve Farsça öğretilen özel bir okul açmıştır. Dönemin tanınmış eğitimcilerinden Mehmed Zihni Efendi, Muallim Feyzi Efendi ve Muallim Naci'de bu okulda ders vermiştir. Zihni Efendi ve Muallim Naci, *Mekteb-i Edeb* adını taşıyan ders kitaplarını bu okuldaki görevleri sırasında hazırlamıştır. Okul 1890'da Necib Bey'in ölümü ve Ali Nazimâ'nın Maarif Nezâreti Tedkîk-i Müellefât Komisyonu üyeliğine getirilmesiyle kapanmıştır.

Mülkiye Mektebi'nde müdür yardımcılığı ve Fransızca öğretmenliğinin ardından İstanbul Darülfünun Ulûm-i Tabîyye ve Dîniyye Şubesi müdür yardımcılığını üstlenmiştir. Mercan İdadîsi Fransızca ve Tercüme Usûlü hocalığı, Dârümuallimîn ile Vefa İdadîsi Fransızca hocalığı görevlerini dönemsel olarak yürütmüştür. 1909 yılı başlarında Mekteb-i Mülkiye'deki görevinden istifa etmiş ve aynı yıl Dârülfünun El sine (Filoloji) Şubesi Türk Dili hocalığına ve Kadastro Mektebi müdürlüğüne tayin edilmiştir. Kadastro Mektebi'nin kapatılması, Dârülfünun derslerinin kaldırılmasıyla açığa kalan Ali Nazimâ bir süre sonra yeni kurulan İnâs Dârülfünunu müdürlüğüne ve Kavânîn-i Cârîye muallimliğine getirilmiştir. 1919-1924 yılları arasında çeşitli okullarda Fransızca hocalığı, müdürlük görevlerinde bulunmuştur. 1925'te yaş haddinden emekliye ayrıldıktan sonra Amerikan Erkek ve Kız Kolejlere, Saint Benoit Lisesi Türkçe, Üsküdar Muhtelit Ortaokulu Fransızca hocalıklarında bulunmuştur. Ali Nazimâ, 1925 yılında İstanbul Muallimler Birliği'nden "Fazilet Mükâfatı" almıştır. 1935 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Pek çok eseri bulunan Ali Nazimâ, Faik Reşad'la birlikte hazırladıkları *Mükemmel Osmanlı Lügati* ile tanınmıştır. Hemen her alanda ilk ve ortaokulların farklı sınıflarına göre yüzden fazla ders kitabı hazırlamıştır. Farsça öğretimine dair olan eserlerine aşağıda yer verilmiştir.¹⁴¹

¹⁴¹ Âlim Kahraman "Ali Nazimâ" *DİA*, c. 32, s. 453-454; İhsan Işık, *Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, c. I, Elvan Yayınları, Ankara, 2006, s. 249.

2. 8. 1. *Tertîb-i Cedîd Ta 'lîm-i Fârisî*

Kitabın incelenmesi sonucu elde edilen bilgiye göre; eser 10 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde şahıs zamirleri, edatlara yer verilmiş, altlarına Osmanlı Türkçesi ile açıklamalar yapılmıştır. İkinci bölümden altıncı bölüme kadar tamlamalar ve türlerinden bahsedilmiş verilen örneklerin altına Osmanlı Türkçesi ile açıklamalar yapılmıştır. Altıncı bölümde fiillerden bahsedilmiş, fiil çekimlerine yer verilmiştir ve yine örneklerin altına Osmanlı Türkçesi ile açıklamalar yapılmıştır. Yedinci bölümde kelimelerin nasıl çoğul yapılacağı anlatılmaktadır. Sekizinci bölümde sayılara ve bazı önemli Farsça kelimelere yer verilmiştir. Dokuzuncu bölümde bazı önemli kelimeler ve örnek cümleler açıklamalarıyla birlikte verilmiştir. Onuncu bölümde bazı önemli fiiller alfabetik olarak masdar, muzari ve emir kipiyle çekilmiş hali örneklerle verilmiş ve altlarında Osmanlı Türkçesi ile açıklamalar yer almıştır. 56 sayfadan oluşan bu eser 1312 yılında İstanbul'da basılmıştır.¹⁴²

2. 9. Ali Nihad Tarlan (1898-1978)

Ali Nihad Tarlan, Dağıstanlı Mehmed Nazif Bey'in oğludur. Babasının üçüncü ordu levazım birinci şube müdürlüğüne tayini sebebiyle Manastır'a gitmişlerdir. Orada Manastır askeri rüşdiyesinde eğitimine devam etmiştir. Ordunun Selanik'e nakli sebebiyle Fransız lisesine girmiştir. Babasının emekli olması üzerine İstanbul'a gelmişlerdir. Bürhan-ı Terakki mektebine ve Vefa lisesine girmiştir.¹⁴³ İstanbul Dârülfünunu'na bağlı olarak kurulan lisan şubesinin Farsça ve Fransızca bölümlerini bitirmiştir. 1920'de Dârülfünun Edebiyat Fakültesi'nden mezun olmuştur. 1922 yılında *İslâm Edebiyatında Leylâ ve Mecnun Mesnevisi* başlıklı doktora teziyle Edebiyat Fakültesi'nden doktora pâyesi alan ilk bilim adamı olmuştur.

Dârülfünun öğrenciliğinde ve doktora çalışmaları sırasında üç yıl Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nde Farsça dersleri vermiştir. 1933 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde metinler şerhi doçentliğine tayin edilmiştir. Doçentlik tezi *Şeyhî Divanını Tetkik* adlı eseridir. 1941 yılında profesörlüğe yükseldi, 1953'te Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü başkanlığına getirilmiştir. Bu arada Yüksek İslâm Enstitüsü'nde Farsça derslerine de

¹⁴² Ali Nazimâ, *Tertîb-i Cedîd Ta 'lîm-i Fârisî*, Kasbar matbaası, 1312, İstanbul.

¹⁴³ Tuman, *TN*, c. II, s. 1116-1117; İnal, *SATŞ*, c. III, s. 1232-1234.

girdi. 1972 yılında emekli olduktan sonra makaleler ve kitaplar yazmaya devam etti. 1978 yılında vefat etti ve İçerenköy Mezarlığına defnedilmiştir.

İyi Farsça bilen Tarlan, İran şairleri ve Türk divan şairleri arasındaki münasebetleri ilk defa mukayeseli şekilde ortaya koymuştur. Sebk-i Hindî üzerine çalışmalar yapmıştır. Türkiye’de tenkitli divan neşretme usulünü ilk denemiş ve yaygın hale getirmiştir. Farsça çalışmaları sebebiyle 1947’de İran Eğitim Bakanlığı’nın takdirnamesi, 1957’de Pakistan hükümeti Sitâre-i İmtiyâz nişanı, 1973’te İran Devleti Nişân-ı Âlî-i Hümâyun’u ve Tahran Üniversitesi’nin Menşûr-i Sîpâs nişanı ile ödüllendirilmiştir. Kültür Bakanlığı tarafından satın alınan kitaplığı Süleymaniye Kütüphanesi’nde Ali Nihad Tarlan bölümünde okuyucuların istifadesine sunulmuştur.¹⁴⁴ Farsça öğretimine dair eseri şöyledir:

2. 9. 1. İran Edebiyatı

Eser on bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler sırasıyla şöyledir; İslamiyet’ten önceki İran Edebiyatı, İslamiyet’ten sonraki İran Edebiyatı, Tahirîler ve Saffarîler devrinde yetişen şairler, Sâ mânîler devri ve Fars edebiyatının ilerlemesi, Gazneliler devri, Selçuklular devri, Moğol istilası ve Timur devri, Safavîler devri, Kaçarlar devri, Meşrutiyetten sonraki İran Edebiyatı.¹⁴⁵

2. 10. Ali Salâhuddin Yeğitoğlu (1877-1939)

Ali Salâhuddin Yeğitoğlu, Mülga Maarif Nezareti teftiş ve muayene encümeni azalığından emekli Hüseyin Bey’in oğludur. 1877 yılında İstanbul’da doğmuş ve 1939 yılında vefat etmiştir. Merkez Efendi kabristanında medfundur.¹⁴⁶ Kadirga Rüşdi mektebinde ve İstanbul Mülki İdadisinde okuyarak şehadetname almıştır. Özel olarak Arapça ve Farsça dersleri almış ve Bezm-i Âlem, Kadıköy Erkek lisesi, Darülmualimin ve Pertevniyal lisesinde Arapça, Farsça, Türkçe öğretmenlikleri yapmıştır. 1936 yılında kendi isteğiyle emekli olmuştur. Akciğer kanserinden dolayı vefat ettiği söylenmektedir.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Günay Kut, “Tarlan Ali Nihad” *DİA*, c. 40, s. 108-110; Faruk Timurtaş, “Ali Nihad Tarlan ve Eserleri (Doğumunun 65. yılı münasebetiyle)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 13, 2012, ss. 1-6.

¹⁴⁵ Ali Nihat Tarlan, *İran Edebiyatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1944.

¹⁴⁶ Tuman, *TN*, c. II, s. 563.

¹⁴⁷ İnal, *SATŞ*, c. III, s. 1639-1641; Fevziye Abdullah Tansel, “XX. Asır Türk Edebiyatı’nın Unutulmaması Gerekli Şairlerinden Ali Salahaddin Yiğitoğlu (1877-1939)” *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Sayı 3, 1977, ss. 265-282.

2. 11. Andreas Tietze (1914-2003)

26 Nisan 1914'te Viyana'da doğan Avusturyalı Türkolog, Sanat Tarihçi çift Hans Tietze ve Erica Tietze'nin oğludur. Çok iyi bir eğitim alan Tietze, liseyi bitirdiğinde Yunanca, Latince ve daha pek çok Avrupa dilini konuşabilmektedir. 1932-1937 yılları arasında Viyana Üniversitesi'nde tarih ve yabancı dil okumuştur. Viyana Doğu Dilleri Okulu'nda Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenmiştir. 1937 yılında İtalya ekonomi tarihiyle ilgili doktorasını tamamladıktan sonra İstanbul'a yerleşen Tietze, 1938-1952, 1953-1958 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Okulu'nda Almanca ve İngilizce okutmanlığı yapmıştır. Burada Robert Anhegger, Hellmut Ritter, Abdülhak Adnan Adıvar, Vedat Bingöl gibi ilim adamlarıyla akademik çalışmalar yapma fırsatı bulmuştur.

1948'te Uluslararası Doğu Bilimleri Araştırma Cemiyeti'nin kurucu üyesi olarak görev yapmıştır ve bu cemiyetin yayını Oriens'te makaleler yayımlamıştır. 1952-1953 yılları arasında Illinois Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak bulunmuştur. 1958'de California Üniversitesi'ne Farsça ve Türkçe Profesörü olarak çağırılmış ve 1965'ten sonra aynı üniversitenin Yakındoğu Dilleri Bölümü'nün başkanlığını yapmıştır. Tietze 1971-1972 akademik yılında Türkoloji Bölümü'ne misafir Profesör sıfatıyla bulunduğu Viyana Üniversitesi'nin Türkoloji ve İslam Bilimleri bölümüne geçmiştir. 1980 yılında Boğaziçi Üniversitesi Temel Bilimler Fakültesi Dilbilimi ve Edebiyat Bölümü'nde ders ve seminerler vermiş ve bu üniversite de kendisine 28 Mart 1983'te fahri Türkoloji doktoru ünvanı verilmiştir.

1986 yılında Türkiye'yi tanıtımından dolayı TÜTAV ve 1987 yılında Turizm Bakanlığı tarafından madalya ile şereflendirilmiştir. 2001 yılında ise Türk kültürüne verdiği hizmetlerden dolayı Kültür Bakanlığı tarafından Viyana Türk Elçiliğinde kendisine şükran plaketi sunulmuştur. 2003 yılında IRCICA tarafından dünya üzerinde beş bilim adamına verilen "Araştırmada Üstünlük Ödülü" verilmiştir. Hayatının elli yılını hayali olan Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati için malzeme toplamakla geçiren Prof. Tietze, altı cilt ve bir indeks cildi olarak yedi cilt halinde planlanan eserin birinci cildini yayımladıktan sonra 22 Aralık 2003'te Viyana'da ölmüştür. Tietze, *Redhouse* sözlüğünün hazırlanmasına katkıda bulunmuş, Türkoloji alanında pek çok eser bırakmıştır.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Helga Anetshofer, "Tietze, Andreas" ,*DİA*, c. 41, s. 147-148; Sevim Yılmaz Önder, "Andreas Tietze'nin Biyografisi Üzerine Bir Deneme" , *Toplumsal Tarih*, XX/122, 2004, s. 54-55.

2. 12. Besim Atalay (1882-1965)

Uşak'ta 1882'de doğan Türk dil âlimi ve yazar, Osmanlı dönemi medreselerinde yetişmiştir. Uşak'ta onbir yıllık medrese eğitiminden sonra İstanbul'a gelmiş ve burada öğretmen okulunu bitirmiştir. Daha sonra Konya, Trabzon, Ankara, Maraş, İçel ve Niğde'de öğretmenlik ve idari görevlerde bulunmuştur. Atalay, Kurtuluş Savaşı başladığı zaman politikaya atılmış, 1919'da Atatürk Sivas'ta bulunduğu sırada Silifke'de öğretmen arkadaşları ve bazı aydınlarla Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmuştur. Daha sonra Uşak'a giderek orada milli mücadele çalışmalarına katılmış 1920 yılında ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Kütahya milletvekili olarak girmiş ve 1946'ya kadar milletvekilliği yapmıştır.

Arapça ve Farsçayı çok iyi bilen Atalay, 1937-1942 yılları arasında Polis Enstitüsü'nde ve Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Farsça dersleri vermiştir. 1932 yılında Türk önderliğinde toplanan I. Türk Dil Kurultayı'na katılan Besim Atalay, Türk Dil Kurumu'ndan ayrılmıştır. Bazı nadir yazmaları da içeren kütüphanesini Milli Kütüphaneye, Türk Folkloruna ait pek çok eşya ve levhalarını ise Etnografya Müzesi'ne bağışlamıştır. Asıl şöhreti Türk dili alanında yayımlamış olduğu tercüme ve telif eserlerle yakalayan Besim Atalay'ın faaliyetleri arasından en önemlisi *Dîvân-ı Lügâti't- Türk* tercümesidir. *Kuran-ı Kerimi*'de Türkçeye tercüme eden Atalay daha çok Türk dili alanında eserler bırakmıştır. Farsça öğretimine dair bir eseri bulunmayan Atalay, Ankara'da vefat etmiştir.¹⁴⁹

2. 13. Celalüddin Dede Efendi (1853-1946)

Ahmed Celalüddin Dede, Gelibolu Mevlevihanesi şeyhi Hüseyin Azmi Dede Efendi'nin oğludur. 1853 yılında Gelibolu'da dünyaya gelmiştir. 1870'te babasının Gelibolu'dan Mısır Mevlevihanesi şeyhliğine tayin olması sebebiyle Mısır'a gitmiştir. Orada Camiü'l-Ezher'e devam ederken bir yandan da bazı hocalardan özel dersler almıştır. Dergâhta da edebiyat ve müzik bilgisini ilerleterek klasik müzik ile Mevlevî ayin ve na'atlarını, ayrıca neyzen Mehmed Subhi Bey'den ney üflemesini öğrenmiştir. Manastırlı şair Naili Efendi'den de Farsça öğrenmiştir. İki sene Üsküdar ve on altı sene Galata Mevlevihanelerinde *Mesnevî-i Şerif* dersi vermiştir. Usta neyzenlerdendir. 1946 yılında vefat etmiştir. Üsküdar'da

¹⁴⁹ Nuri Yüce, "Atalay, Besim", *DİA*, c. 4, s. 43-44; A. Celepoğlu, "Atalay, Besim", *TDEA*, c. 1, s. 528.

Karacaahmet mezarlığında medfundur.¹⁵⁰ Arapça, Farsça, Türkçe olmak üzere üç dilde Celal mahlasıyla şiirler yazan Ahmed Celaledin Dede'nin bir *Divanı* olup olmadığı konusunda kaynaklarda çelişkili ifadeler yer almaktadır.¹⁵¹

2. 14. Fânîzâde Ali İlmî (1877-1964)

Ali İلمي, Süleymaniyeli muallim Abdülbaki Fani Efendi'nin oğludur. Ali İلمي ilk öğreniminden sonra 1893'te Mersin Rüşdiyesi'ni ve 1896'da Adana İdadisi'ni bitirmiştir. Bir müddet medreseye devam ederek mantık, Adana ulemasından Kayserili Mustafa Efendi'den meani ve Adanalı Hoca Hayret Efendi'nin kardeşi Halil Asım Efendi'den kelimeler okumuştur. Farsçayı babasından, Fransızca'yı da özel hocalardan öğrenmiştir. Adana Sultanisi'nde edebiyat ve Farsça öğretmenliği yapmıştır. Adana'da yayınlanan *Anadolu* ve *Teceddüd* gazetelerinin başmuharrirliğini ifa etmiştir. *Rehber* ve *Ferda* isimleriyle iki gazete yayınlamıştır.¹⁵² Fakat yüksek mevki karşılığında Fransız işgal kuvvetleri yanlısı yayınlar yapmıştır.

Adana'nın kurtuluşundan sonra İstiklal Savaşı taraftarı gibi görünmüşse de Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından hazırlanan 150'likler listesinde kendisiyle beraber kardeşleri Zeynelabidin İrfan ile Mesud Fani de yer almıştır. Bu yüzden önce Şam ve Halep'te, daha sonra İskenderun müstakil sancağı dâhilinde Antakya'da ikamet etmiştir. 1929-1937 yılları arasında Antakya Lisesi'nde Türkçe ve edebiyat hocalığı yapmıştır. Bilgili soyadını alan Ali İلمي 25 Ağustos 1964'te vefat etmiştir.¹⁵³

2. 15. Hafız Mehmed Zühdi (1854-1914)

Hafız Mehmed Zühdi Efendi Hafız Tayyib Efendi'nin oğludur. İlk eğitimini babasından almıştır. On yaşında Kuran-ı Kerim'i hıfz etmiştir. Dönemin âlimlerinden ders alarak iyi bir medrese eğitimi alan Mehmed Zühdi, mükemmel bir Farsça bilgisine sahiptir. Babasının vefatı sebebiyle Islahhâne denilen mektepte din dersi,

¹⁵⁰ Tuman, *TN*, c. I, s. 152; İnal, *SATŞ*, c. I, s. 219-220; Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, s. 185-186; Abdullah Uçman, "Ahmed Celaledin Dede" *DİA*, c. 2, s. 53; Ergun, *TŞ*, c. I, s. 273-276.

¹⁵¹ Gülgün Yazıcı, "Galata Mevlevihanesi Son Şeyhi Ahmed Celaledin Dede'nin Mevlevilik Tarihine Işık Tutan Şiirleri", *İstem*, Yıl 7, Sayı 14, 2009, ss. 479-494.

¹⁵² İnal, *SATŞ*, c. II, s. 703-704; Tuman, *TN*, c. II, s. 698.

¹⁵³ Ali Birinci, "İلمي Bey Fanizade" *DİA*, c. 22, s.138-139; Ali Birinci, "Fânîzâde Ali İلمي Bey", *İلمي Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, Sayı 5, İstanbul, 1997, ss. 75-80.

Hamidiye mektebinde ve askeri rüşdide Farsça öğretmenliği yapmıştır. Daha sonra çeşitli tarihlerde devletin çeşitli kurumlarında memuriyet görevlerinde bulunan Mehmed Zühdi son memuriyet görevinde Trabzon'dan Sivas'a tayin edilmesinden dolayı büyük üzüntü duymuş ve bu duruma çare bulmak üzere 1914'de İstanbul'a giderken Gümüşyan vapurunun batmasıyla ailesiyle birlikte boğularak hayatını kaybetmiştir. En önemli eseri Hz. Muhammed'in hayatını konu alan *Nazmü's-Siyer*'dir.¹⁵⁴

2. 16. Hasırîzâde Elif Efendi (1849-1927)

Hasırîzâde Şeyh Mehmed Elif Efendi, 1850 yılında İstanbul Sütlüce'de bulunan Hasırîzâde Dergâhı'nda doğmuştur. Sütlüce dergâhı şeyhi Ahmed Muhtar Efendi'nin oğludur.¹⁵⁵ Annesi ise Tiryakizâde Hasan Paşa'nın kızı Fatma Biâse Hanım'dır. Elif Efendi, babasının isteği üzerine Nakşibendî Şeyhi Mesnevihan Hoca Hüsameddin Efendi'nin öğrencisi olmuştur. Daha sonra Eyüp Defterdar'daki Şah Sultan mektebini bitirmiştir. Vilayetkapı Kethüdalarından Hoca Faik Efendi'den Arapça dersi almıştır.

Dönemin tanınmış hocalarından Hâfız İbrahim Efendi, Beyazıt müderrislerinden Hâdimîzâde Ahmed Hulûsî Efendi ve Ahmed Nüzhet Efendi'den Kur'an-ı Kerim, Arapça, Farsça, tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf gibi dinî ilimleri okumuş ve icazet almıştır. Bursalı Zeki Dede (öl. 1290/1873) ve Rakım Efendi'den (öl. 1283/1866) güzel sanatları ve ta'lik yazıyı meşketmiştir. Dönemin meşhur âlimlerinden Hafız Şakir Efendi ve Meclis-i Kebir-i Maârif reisi Büyük Ali Haydar Efendi'den de istifade etmiştir. Aynı yıllarda Yenikapı Mevlevîhanesi Şeyhi Osman Selâhaddin Efendi'nin *Mesnevî* derslerine devam ederek kendisinden icazet almıştır. Babasının isteğiyle dergâhta *Mesnevî* okutmaya başlamıştır. (1875) Aynı yıl babasının hacca gitmesi nedeniyle dergâhta vekâleten postnişin olmuş; 1901 yılında babasının ölümünden 1925 yılında tekkelerin kapatılışına kadar ise asaleten şeyhlik görevinde bulunmuştur.

¹⁵⁴ İnal, *SATŞ*, c. IV, s. 2107-2109; Yasemin Demir, *Tayyib-zâde Hâfız Mehmed Zühdi Hayatı, Eserleri ve Nevbâvesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2007, s. 10-15; Murat Uraz, *Türk Edip ve Şairleri*, c. III, Numune Matbaası, İstanbul, 1940, s. 90.

¹⁵⁵ Tuman, *TN*, c. I, s. 56; İnal, *SATŞ*, c. I, s. 290-292; Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, s. 218.

Elif Efendi, II. Abdülhamid'in isteğiyle 1887'de yeniden inşa edilen ve inşaat giderleri, tekke mensuplarından Tophane müşiri Mehmed Seyyid Paşa tarafından karşılanan tekkenin mimarlığını yapmıştır.¹⁵⁶ Eyüp'te bulunan Sokullu Mehmed Paşa Medresesi'nde Farsça dersleri verdiği söylenir. Memuriyet geçmişi de olan Elif Efendi, 1868 tarihinde Kısmet-i Askeriye Mahkemesi'nde kâtiplik yapmıştır. Bu ilk görevinden sonra 1873 yılına kadar Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'de mazbata odasında istihdam edilmiş ve 1907'de Meclis-i Meşâyih başkanlığı görevine tayin edilmiştir. Kısa bir süre sonra bu görevinden ayrılarak dergâhının şeyhlik hizmetine devam etmiştir. Şeyhliğinin son dönemlerinde inzivaya çekilmiş, geçirdiği hastalık sonucu Ocak 1927'de vefat etmiştir Hasırîzâde Tekkesi ile Mahmud Ağa Camii arasındaki hazîrede medfundur.¹⁵⁷

2. 17. Hellmut Ritter (1892-1971)

28 Şubat 1892'de Almanya'nın Lichtenau şehrinde doğmuştur. 1910 yılında liseyi Kassel'de bitirdikten sonra, Halle Üniversitesi'nde Carl Brockelmann ve Paul Kahle'den, Strasburg Üniversitesi'nde Theodor Nöldeke, Enno Littmoon, Landauer ve Frank'tan şarkiyat ve doğu dilleri okumuş; aynı zamanda teoloji ve klasik filoloji derslerine katılmıştır. 1913 yılında Hamburg Üniversitesi'nde Doğu Kültürü ve Tarihi Bölümü'nde Carl H. Becker'in asistanı olmuştur. 1916 yılında Arapça bir ticaret kitabını konu edinen *Ein arabisches Hanbuch der Handelswissenschaft* adlı teziyle doktorasını tamamlamıştır.

Askerliğini 1914-1918 savaş yıllarında İstanbul ve Irak'ta yapması Türkçe ve Arapça'sını geliştirmesini sağlamıştır. 1919 yılında Hamburg Üniversitesi Doğu Dilleri Kürsüsü'ne profesör olmuştur. İstanbul'daki hayatı 1927 yılında başlayan Ritter'i, aynı yıl Alman Doğu Derneği'nin İstanbul şube müdürü olarak görevlendirilmiştir. Buradaki görevi gereğince; *Bibliotheca Islamica* serisi adı altında bir dizi Arapça, Farsça ve Türkçe metnin neşredilmesi, İstanbul Kütüphanelerinde

¹⁵⁶ Nihat Azamat "Elif Efendi Hasırîzâde" *DİA*, c. 11, s. 37-38.

¹⁵⁷ Hüseyin Kurt, *Hasırîzâde Mehmed Elif Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2003, s. 55-70; Pelin Seval Çağlayan, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Mehmed Elif Efendi ve Farsça Şiirleri*, Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 2014, s. 8-11.

bulunan yazmaların incelenmesi, bilim dünyasına tanıtılması gerekmekteydi. 1929-1949 yılları arasında Ritter'in başkanlığında yürütülen çalışmalarla yirmi dört adet Arapça, Farsça ve Türkçe yazma eser edisyon kritik yapılarak neşredilmiştir. Ayrıca Ritter *Philologica* adı altında çeşitli yazma eserleri tanıtıp tahlil ettiği on altı makale yazmıştır.

Ritter 1936 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde okutmanlık yapmış, 1938'de öğretim üyesi olarak Arap-Fars edebiyatı dersleri vermiştir. Üniversite kütüphanesindeki koleksiyonlardan yararlanarak Şarkiyat Enstitüsü'nün kurulmasına öncülük etmiştir. 1949'da Almanya'ya dönmüş, 1955 yılında emekli olana kadar Frankurt Main Üniversitesi'nde çalışmıştır. Unesco tarafından W. Dudad ve Ahmet Ateş ile birlikte, İstanbul kütüphanelerinde bulunan İran şairlerine ait yazmaların kataloğunu hazırlamakla görevlendirilmiştir. Bu görevini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap ve Fars filolojileri bölümlerinin 1954-1969 yıllarında ders vererek tamamlamıştır.

Özellikle Türkçe, Arapça ve Farsça eserler üzerinde yaptığı çalışmalarıyla dikkat çeken Hellmut Ritter Türkiye'de çağdaş Doğu dilleri ve bilimi araştırmalarını başlatan ve İstanbul Üniversitesi'nde Şarkiyat Enstitüsü'nün kurulmasına öncülük eden kişidir. 1969 yılında Almanya'ya dönen Ritter, 1971 yılında burada vefat etmiştir. 1924 yılında Karagöz hakkında bir kitap yayınlamış, ayrıca Mevlâna ve Mevlevilik hakkında da çalışmalar yapmıştır. Şarkiyat alanına yaptığı en önemli katkılar arasında tenkitli metin neşri konusunda yaptığı çalışmaları yer alır.¹⁵⁸

2. 18. Hüseyin Daniş (1870-1943)

İstanbul'da doğan Hüseyin Daniş, ilk eğitimini babası Mehmed Hâşim'den almış; Farsça okuma yazmayı onun yanında öğrenmiştir. Daha sonra Rüşdiye mektebine girmiş, oradaki eğitimini tamamlayıp Mekteb-i Mülkiye'ye girmiştir. Bir süre sonra Beyoğlu'nda Institution Françaises adlı bir Fransız okulunda iki yıl süren tahsili sırasında Fransız edebiyatı ile uğraşmıştır. Bu okulu bitirdikten sonra Farsça ve Arapça'sını geliştirmek için Debistân-ı İrâniyân adlı okula gitmiş, burada Hacıkuli-yi Horasânî ve Ahter gazetesi muharriri Hacı Mirza Mehdî-yi Tebrîzî'nin öğrencisi olmuştur. Bu arada aynı okulda hocalık ta yapmıştır. Sahibkalem adıyla

¹⁵⁸ Özcan Taşçı, "Ritter, Hellmut", *DİA*, c. 35, s. 133-134; Ahmed Ateş, "Helmut Ritter", *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 5, İstanbul, 1964, ss. 1-14.

tanınan Mirza Âkâ-yı Erûmiye adlı bir hattattan hat dersi almıştır. İran edebiyatı konusunda Aka Hân-ı Kirmânî ve Mirza Habîb-i İsfehânî'nin bilgilerinden faydalanmıştır. Özel hocalardan Fransızca ve İngilizce dersi almıştır.

1894 yılında *İkdam* gazetesi yazı kuruluna girmiş, ayrıca *Servet-i Fünûn* dergisinde Türkçe şiirler yayımlamaya başlamıştır. Prens Sabahaddin ve Lütfullah'ın özel hocalığına tayin edilen Hüseyin Daniş, bu iki prensin babası Damad Mahmud Paşa ile beraber çıktığı Avrupa seyahati sırasında bazı Avrupalı şarkiyatçılarla tanışma fırsatı olmuştur. İstanbul'a dönüşünde Düyûn-ı Umûmiyye Dairesi'nde mütercim olarak göreve başlamıştır. Muallim Feyzî'nin Galatasaray Mekteb-i Sultânî'deki görevinden emekli olması nedeniyle onun yerine Farsça muallimliğine tayin edilmiştir. 1909'da da Dârülfünun Edebiyat Fakültesi İran edebiyatı tarihi muallimliğine tayin edilmiştir. Âkâ Mirza Ali Ekber Han'la birlikte Farsça *Surûş* adlı bir dergi çıkarmıştır. 1934 yılında Tahran Üniversitesi İran ve Türk Edebiyatı hocalığına kabul edilmiştir.

Rıza Şah'ın Türkiye ziyareti sırasında İran elçiliğinde bir göreve getirilen Hüseyin Dâniş, basın ataşesi olarak görev yaptığı sırada 1943'te Ankara'da vefat etmiştir. Ders niteliğindeki çalışmalarının yanı sıra özellikle Fars edebiyatından yaptığı çevirilerle tanınmıştır. Farsça ve Türkçe şiirler de söyleyen Hüseyin Dâniş, Ömer Hayyam'ın rubâileri ve tercümelerini Rıza Tevfik'le birlikte hazırlamıştır.¹⁵⁹ Fars dilinin öğretilmesine yardımcı olabilecek eserleri de şunlardan oluşmaktadır.

2. 18. 1. *Ta'lim-i Lisân-ı Fârisî*

Eser dört kısımdan oluşmaktadır. Birinci kitap, Mekâtib-i Sultâniye'nin sekizinci ve dokuzuncu seneleri için hazırlanmış olup Farsçanın dilbilgisine dairdir. İkinci kitap, Mekâtib-i Sultâniye'nin dokuzuncu senesine mahsus olup metinler ve alıştırmalardan ibarettir. Üçüncü kitap, Mekâtib-i Sultâniye'nin dokuzuncu ve onuncu senelerine için hazırlanmış olup manzum ve mensur parçalardan meydana gelir. Dördüncü kitap ise Mekâtib-i Sultâniye'nin on birinci ve on ikinci senelerinde okutulmak üzere hazırlanmış muhtasar bir edebiyat tarihidir.¹⁶⁰

¹⁵⁹ İnal, *SATŞ*, c. I, s. 261-264; Tahsin Yazıcı, "Hüseyin Dâniş" *DİA*, c.18, s. 540-541; Çiçekler, "Tanzimat Sonrası Türkiye'de Farsça Eğitimi", s. 99-100.

¹⁶⁰ Tahsin Yazıcı, "Hüseyin Dâniş", *DİA*, c. 18, s. 541; Çiçekler, "Tanzimat Sonrası Türkiye'de Farsça Eğitimi", s.100-101.

2. 18. 2. *Serâmedân-ı Sühan*

Dârülfünun Edebiyat ve ilahiyat fakülteleriyle Dârümuallimîn'in edebiyat bölümlerinde okutulmak üzere hazırlanmış Farsça bir antolojidir. Müellif, Batılı araştırmacılardan yararlanarak Farsça hakkında bilgi verdikten sonra Rudeki'den başlayarak Hafız'a kadar on altı şairin biyografileriyle şiirlerinden parçalara yer vermiştir.¹⁶¹

2. 19. İbrahim Cudi Efendi (1863-1926)

İbrahim Cudi Efendi, Trabzon'da doğmuştur. Trabzon'da İskender Paşa medresesi müderrisi Yumralı Hacı Mehmed Efendi'nin oğludur. Cudi efendi Tabakhane İlk Mektebi'nden sonra tahsiline Müftü Medresesi'nde devam etmiştir. Semercizade Hacı Mehmed Efendi'den icazet almıştır. Ardından Şeyhülüdeba Ali Naki Efendi'nin açtığı Hamidiye Mektebi'ne Türkçe hocası olmuştur. İki yıl sonra Mekke'ye giderek bir süre orada kalmıştır. Trabzon'a dönünce yeniden muallimliğe başlamıştır. Cüdi Efendi 1928'den beri bugün Cudi Bey İlkokulu adı ile anılan Zeytinlik İlk Mektebi'nin uzun yıllar müdürlüğünü yapmıştır. Bu sebeple "muallim" olarak da anılan Cudi Efendi idaresinde bu mektep Trabzon'un eğitim hayatında çok büyük bir başarı kazanmıştır. 1882'den 1901 senesine kadar bazı özel mekteplerin müdürlüğünü ve Türkçe, Arapça, Farsça öğretmenliği yapmıştır.¹⁶² Eserlerinden en önemlisi aşağıda verilmiştir.

2. 19. 1. *Lugat-ı Cudi*

İbrahim Cudi'nin olgunluk döneminin ürünüdür. Eser 1100 sayfa olup Trabzon'da basılmıştır. Bu lûgatın önsözünde şöyle yazmaktadır; "Dilimizde bugün kullanılan yahut kullanılmasına gerek duyulan Arapça ve Farsça birçok lûgatı doğru şekilde gösteren bir eserdir." Lûgat, baş kısmında 3 sayfalık bir açıklama ve bazı uyarılarla başlar. Eserde Lûgat-ı Nâci'den yararlanıldığı göze çarpar. Fakat örnekler, mısra ve beyitler, eş anlamlı kelimeler bakımından üstündür.¹⁶³ Arapça ve Farsçadan Türkçeye giren kelimelerin açıklamalarının yapıldığı sözlükte manzum ve mensur örneklere de yer verilmiştir. Bu örneklerden isim bulunmayan mısra ve beyitlerle

¹⁶¹ Tahsin Yazıcı, "Hüseyin Dâniş", *DİA*, c. 18, s. 541.

¹⁶² İnal, *SATŞ*, c. I, s. 247-249; Tuman, *TN*, c. I, s. 166; Mustafa Uzun, "Cudi Efendi Trabzonlu" *DİA*, c. 8, s. 81-82; Ergun, *TŞ*, c. III, s. 1093-1095.

¹⁶³ Hüseyin Albayrak, "Trabzonlu İbrahim Cüdi Efendi'nin Eserleri, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2, Ankara, 1995, ss. 21-30; İbrahim Cudi Efendi, *Lugat-ı Cudi*, Mirkoviç Matbaası, İstanbul.

manzum tercümeler ve bazı ibareler müellife aittir. Cudi Efendi bir kısım kelimeleri açıklarken şahsi hatıralarından da söz etmektedir.¹⁶⁴

2. 20. İsmail Hakkı Toprak (1872-1969)

Sivas'ın Sarışeyh mahallesinde doğan İsmail Hakkı'nın babası Hüseyin Hüsnü Bey, annesi Medineli Ayşe Hanımdır. Eğitimine Sivas Zara'da başlamış ve Sivas'ta Çifte Minareli Medrese'de sürdürmüştür. Ardından askeri rüşdiyeye girmiştir. Tahsilini Şifahiye Medresesi'nde tamamlayıp Sivas Adliyesi'nde mülazım olarak göreve başlamıştır. Askerlik sonrası bir süre Tokat'ta Düyûn-i Umûmiyye ve Müskirat memurluğunda çalışmıştır. 1908 yılında Sivas Düyûn-i Umûmiyye memurluğuna görevini nakletmiştir. 1928'de Düyûn-i Umûmiyye müesseseleri kapanınca Sivas İnhisar Dairesi'ne geçmiştir. 1931 yılında kendi isteğiyle emekli olmuştur.

İsmail Hakkı, rüşdiyede okuduğu sırada Mekkeli Rifâî şeyhi Seyyid Abdullah el-Hâşimî'ye bağlanarak onun hizmetinde bulunmuştur. Daha sonra şeyhinin izniyle Tokat'a gitmiş ve Nakşibendî Hâlidî şeyhi Mustafa Hâkî'ye mürid olmuştur. Onun 1920'de ölümü üzerine yerine geçen Sivaslı Mustafa Tâkî'nin yanında sülûkünü tamamlayıp hilafet almıştır. İrşad faaliyetine başladığı ilk dönemlerde ihvanı toplamakta çok sıkıntı çekmiş ve tek başına kaldığı için kendini "garîbullah" diye nitelemiştir. Ancak daha sonra bunu "karîbullah" yani "Allah'a yakın" olarak değiştirmiştir. İrşad faaliyetleri dolayısıyla pek çok kez tutuklanıp, hapis yatmış olsa da 1950 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.

Arapça ve Farsçaya anadili gibi vakıf olan İsmail Hakkı Toprak, Sa'dî-i Şirâzî'nin *Bostan* ve *Gülistan*'ı, Hâfiz-ı Şirâzî'nin *Divan*'ı gibi eserleri okuyup okutmuştur. 2 Haziran 1969'da vefat eden İsmail Hakkı'nın kaleme aldığı tek eser *Yâre Yâdigâr* isimli mevliddir.¹⁶⁵

2. 21. İsmail Kâzım Uz (1873-1943)

Muallim Kâzım Bey ve Sakallı Kâzım Bey diye de anılan İsmail Kâzım Uz, İstanbul Fatih'te Draman semtinde 1873 yılında doğmuştur. Babası İşkodralı

¹⁶⁴ Mustafa Uzun, "Cudi Efendi Trabzonlu" *DİA*, c. 8, s. 81-82.

¹⁶⁵ Reşat Öngören, "Toprak, İsmail Hakkı", *DİA*, c. 41, s. 264-265.

Mustafa Efendi'dir. Hâfız Paşa İlkokulu ve Fatih Rüşdiyesi'nde okuduktan sonra babasının vefatı üzerine ortaöğrenimini Dârüşşâfaka Lisesi'nde tamamlamıştır. 1892 yılında mezuniyetinin ardından Posta-Telgraf Nezareti Muhasebe Kalemî'nde, 1893 yılında Muzika-i Humâyun'da iki yıl ve ardından Maarif Nezâreti'nde görev almıştır. Ankara Mekteb-i İdadisi'nde Türkçe, coğrafya ve defter tutma usulü, Topkapı Merkez Rüşdiyesi'nde Türkçe, matematik ve Farsça öğretmenliği yapmıştır. Ayrıca, fahri olarak Dârüşşâfaka Lisesi'nde mekanik, matematik ve Farsça dersleri vermiştir. 1898 yılından başlayarak Mercan İdadisi'nde geometri ve hesap dersleri okutmuş, İstanbul Sultanisi'nde musiki hocalığı yapmıştır. Bu görevlerinden başka pek çok öğretim kuruluşunda kırk yılı aşkın bir süre eğitimcilik görevini sürdürmüştür.

Dönemin önemli eğitimci ve mûsikişinasları arasında yer alan Uz, ilk musiki bilgilerini Dârüşşâfaka'da hocası olan Zekâi Dede'den ders alarak başlamıştır. Batı musikisini Muzika-i Humâyun'da hocalığı sırasında öğrenmiştir. Kâzım Uz, Bahariye Mevlevihanesi'ne devam ettiği sırada Hüseyin Fahreddin Dede'yi tanımış ve ondan musikinin inceliklerini öğrenmiştir. Koska semtinde Dâru'l-mûsiki adında açtığı okulda başta Sadeddin Kaynak olmak üzere, Sadi Hoşses, Selahattin Pınar gibi pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Batı Musikisi nazariyeti ile ilgili bir kitabı ve âyini basılmıştır.

Kâzım Uz, İstiklal Marşı'nı bestelemiş ve hüseyin-i bûselik adıyla bir makam terkîp etmiştir. İki yüz kadar eser bestelemiştir. Bunlardan âyin, durak, ilahi olmak üzere altı dini eser, bir operet, üç peşrev, iki saz semâisi, bir beste, yirmi altı şarkı ile yirmi beş marşı bilinmektedir. Türk Mûsikisi'nin ilk sözlüğü kabul edilen *Tâlim-i Mûsiki* ya da *Mûsiki Istilâhatı* adlı bir eseri vardır. Bunun yanı sıra Farsça öğretimine dair yazmış olduğu *Kavâid-i Fârisî* adlı eseri hakkında bilgi aşağıda verilmiştir.¹⁶⁶

2. 21. 1. *Kavâid-i Fârisî*

Eser hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. İslam Ansiklopedisi İstanbul'da 1315 yılında neşredildiğini yazmaktadır.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Nuri Özcan, "Uz, İsmail Kazım" *DİA*, c. 42, s. 254-255; Nazmi Özalp, *Türk Musikisi Tarihi*, c. II, s. 118-119.

¹⁶⁷ Nuri Özcan, "Uz, İsmail Kazım" *DİA*, c. 42, s. 254-255.

2. 22. Kilisli Rıfat Bilge (1874-1953)

Türkoloji dünyasının tanınmış isimlerinden biri olan büyük Türk dil bilgini Ahmet Rıfat Bilge 1874 yılında Kilis'te doğmuştur. Zabtiyye çavuşlarından Kerim Çavuş diye anılan Abdülkerim Efendi'nin oğludur. İlk ve rüşdiye tahsilini Kilis'te yapan Muallim Rıfat dönemin tanınmış âlimlerinden ders almıştır. 1892'de Kilis müftüsü Keçikzâde Abdurrahman Efendi'den icâzet almıştır. Daha sonra İstanbul'a giderek Darümuallimîn'de okumuş ve 1899'da mezun olmuştur. Ayrıca 1908 yılında Hukuk Mektebi'nden mezun olmuştur. 1901'de Unkapanı Rüşdiyesi Farsça muallimi olarak başladığı hocalık mesleğinde sırasıyla Fevziye Rüşdiyesi, Darümuallimîn, Üsküdar İdadîsi, Vefa İdadîsi, İstanbul ve Kabataş Sultânîleri, Medresetü'l-kudât, Gazi Osman Paşa Sultânîsi ve Dârümuallimat'ta Arapça, Farsça, Tarih, Coğrafya, Türkçe, Akaid, Ceza Hukuku, Ulûm-i Diniyye, dersleri vermiştir. Daha sonra İstanbul Dârülfünunu İlahiyat ve Edebiyat Fakülteleri Arapça okutmanlığı görevine getirilmiş ve 1946'da emekli oluncaya kadar bu göreve devam etmiştir.

İstanbul kütüphanelerindeki Türkçe, Farsça ve Arapça yazma eserler üzerinde yaptığı titiz çalışmalarıyla ün kazanmıştır. Türk kültür tarihinde kıymetli eserleri yayına hazırlamıştır. Ömrünün son yıllarında Ankara'ya yerleşmiş ve burada 22 Şubat 1953'te vefat etmiştir. 1930'lu yılların başlarında Türk Dili Tetkik Cemiyeti Türkçeye yerleşmiş Arapça ve Farsça kelimelerin yerini tutacak karşılıklar bulmak üzere Türkçe'nin söz varlığını derlemek için harekete geçtiğinde Kilisli Rıfat öteden beri eski metinlerden derlediği 15000 fişlik hazır bir malzemeyi sağlamıştır. Daha sonra Türkiye Türkçesinin tarihi lugatı *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* için taranması planlanan 227 eserden seksen ikisinin taranmasını kendisi gerçekleştirerek bu çalışmaya da büyük katkı sağlamıştır.

Türk kültürüne kazandırılmış pek çok eser ve çalışma bırakmış, fakat değeri anlaşılmadan göçüp gitmiştir. Onun adını *Divan-ı Lügât-it Türk ve Dede Korkut* kitabıyla yaptığı çalışmalar bile yaşatmaya yetecektir.¹⁶⁸

---

¹⁶⁸ Ömer Faruk Akün, "Kilisli Rıfat Bilge", *DİA*, c. 26, s. 18-22; Uraz, *Türk Edip ve Şairleri*, c. III, s. 44-45; Işık, *Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, c. II, s. 697; Serdar Bulut, "Kilisli Muallim Rıfat Bilge'nin Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türk Diline Katkıları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Eğitimi Dergisi*, Sayı 1, Kış 2017, ss. 1-8.

2. 23. Mehmed Abdülbâki Baykara (1883-1935)

Mehmed Abdülbaki, 1883 yılında Yenikapı Mevlevihanesi'nde dünyaya gelmiştir. Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Mehmed Celalüddin Dede Efendi'nin oğludur.¹⁶⁹ Dört yaşında Yenikapı Mevlevihanesi şeyhlerinden Osman Selahaddin Efendi'den (öl.1314/1887) bed-i besmele ettikten sonra muallim Musa Dede'den Kuran okuyarak eğitim hayatına başlamıştır. Mehmed Abdülbaki, 1888 yılında Dârüttahsil adlı özel mektebe başlamış; daha sonra Dâvud Paşa Rüşdiyesi'ni 1897 yılında bitirip, zamanın tanınmış âlimlerinden de dersler alarak kendini yetiştirmiştir.

Babasından Mesnevî okuyarak başladığı tahsil hayatına Demircili Ahmed Fuad Efendi'den sarf, nahiv, mantık; Beyazıt Devlet Kütüphanesi hafız-ı kütübü İsmail Sâib Sencer (ö.1940)'den meânî, kelâm, akâid, Sahîh-i Buhârî ve Şifâ'-i Şerîf; Mesnevîhan Selânikli Mehmed Esad Dede Efendi (öl.1319/1901)'den Farsça; Hasîrîzâde Mehmed Elif Efendi (öl.1927)'den tasavvuf ve *Mesnevî* dersleri alarak devam etmiştir. 1903'te Konya'da postnişîn olan Şeyh Abdülvâhid Çelebi (öl.1907) tarafından dergâhta ism-i celâl zikri ve mukâbele yapmasına izin verilen Mehmed Abdülbaki, babasının vefatı üzerine boşalan şeyhlik makamına 24 Temmuz 1908 yılında asâleten tayin edilmiştir.

Mehmed Abdülbaki, Konya'daki Mevlânâ Dergâhı'nda postnişîn olan Abdülvâhid Çelebi tarafından dergâhın mesnevîhanlığını yapmakla da görevlendirilmiştir. Yenikapı Mevlevîhânesi'ndeki görevleri 30 Kasım 1925'te tekke ve zâviyelerin kapatılmasıyla resmen sona ermiştir. Daha sonra İstanbul Türk Ocağı müdürlüğü, Kütüphaneler Tasnif Komisyonu üyeliği yapmış; Darülfünun ilahiyat ve Edebiyat fakültelerinde Farsça okutmuştur. Darülfünun'un İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmesinden bir yıl sonra da bu görevinden alınarak son resmi görevi olan Bakırköy Ermeni Lisesi'ndeki edebiyat öğretmenliğine tayin olmuştur. Mehmed Abdülbaki 28 Şubat 1935 Perşembe günü vefat etmiştir. Türkçe ve Farsça şiirleri vardır.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Tuman, *TN*, c. I, s. 85; İnal, *SATŞ*, c. I, s. 158-160; Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, s. 168.

¹⁷⁰ Nuri Özcan, "Baykara Abdülbaki", *DİA*, c. 5, s. 246-247; İbrahim Kunt, "Yenikapı Mevlevihanesi Son Şeyhi Abdülbâki Baykara Dede'nin Enfâs-ı Bâki'de Bulunan Farsça Şiirleri", *İÜ. Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 22, (2013/1), ss. 131-148.

2. 24. Mehmed Emin Resulzâde (1884-1955)

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı olarak bilinen Mehmed Emin Resulzâde Bakü yakınlarındaki Novhanı köyünde doğmuştur. Babası Hacı Molla Ali Ekber, annesi ise Zalkızı Ziyet'tir. Ailesinden tam bir Türk-İslam terbiyesi almış ve bu hayatın doğal bir neticesi olarak Arapça ve Farsça öğrenmiş olan Mehmed Emin Resulzâde Rus-Tatar Mektebi ve Bakü Teknik Okulu'na devam etmiştir. Fars diline hâkimiyetinin yüksek olduğu söylenir.

Resulzâde, 1902'de Rus sömürge yönetimine karşı mücadele etmek için Müslüman Gençlik Teşkilatı adıyla gizli bir teşkilat kurmuştur. Bu cemiyet daha sonra Müslüman Demokrat Müsavat Cemiyeti adını almıştır. Resulzâde'nin ilk yazarlık hayatına atılışı 1903 yılında Tiflis'te Şah-tahtlı Ağa tarafından yayınlanan *Şark-ı Rus* gazetesinde yazmaya başlamasıyla olmuştur. Resulzâde, Bakü'de çıkarılan *Hayat* ve *Füyuzat* adlı dergilerde makaleler yazmıştır. Bunun yanı sıra İrşad ve Terakki dergi ve gazetelerinde de yazıları vardır. 1905-1907 yılları arasında *Himmet*, *Tekâmül* ve *Yoldaş* dergilerinin yazarlarından olmuştur.

1908-1911 yılları arasında İran'da kalmış ve burada meydana gelen İran İnkılâbı, hürriyet ve demokrasi aşkı olan Mehmed Emin Resulzâde'yi etkilemiştir. Hürriyet ordusunun zaferle Tahran'a girişi ve Meşrutiyet'in ilanı üzerine Tahran'da Avrupa usulünde yayın yapan ilk gazete olan *İran-ı Nev* açılmış ve gazetenin müdürü ve başyazarı Mehmed Emin Resulzâde olmuştur. Gazetenin bir süre sonra İran Demokrat Partisi'nin yayın organı olarak faaliyete geçmesi üzerine, İran'daki Rus elçiliğinin talebi ile Resulzâde İran'dan çıkarılmış ve İstanbul'a gelmiştir. Burada Türk Ocaklarına katılarak *Türk Yurdu* dergisinde yazılar yazmaya başlamıştır.

1913 yılında Bakü'ye dönen Resulzâde, burada da basın alanında çalışmaya devam etmiş; aynı zamanda Müsavat Partisi ile de siyaset yapmaya başlamıştır. 1918'de Bolşevik Devrimi sonrası meydana gelen otorite boşluğunda 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmiş; sonrasında Azerbaycan devlet başkanı olmuştur. Resulzâde Müsavat Partisi'nin ikinci kongresinde yeniden parti başkanlığına seçilmiştir. Fakat 27 Nisan 1920'de Bolşeviklerin idareyi ele geçirmesi üzerine tutuklanarak Bakü'ye getirilmiş ve hapse atılmıştır. Stalin'in yardımıyla hapisten kurtulan Resulzâde Moskova'ya götürülmüştür. Bir süre burada gözetim

altında tutulduktan sonra Finlandiya üzerinden Almanya'ya kaçmış ve 1947'de Türkiye'ye gelerek 1949 yılında "Azerbaycan Kültür Derneği" ni kurmuştur.

6 Mart 1955 tarihinde vefat eden Mehmed Emin Resulzâde gazeteci kimliğinin yanı sıra yazdığı birtakım kitapları da yayınlamıştır. Bunlardan biri olan *Azerbaycan Cumhuriyeti* adlı kitabını 1922'de Türkiye'de yayınlamıştır.¹⁷¹ Farsça öğretimine dair bir eseri yoktur. Fakat Yavuz Moskova Şarkiyat Enstitüsü'nde Farsça dersi verdiğini söylemektedir.¹⁷²

2. 25. Mehmed Emin Yümnî (1845-1924)

Mehmed Emin Yümnî, Ahmed Efendi'nin oğludur. Süleymaniye'de doğmuştur. Hariciye Nezareti Umûr-i Şehbenderî Kalemî hulefasındandır. Medresede tahsilini tamamlamıştır. 1924 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Merkez Efendi Kabristanı'nda medfundur.¹⁷³ Eyub Rüşdi Mektebi'nde Farsça öğretmenliği yapmıştır. Türkçe ve Farsça şiirleri vardır. *Kitâb-ı Cezbe-i Aşk* adlı bir eseri vardır. Farsça atasözlerini tercüme etmiştir. *Mesnevi*'nin birinci cildini tahmis etmiştir.¹⁷⁴

2. 26. Mehmed Esad Dede (1843-1911)

Esad Dede, 1843 yılında Selanik'te doğmuştur. Babası Selanikli Recep Efendi, annesi Hânuş Hanım'dır. İlköğrenimini Selanik'te bir hocanın yanında yapmıştır. On altı yaşlarında iken Selanik maliye kaleminde memur olarak çalışmıştır. 1863 yılında İstanbul'a gelen Esad Dede Fatih civarındaki Çayırılı Medresesi'ne girmiştir. Hoca Şevket Efendi ve Gelibolulu Adil Efendi'den dini ilimler tahsil ederek icâzetnâme almıştır. Şeyh Temîmî ve Hoca Abdülkerim Efendi gibi şahsiyetlerden de istifade etmiştir. Bu yıllarda Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Osman Selâhuddin Dede Efendi'ye bağlanmış ve ondan *Mesnevi* ve *Füsusü'l-hikem* okumuştur. Davutpaşa Rüştîyesi, Mahmudiye Rüştîyesi ve Numune-i Terakkî Mektebi'nde Farsça hocalığı yapmıştır. Bu görevlerinin yanı sıra Fatih Camii'nde

¹⁷¹ Yavuz Akpınar, "Resulzâde, Mehmed Emin", *DİA*, c. 35, s. 2-5; Fatma Rodoplu, *Mehmed Emin Resulzade'nin Azerbaycan Tarihi, Rusçadan Türkçeye Çeviri Ve Değerlendirmesi*, Ege Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SBE, İzmir, 2012, s. 2-9; Nurgül Uzunel, "Azerbaycan Türklüğünün Kahramanı Mehmed Emin Resulzâde", *Turan Stratejik Araştırmaları Merkezi Derneği*, Sayı 7, Yaz 2010, ss. 69-75.

¹⁷² Yavuz Akpınar, "Resulzâde, Mehmed Emin", *DİA*, c. 35, s. 2-5.

¹⁷³ Tuman, *TŞ*, c. I, s. 1226; Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, s. 669.

¹⁷⁴ İnal, *SATŞ*, c. IV, s. 1999-2002.

Mesnevî-i Şerif ve medrese odasında da bazı öğrencilerine özel olarak *Kasîde-i Tâiyye*, *Füsusü'l-hikem*, *Gülşen-i Raz* ve diğer bazı önemli eserleri okutmuştur.

Esad Dede, 1911 yılında vefat etmiş ve mevlevihaneye defnedilmiştir. Vefatından iki yıl önce Kasımpaşa Mahallesi mesnevihanlığı görevine getirilmiştir. Dönemin birçok simasına hocalık yapan Esad Dede, Mesnevî şârihleri; Ahmed Avni Konuk ve Tahirü'l-Mevlevî'nin mürididir. Esad Dede kitaplarının bir kısmını Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne bağışlamış, diğer kitapları Yenikapı Mevlevîhânesi'ndeki yangında yok olmuş, geriye kalanları ise vefatının ardından Sahaflar Çarşısı'nda satılmıştır. Çeşitli eserleri tercüme etmiş ve *Mesnevî*'yi şerh etmiş olan Esad Dede'nin Farsça öğretimine dair olan eseri hakkında aşağıda bilgi verilmektedir.¹⁷⁵

2. 26. 1. Nümune-i Kavâid-i Fârisî

Eser hakkında bilgiye ulaşılammıştır. Fakat Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz'ın İslam Ansiklopedisi'ndeki maddesinde İstanbul'da 1308 yılında basıldığını yazmaktadır.¹⁷⁶

2. 27. Mehmed Hâlis Efendi (1843-1913)

Şirvan'da doğan Mehmed Hâlis Efendi, bölgenin tanınmış hocalarından Mehmed Efendi'nin oğludur. İlk tahsilini memleketi Şirvan ile Amasya'da görerek İstanbul'a gelmiş; Tikveşli Yusuf Efendi'den tamamlayarak icazet almıştır. Aynı zamanda Teftîşü'l-Muallimin Mektebi'nde okuyup 1871'de Farsça muallimliği diploması almıştır. Ruûs imtihanını kazanarak Fatih Camii'nde ders verme hakkına sahip olmuştur. 1873 yılında Menemen kaymakamlığı ve Nif nahiyesi müdürlüğü yapmıştır. 1875 yılında Koca Mustafa Paşa Askeri Rüşdiyesi Arapça muallimliğine ardından Galata Rüşdiyesi Farsça öğretmenliğine tayin edilmiştir. Ayrıca 1878 yılında kurucuları arasında olduğu Darüşşafaka'da hocalık yapmıştır. 1908 yılında ders vekilliği görevine getirilen Mehmed Halîs Efendi 1911'de bu görevinden ayrılmıştır. 1913 yılında vefat etmiş ve Fatih Camii avlusuna defnedilmiştir.

¹⁷⁵ Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz, “Mehmed Esad Dede”, *DİA*, c. 28, s. 469-470; İnal, *SATŞ*, c. I, s. 326-329; Nesrin Öktay, *Muhammed Esad Dede ve Mesnevi Şerhi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2008, s. 22-51.

¹⁷⁶ Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz, “Mehmed Esad Dede”, *DİA*, c. 28, s. 469-470.

Medreselerin ıslahı ile medreselerde fen derslerinin okutulması için önemli hizmetlerde bulunmuştur.¹⁷⁷

2. 28. Mehmed İzzet Efendi (1864-1914)

Mehmed İzzet Efendi, Antakyalı Attarzâde Abdülkadir Efendi'nin oğludur. Antakyalı âlimlerinden Hoca Ali Efendi'den icazetname almıştır. Umumi ve hususi surette Türkçe, Arapça ve Farsça okutmuştur. Bir süre Antakya İdadi Mektebi'nde Türkçe, Arapça ve Farsça dersleri vermiştir. Antakya'da vefat etmiştir.¹⁷⁸

2. 29. Mehmed Said Efendi (1825-1922)

Mehmed Said Efendi, İzmir müftülerinden Hacı Ahmed Şevki Efendi'nin oğludur. İzmir'de doğmuştur. İstanbul'da Hoca Şevket ve Hafız Şakir Efendi'lerden tahsilini tamamlamıştır. Darülmualimin müdürlüğüne ve İzmir İdadisi ve Debistan-i İraniyan Arapça ve Farsça öğretmenliğine atanmıştır. Babasının 1303 (1886) yılında vefatı üzerine İzmir müftülüğüne seçilmiştir. İsteyen kişilere *Edebü'd-dünya ve'd-dünya*, *Makamat-ı Hariri*, *Molla Cami Divanı* okutmuştur. Meşrutiyetin ilanında ısrarlar üzerine İzmir milletvekili olmuştur. Gazetelerde dini, ilmi, edebi makaleleri vardır. 1296'da Ziya Paşanın terakim-i bendine söylediği nazire basılmıştır. İzmir'de medfundur.¹⁷⁹

2. 30. Mehmed Ziya (1862-1928)

Mehmed Ziya Bey, Hafız Mehmed Salih Efendi'nin oğludur. Memleketi olan İstanbul'da doğmuştur. *Son asır Türk Şairleri*'ne göre; İbtidai ve rüşdi tahsilini bitirdikten sonra Laleli Medresesi müderrisi Ispartalı Hoca Abdülkerim, Hadimli Ahmed ve Dağistanlı Ahmed Efendi'lerden istifade etmiştir. Aksaray'da Medrese-i Hayriye isimli özel mektepte Farsça öğretmenliği yapmıştır. Son zamanlarında Kadıköy lisesinde din ilimleri ve siyer derslerine girmiştir. 1928 yılında vefat eden Mehmed Ziya Bey Sahra-yı Cedid kabristanında medfundur.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Hakkı Maviş, "Mehmed Halis Efendi", *DİA*, c. 28, s. 490; Bursalı, *OM*, c. I, s. 303.

¹⁷⁸ Tuman, *TN*, c. II, s. 662-663; İnal, *SATS*, c. II, s. 767.

¹⁷⁹ İnal, *SATS*, c. III, s. 1631-1632; Tuman, *TN*, c. I, s. 439.

¹⁸⁰ İnal, *SATS*, c. IV, s. 2077-2079; Tuman, *TN*, c. II, s. 574.

2. 31. Mehmet Nazif Şahinoğlu (1936-2018)

Trabzon'un Vakfikebir ilçesi Güney (Esentepe) köyünde doğmuştur. İlkokulu İstanbul'da dışarıdan okumuş, 1959 yılında Pertevniyal Lisesinden, 1960 yılında da İmam Hatip Lisesinden mezun olmuştur. 1963 yılında İstanbul Üniversitesi Arap-Fars Filolojisinden mezun olmuştur. İstanbul'da seçkin hocalardan dini ilimler konusunda dersler alan Şahinoğlu, 1964 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde göreve başlamıştır. Doktorasını burada tamamlamış ve askerlik görevinden sonra 1 yıl İran'da, 2 yıla yakında Fransa'da kalmıştır. 1979'da Amerika Birleşik Devletleri'nde Michigan Üniversitesi'nde altı ay süreyle görev yapmıştır. 1983 yılında profesör olmasına rağmen bu kadroya ataması ancak üç yıl sonra yapılan Nazif Şahinoğlu, otuzu aşkın ansiklopedi maddesi kaleme almıştır. Atatürk Üniversitesi'nden ayrıldıktan sonra 1994 yılında Kırıkkale Üniversitesi'ne geçmiştir. 28 Şubat 1997 post modern darbe süreci ile başlayan baskılardan dolayı üniversite rektörü Prof. Dr. Beşir Atalay'ın görevden alınmasının ardından görevinden istifa ederek 1999 yılında emekliye ayrılmıştır.¹⁸¹

Birkaç yıldır İstanbul'da bir hastanenin yoğun bakımında bilinci kapalı olarak tedavi gören Şahinoğlu, 11 Haziran 2018 tarihinde vefat etmiştir.¹⁸² Eserlerinden Farsça öğretimine katkı sağlamak amacıyla yazılan *Farsça Grameri* adlı kitap hakkında aşağıda bilgi verilmektedir.

2. 31. 1. *Farsça Grameri*

Eserin ilk baskısı 1997 yılında İstanbul'da basılmıştır. Farsça dilbilgisi konularını Türkçe dilbilgisiyle karşılaştırmalı olarak ele alan eserde kelime bilgisi, söz dizimi, Farsçada cümleler, cümle türleri ve bağımlı bileşik cümleler konusunda ayrıntılı bilgiler içerir. Eser iki bölümden oluşmaktadır. Bu iki bölümde kendi arasında üç bölüme ayrılmıştır.

I. Bölüm: Sarf bilgisi/morfoloji. “Üç Bölüm”e ayrılmaktadır.

Birinci bölüm: Sesbilim. İkinci Bölüm: Yapı Bilgisi. Üçüncü bölüm: Türeme bilgisi.

II. Bölüm: Nahiv/cümle bilgisi. “Üç Bölüm”e ayrılmaktadır.

¹⁸¹ Musa Balcı, “Bir Vefa Kitabının Öğrettikleri M. Nazif Şahinoğlu, Makaleler ve Hatıralar”, *Nüşa*, Cilt 18, Sayı 46, 2018, s. 193.

¹⁸² “Mehmet Nazif Şahinoğlu Hoca Hakk’a Yürüdü”, (Erişim), <https://erzurummedya.com/haber-mehmet-nazif-sahinoglu-hoca-hakk-a-yurudu-6886.html>, 11. 07. 2018

Birinci bölüm: Terkipler/tamlamalar. İkinci Bölüm: Cümleler. Üçüncü bölüm: Yan cümleler ve görevleri.¹⁸³

2. 32. Mehmet Necati Lugal (1881-1964)

1881 yılında İstanbul'da doğan Necati Lugal, Trabzonlu Çizmecizâde Hüseyin Hüsnü Efendi'nin oğludur. İlköğrenimini babasından almıştır. Resmi okullarda okuduğu derslerle kalmayıp dönemin tanınmış hocalarından özel derslerde almıştır. Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'den Arapça ve Farsça dersleri alan Lugal, metafizik, İslam düşüncesi ve edebiyatı hakkında geniş bilgi sahibi olmuş ve 1905 yılında ondan bu konularda icâzetnâme almıştır. Medreseden mezun olunca 1903'te Dârümuallimîn'de ders ve Beyazıt Camii'ndeki dersiâmlar arasında yer almıştır. 1914-1915 yıllarında Mercan İdâdîsi, İstanbul Sultanisi, Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi, Kuleli Askerî İdâdîsi, Dârüşşafaka'da ve İstanbul'daki yüksek medreselerde dini ilimler, Arapça ve Farsça hocalığı yapmıştır.

1917 yılında Almanya'ya gitmiş ve Almanya'da öğrenim gören Türk öğrencilere öğretmenlik yapmıştır. Hamburg Üniversitesi'nin davetiyle Şarkiyat Enstitüsü'nde Türk ve Fars dilleri ve Edebiyatları okutmanlığına getirilmiştir. II. Dünya Savaşı başlayınca İstanbul'a dönen Lugal, 1943'te Beyazıt Devlet Kütüphanesi müdürlüğüne tayin edilmiştir. Aynı yıl Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Klasik Şark Dilleri Kürsüsü profesörlüğüne getirilmiştir. Bunun yanı sıra 1949'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin kurulmasında önemli rol oynamış ve fahri olarak Arapça ve Farsça hocalığı yapmıştır.

1952'de emekliye ayrılan Necati Lugal, 1956-1959 yılları arasında Bonn ve Frankfurt Üniversiteleri'nde misafir profesör olarak bulunmuştur. Frankfurt Üniversitesi'nde Almanya'da bulunan Doğu ülkeleriyle ilgili yazmaların katolaglanması projesine katılmıştır. 1959'da Türkiye'ye dönen Necati Lugal Türk Tarih Kurumu'nda Doğu Dilleri ve Edebiyatları eserleri uzmanı olmuştur. 1964 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Klasik Türkçe Metinler Kürsüsü hocalığı görevinde iken vefat etmiştir. Necati Lugal Türk kültürü ve tarihine ait

---

¹⁸³ Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, s. 307.

değerli eserlerin neşrini yapmış ve bunları Türkçeye çevirmiştir. Türkçeye tercüme ettiği eserler arasında Firdevsî'nin *Şâhnâme*'si başta gelir.¹⁸⁴

2. 33. Mehmet Şerafeddin Yaltkaya (1879-1947)

İstanbul'da Kocamustafapaşa semtine bağlı Altımermer mahallesinde dünyaya gelmiştir. Babası Cerrahpaşa Camii imam hatibi hafız Mehmet Arif Efendi'dir. İlk tahsilinden sonra hafız olan Yaltkaya, sırasıyla Odabaşı Firuzağa İlkokulu, Davudpaşa Rüşdiye Mektebi ve Dârulmuallimîn'den mezun olmuştur. Böylece aldığı diploma ile orta öğretim kurumlarında öğretmenlik yapma imkânını elde etmiştir. Beyazıd ve Fatih camilerinde derslere devam ederek; Kastamonulu Süleyman Efendi, Trabzonlu Hüsnü Efendi ve Arapkirli Hüseyin Avni Efendi'den medrese tahsili görerek icâzet almıştır. Manastırlı İsmâil Hakkı Efendi'den tefsir, Şirvanlı Mehmed Hâlis Efendi'den *Makalât* okudu, İsmail Saib Sencer'in derslerini takip etmiştir.¹⁸⁵ Aykut Kazancıgil, M. Şerafeddin'in biyografisini ele aldığı makalesinde; onun hocası İsmail Saib Efendi ile birlikte Tıp Fakültesi'nin bazı derslerine de devam ettiğini aktarır.¹⁸⁶

1909 yılında, Arapça eğitimi yapan Dârü'l ilim vet'ta'lim adlı okulda ders nâzırı olarak göreve başlayan Yaltkaya, 1914 yılında İslâh-ı Medâris Nizâmnamesi'nin uygulanması üzerine açılan Dar'ül Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi'ne tefsir, hitabet ve mevzia müderrisi olmuş, ayrıca medresede Arap Edebiyatı ve mantık gibi dersler vermiştir. Gelenbevî, Dârüşşafaka, Vefa Kandilli Kız Liseleri'nde Arapça, Farsça, edebiyat ve din dersleri okutmuştur. 1924 yılında Darülfünun İlahiyat Fakültesinde Kelâm Tarihi Müderrisliği yapmıştır. 1933 yılında yapılan Üniversite reformuyla Darülfünun İlahiyat Fakültesi kapatılınca ordinaryüs profesör unvanıyla İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde kurulan İslâm Tetkikleri Enstitüsü müdürlüğüne getirilmiştir. İsmail Kara Fakültenin Tarih ve Arap-Fars Dili bölümlerinin bazı derslerine yardımcı olduğunu söyler. Cumhuriyet döneminin ilk Diyanet İşleri Başkanı olan Mehmet Rıfat Börekçi'ye muavinlik görevinde bulunan Yaltkaya, bu sıfatıyla 19 Kasım 1938 yılında Atatürk'ün cenaze

¹⁸⁴ Mihin Lugal, "Lugal, Mehmet Necati", *DİA*, c. 27, s. 218-219; Faruk Sümer, "Prof. Necati Lugal", *TTK Bellekten*, XXVIII, (1964), ss. 305-309; İbrahim Ağâh Çubukçu, "Prof. Necati Lugal ve Eserleri", *AÜİFD*, XII, (1964), ss. 129-133.

¹⁸⁵ İnal, *SATŞ*, c. IV, s. 1824.

¹⁸⁶ Bkz. Aykut Kazancıgil, "Mehmet Şerafeddin Yaltkaya (1879- 1947) Hayatı ve Eserleri", *İlim ve Sanat Dergisi*, Sayı 26, İstanbul, 1989, ss. 52-62.

namazını kıldırmıştır. Yaltkaya, 1942 yılında Mehmet Rıfat Börekçi'nin vefatı dolayısıyla Diyanet İşleri Başkanı olarak atanmış ve bu görevi sırasında vefat etmiştir. Mezarı Ankara Cebeci Asri Mezarlığındadır. *Sebilü'rreşat*, *Beyânü'l Hak*, *Mihrâb*, *İlahiyat*, *İslâm* gibi dergilerde pek çok makaleleri yayınlanmıştır.¹⁸⁷ 60'tan fazla eseri bulunan Yaltkaya'nın en önemli eserlerinden birisi *Tarih-i Kur'an-ı Kerîm*'dir.¹⁸⁸

2. 34. Meliha Ülker Anbarcıoğlu (1923-2012)

Sivas'ta 25 Şubat 1923 tarihinde doğan Anbarcıoğlu'nun babası Musa Kâzım Bey, annesi Şahâdet Hanım'dır. İlk ve orta öğrenimini sırasıyla Fevzi Paşa İlkokulu, Sivas Ortaokulu ve Sivas Lisesi'nde tamamlamıştır. Daha sonra 1945 yılında Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Klasik Şark Dilleri ve Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinden mezun olmuştur. 1949 yılında *Enveri Divanının Edisyon Kritiği* adlı teziyle doktorasını tamamlamıştır. Tahran Üniversitesi'nin bursuyla iki yıl kadar İran'da kalmış ve Farsçasını geliştirmiştir. 1951 yılında yurda dönünce Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Klasik Şark Dilleri kürsüsüne asistan olmuştur. 1955'de *Çağdaş İran Edebiyatı'nda Nazım* konulu teziyle doçent ünvanını almıştır. Doçentliği sırasında 1957-1959 yılları arasında Paris Sorbonne Üniversitesi'nde Doğu Edebiyatları üzerine araştırmalar yapmıştır. 1959'da Sciété Asiatique'ye üye seçilmiştir. 1962 yılında *Mevlânâ ve Çevresi* konulu çalışmasıyla profesör ünvanı almıştır.

Klasik Şark Dilleri Kürsüsü başkanlığı, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Enstitüsü müdürlüğü, 1973-1974 yılları arasında Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi dekan yardımcılığı, yönetim kurulu üyeliği, senato üyeliği, 1983'ten sonra Doğu Dilleri ve Edebiyatları bölümü başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Bu görevlerinin yanı sıra Selçuk Üniversitesi'nin kuruluşundan itibaren 1979 yılına kadar öğretim, yönetim kurulu ve senato üyesi olarak hizmet vermiştir. 1985-1988, 1988-1990 yılları arasında iki dönem Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanlığı görevini

¹⁸⁷ İsmail Kara, "Yaltkaya Mehmet Şerefettin", *DİA*, c. 11, s. 308-310; Hüseyin Ovacı, *Mehmed Şerafeddin Yaltkaya (1879-1947)'nin, Mezhepler Tarihi İle İlgili Çalışmaları (Tahlil ve Değerlendirme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, Sivas, 2010, s. 11-26.

¹⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için, bkz. Bkz. Burhan Sümertaş, "Mehmed Şerafeddin Yaltkaya'nın (1879-1947) *Târîhi Kur'an-ı Kerîm*'i Üzerine Bir Değerlendirme", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 39, Erzurum 2013, ss. 337-362.

yapmıştır. 1990 yılında emekli olduktan sonra, 1995 yılına kadar Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'ndeki lisansüstü ve doktora derslerini yürütmüştür. 1951 yılından itibaren hem yutiçinde hem de Pakistan, Afganistan ve İran'da pek çok kongre ve seminere katılan Anbarcıoğlu'nun makaleleri *Belleten*, *Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri Araştırmaları*, *Erdem*, *Image* ve *Tercüme* dergilerinde yayınlanmıştır.

Arapça, Farsça, İngilizce ve Fransızca bilen Anbarcıoğlu, Farsçadan Türkçeye çevirdiği edebi eserlerle anılır. Bu eserler arasında Sultan Veled'in *Maarif*'i, Mevlânâ Celaleddin-i Rumî'nin *Fihî Mâfih*'i, Nâsır Hüsrev'in *Saadetname Mesnevîsi* en önemlileridir. 3 Haziran 2012'de vefat etmiştir.¹⁸⁹

2. 35. Midhat Bahârî (1875-1971)

İstanbul'da doğan Ahmet Midhat, Bahârîye Mevlevihânesi'ne mensup olduğu ve şiirlerinde "Bahârî" mahlasını kullandığı için Midhat Bahârî diye tanınmış ve soyadı kanunundan sonra Beytur soyadını almıştır. Babasını küçük yaşta kaybettiğinden dedesi Şeyh Süleyman Efendi'nin yanında yetişen Midhat Bahârî ilk bilgilerini dedesinden almıştır. Daha sonra Eyüp Dârülfeyz-i Hamîdî Mektebi'ni ve Eyüp Askeri Rüşdiyesi'ni bitirmiştir. Lise tahsilini ise Bitlis İdadîsi'nde tamamlamıştır. Farsçayı ağabeyi Mustafa Rafet Efendi ve Bahârîye Mevlevihânesi şeyhi Hüseyin Fahreddin Dede Efendi'den, Arapçayı Hüseyin Avni Efendi'den, Arap Edebiyatını ise Mehmed Said Efendi'den öğrenmiştir.

Sahîh-i Buhârî hafızı olarak tanınan Said Efendi'den *Buhârî Şerif* okuyan Beytur, Hüseyin Fahreddin Dede'nin riyasetinde Mevlevî usul ve adabına uygun olarak çile çıkarıp semazen olmuştur. Hâtûniye Şeyhi Hüsam Efendi'den "mesnevihânlık" icazeti almış ve daha sonra Konya Makam Çelebisi Abdülhalim Çelebi'den destar alarak 1924 yılında "Dede" olmuştur.

Çeşitli kurumlarda memurluk görevi yapan Midhat Bahârî, 1945'de emekli olduktan sonra 1959'da açılan İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde Farsça hocası olarak çalışmıştır. Rahatsızlığı sebebiyle bu görevinden ayrılan Midhat Bahârî ilmi çalışmalarına evinde devam etmiştir. Bu dönemde *Mesnevi Gözüyle Mevlâna* adlı eserini kaleme almıştır. Çelebilik makamına tayin edilen son şeyh olması nedeniyle

¹⁸⁹ Işık, *Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, c. I, s. 303; Nail Tan, "Yitirdiklerimiz: Prof. Dr. Meliha Ülker Anbarcıoğlu", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, c. CII, Sayı 726, Haziran 2012, s. 466-468.

Mevlevî çevrelerinde tanınmış ve saygı görmüştür. 1971 yılında vefat eden Midhat Bahârî çeşitli Farsça eserlerin tercümelerini yapmış, Mevlâna ve eserleri hakkında yazılmış kitapları mevcuttur.¹⁹⁰

2. 36. Mustafa Hayri Efendi (1889-1970)

1889 yılında Adıyaman'da doğmuştur. Annesi Fatma Hanım, babası Memiş Efendi'dir. Soyadı kanunundan sonra "Coşkun" soyadını almıştır. İlk ve orta öğrenimini Adıyaman'da tamamladıktan sonra Antep'te dört yıl boyunca Abdullah Efendi adlı bir hocadan medrese usulü ile dersler almıştır. Daha sonra tahsilini ilerletmek için İstanbul'a gitmiştir. Mustafa Hayri önce II. Meşrutiyet'in eğitim alanındaki ıslahat ruhuyla yeni kurulan Medresetü'l-Vâizîn'de iki yıl okuduktan sonra Medresetü'l Kudât'a girmiş ve bu okulda dört yıl okuyup mezun olmuştur.

Eğitimini tamamladıktan sonra askerlik görevini I. Dünya Savaşı'nda yedek subay olarak yapmıştır. Çanakkale, Bağdat ve Makedonya cephelerinde savaşmıştır. 1922-1937 yılları arasında Mederesetü'n-nüvvâb'da Arapça, Farsça, ulum-i dîniyye, mecelle, ferâiz, fıkıh gibi dersler okutmuştur. 1939'da Mederesetü'n-nüvvâb'dan ayrılarak Sofya'ya gitmiş ve burada Divân-ı Âlî-i Şer'î üyeliği ve Sofya müftülüğü görevlerinde bulunmuştur. 30 Mart 1970'de İstanbul'da vefat etmiştir. Daha çok fıkıh alanında öne çıkmışsa da hayatının en önemli eserini tefsir alanında vermiştir.¹⁹¹

2. 37. Naim Hazım Onat (1889-1953)

Mehmed Hazım Efendi'nin oğludur. Konya'da doğmuştur. Konya milletvekillerindendir.¹⁹² İlköğrenimini Konya Hamidiye Okulu'nda tamamlamış, Kur'an-ı Kerim'i hıfzetmiştir. Yağmurlu Medresesi'nden icazetname aldıktan sonra 1910 yılında Konya Fethiye Medresesi müderrisliğine buradan da 1915 yılında yeni kurulan Darülhilafe Medresesi'ne tayin edilmiştir. Burada Türkçe, edebiyat, Farsça ve psikoloji dersleri okutmuştur. Daha sonra kurulan Sahn Medresesi'nde kelim, mantık, Arap dili ve edebiyatı dersleri verdi. 1912'den itibaren Konya Askeri

¹⁹⁰ Emin Işık, "Midhat Bahârî" *DİA*, c. 30, s. 6-7; İnal, *SATŞ*, c. I, s. 170-171; Rabia Kılıçkaya, *Mithat Bahârî Beytur Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2013, s. 21-40.

¹⁹¹ Ahmet İnan, "Mustafa Hayri Efendi", *DİA*, c. 31, s. 302-303; İsmail Cambazov, "Sofya' da Yazılan Kur'an Tefsiri", *Altunluk*, Sayı 191, İstanbul, 2002, s. 48.

¹⁹² İnal, *SATŞ*, c. II, s. 1097-1098; Tuman, *TN*, c. II, s. 1085.

Rüşdiyesi'nde Türkçe, 1915-1918 yılları arasında Konya İttihat ve Terakki İdadisi'nde Türkçe ve tarih, 1918'de Yatılı Askeri Rüşdiyesi'nde Türkçe, ardından idadi bölümünde edebiyat, tarih, kelam, felsefe, Arapça ve Farsça öğretmenliği yaptı.

1936'da açılan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde profesör olarak üç yıl süreyle Arap dili ve edebiyatı dersleri verdi. Naim Hazım Onat'ın bu karşılaştırmalı filoloji çalışmalarına Türkçeyi Sami dilleriyle, bilhassa Arapça ile karşılaştırma yolunda katkıda bulunduğu görülmektedir. *Tuhfe-i Naili* ve *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserlerde vefat tarihine rastlanmamakla beraber Zülfikar Tüccar 5 Mayıs 1953'te vefat ettiğini söyler. Farsça bir eseri yoktur. Genellikle Arapça üzerine çalışmaları vardır.¹⁹³

2. 38. Nihad Mazlum Çetin (1924-1991)

Amasya'nın Gümüşhacıköy kazasında doğmuştur. Babası Mazlum Efendi'dir. İlkokulu Gümüşhacıköy'de, ortaokulu Niğde'de, liseyi Yozgat Lisesi'nde tamamlamıştır. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde bir yıl okuduktan sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne girmiş ve buradan 1948'de mezun olmuştur. Burada okuduğu sırada Fransız filolojisi ve Arap-Fars filolojisi derslerini de takip etmiştir. Mezuniyetinin ardından Adana Düziçi Köy Enstitüsü'nde, ardından Kayseri Lisesi'nde Türkçe ve Edebiyat öğretmenliği yapmıştır. 1953 yılında İstanbul Üniversitesi Arap-Fars Filolojisi bölümünde asistan olmuştur. 1958 yılında doktorasını tamamlamış; 1964'te doçent, 1971'de profesör olmuştur. 1965-1967 yıllarında fakülte'deki öğretim üyeliğinin yanı sıra İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü müdürlüğünü yürütmüştür.

1953-1986 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığı'nın çıkardığı *İslâm Ansiklopedisi*'nde yazı heyeti üyeliği ve madde yazarlığı, *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin kuruluş hazırlığında danışmanlık ve madde yazarlığı yapmıştır. 1954'ten itibaren Milletlerarası Şark Tetkikleri Cemiyeti kurucuları arasında yer almıştır. 1971 yılında sağlığı bozulduğu için emekliye ayrılmış, 1990 yılına kadar Şarkiyat Enstitüsü'nün müdürlüğünü yapmış ve VII. sayısına kadar Şarkiyat mecmuasını çıkarmıştır.

---

¹⁹³ Zülfikar Tüccar, "Onat Naim Hazım", *DİA*, c. 33, s. 351-352; Ömer Asım Aksoy, "İki Dilcimizi Kaybettik: Velet Çelebi İzbudak, Naim Hazım Onat", *Türk Dili*, c. II, Sayı 21, Haziran 1953, s. 597-598.

26 Haziran 1991'de İstanbul'da vefat eden Nihad Çetin'in Arap, Fars ve Türk dili ve edebiyatları üzerine çeşitli incelemeleri, yerli ve yabancı akademik dergilerde yayımlanmıştır. *Arapça Dilbilgisi*, *Arapça Metinler* gibi eserlerinin yanı sıra hat sanatı ile ilgili eserleri de vardır. *Farsça Manzum Yazmalar Kataloğu* hazırlamıştır.¹⁹⁴

2. 39. Ömer Ferit Kam (1864-1944)

1864 yılında İstanbul'da doğan Ömer Ferit Kam, 1944 yılında vefat etmiştir. Babası Ahmed Muhtar Paşa'dır.¹⁹⁵ Tahsiline Beylerbeyi Rüşdiyesi'nde başlamış, buradan mezun olduktan sonra babasının isteğiyle Mekteb-i Mülkiyye-yi Şâhâne'ye kaydolmuş, bir yılı sonra ayrılarak Hukuk Mektebi'ne girmiştir. Fakat babasının ölümü üzerine ikinci sınıfta okulu terk etmiş, yarım kalan öğrenimini özel hocalardan ders alarak tamamlamaya çalışmıştır. Bu arada Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmiştir. 1887'de Bâbiâli Tercüme Odası'nda mütercim olarak göreve başlamıştır. 1888 yılında Beylerbeyi Rüşdiyesi'ne Fransızca öğretmeni olmuştur. Ayrıca cami derslerine de katılarak 1905'te Mustafa Âsım Efendi'den icazet almıştır. Aynı yıl İran'ın İstanbul elçisi Rıza Dâniş Han'ın Lahey Barış Konferansı hakkında yazdığı şiiri Türkçeye çevirdiği için İran hükümeti tarafından kendisine “Şîr-i Hurşîd” nişanı verilmiştir.

1914'de Dârülfünun'da Türk edebiyatı öğretmenliğine, 1917'de Süleymaniye Medresesi'nde Felsefe-i Umumiye Tarihi öğretmenliğine, 1919'da Darü'l Hikmeti'l-İslâmiyye üyeliğine atanmıştır. Bir yıl sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi metinler şerhi hocası olmuştur. Daha sonra 1924'te Dârülfünun'da İran edebiyatı dersleri vermiştir. 1936-1941 yıllarında Maarif Vekâleti Kütüphaneleri Tasnif Komisyon üyesi olarak çalışmıştır. 1943 yılında Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi İran edebiyatı öğretim üyesi olmuştur.

Ömer Ferit Bey, ilmi çalışmalarında felsefe, tasavvuf, edebiyat ve tarih üzerinde yoğunlaşmıştır. Daha çok Türk ve Fars edebiyatı üzerinde çalışmış olmakla beraber Fransız edebiyatını da incelemiştir. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirleri olan Kâm genel felsefe, İslam felsefesi özellikle kelâm ve tasavvuf ile meşgul olmuştur.

¹⁹⁴ Tefvik Rüştü Topuzoğlu, “Çetin, Nihad Mazlum”, *DİA*, c. 8, s. 290-291; Işık, *Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, c. III, s. 928; Ahmet Subhi Furat, “Nihad M. Çetin Hayatı ve Eserleri”, *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 8, 1998, ss. 1-8.

¹⁹⁵ İnal, *SATŞ*, c. I, s. 399-402; Tuman, *TN*, c. II, s. 768.

Yazı ve şiirlerini *Sırat-ı Müstakim*, *Sebilürreşad*, *Peyam-ı Sabah*, *Ceride-i İlmiye* ve *Mahfil* gibi gazete ve mecmualarda yayımlanmıştır. Ömer Ferit Kâm'ın İran edebiyatı üzerine yaptığı çalışmaları da bilinmektedir. Felsefe alanında da çalışmaları vardır.¹⁹⁶ Farsça öğretimine dair olan eseri *İran Edebiyatı Tarihi* ile ilgili bilgiler şöyledir;

2. 39. 1. *İran Edebiyatı Tarihi*

1924 yılında Dârülfünun'da İran edebiyatı dersleri verdiği dönemde bu dersi okuturken hazırladığı notlardan meydana gelmiş bir eserdir. Eserin birinci bölümünde İran'ın Pişdadiyen sülalesinden II. Dârâ'ya kadar olan mitolojik tarihi hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölüm yayınlanmamıştır. Eserin ikinci bölümünde İran edebiyatını olaylara göre bölümlere ayırmış ve iki bölümde yetişen şairleri tanıtır eserlerinden örnekler vermiştir. Eserin bu bölümü Şeyh Sâdî'ye kadar olan kısım taşbasmaları olarak yayımlanmıştır.¹⁹⁷

2. 40. Reşid Efendi (?-1929)

Reşid Efendi Muş müftüsünün oğludur. Doğum tarihi belli değildir. 1929 yılında vefat ettiği söylenir.¹⁹⁸ Memleketinde tahsilini yaptıktan sonra İstanbul'a gelmiştir. Medresede tahsilini tamamlamıştır. Nazımülhikem denilen Hamdi Bey'in idaresindeki Medrese-i Edebiye'de, sonra Vefa ve Mercan liselerinde Farsça okutmuştur. Damad Mahmud Paşa'nın oğlu Sabahuddin Bey'e Farsça öğretmiştir. Onların Avrupa'ya kaçmaları üzerine Kastamonu'ya sürgün edilmiştir. Mesrutiyet'in ilanı ile İstanbul'a gelerek burada kütüphane müfettişliği yapmıştır. Daha sonra birkaç sancak mutasarrıflığında bulunmuştur. Görevini bıraktıktan sonra İstanbul'a dönmüştür. Fakat burada geçinemediği için kitaplarını satarak Kastamonu'ya gitmiştir. Şiirleri azdır.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Süleyman Hayri Bolay, "Kam, Ömer Ferit" *DİA*, c. 24, s. 271-273; Süleyman Hayri Bolay, *Ferit Kam*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1988, s. 7-32; Halil Çeltik, *Ömer Ferit Kam ve Asâr-ı Edebiyye Tedkikatı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi; Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara, 1997, s. 2-6; Veyis Değirmençay, "Ömer Ferit Kam'ın, Afgan Kralı Emânullah Han'a Methiyesi ve Hâkânî-yi Şîrvânî'nin Eyvân-ı Medâyin Adlı Kasidesine Naziresi", *Nüşa*, Yıl 5, Sayı 19, Güz 2005, ss. 7-21.

¹⁹⁷ Halil Çeltik, *Ömer Ferit Kam ve Asâr-ı Edebiyye Tedkikatı*, s. 8.

¹⁹⁸ Tuman, *TN*, c. I, s. 349.

¹⁹⁹ İnal, *SATS*, c. III, s. 1455-1456.

2. 41. Tahir Nadi (1876-1952)

Mehmed Tahir Nadi, Divrikli Turgutoğlu Mehmed Halim Efendi'nin oğludur. Babasının memur olarak bulunduğu Kilis'te rüşdiye mektebine devam etmiştir. Maraş'ta Arapça ve Farsça okumuştur. Darülfünun edebiyat bölümünde tahsiline devam ederek şehadetname almıştır. Tahsili sırasında öğrencilere Beyazıd Camisi'nde *Gülistan*, *Hafız Divanı* ve Ayasofya Camisi'nde *Mesnevî* okutmuştur. Basra Sultanisi, İstanbul Kadıköy, Kabataş, Vefa Liseleri, Osman Paşa Mektebi, İstanbul ve Adana Kız Öğretmen Okulu, Amerikan Koleji, Pertevniyal, İstanbul Kız Liselerinde Farsça ve Arapça öğretmenlikleri yapmıştır. *Umdetü'l Kavâid* ve *Fezleke-i Lisan-ı Fârisî* adında basılmış eserleri vardır.²⁰⁰ Tam adı Mehmet Nadi Ozanözgü olan şair, 1952 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.²⁰¹

2. 41. 1. *Fezleke-i Lisan-ı Fârisî*

Eserin incelenmesi sonucu edinilen bilgiye göre; eserin üç bölümden oluştuğu görülmektedir.

Birinci bölümde Farsça dilbilgisiyle ilgili konu ve kurallara yer verilmiştir. Bu bölümde sırasıyla mastarlar, mastar türleri, isim-fiiller, geçmiş zaman kökleri, fiil çekim ekleri, zamanlar, emir kipi, isimler, zamirler, ayrı ve bitişik şahıs zamirleri, mülkiyet zamirleri, anlamları ve yapıları bakımından tamlamalar, Farsça çoğul ekleri, işaret zamirleri, soru zamirleri, geçişli-geçişsiz ve etken-edilgen fiiller, cümle ve cümlenin öğeleri, edatlar üzerinde durulmuştur.

Eserin ikinci bölümünde “Fiiller” başlığı altında alfabetik olarak Farsçada yaygın olarak kullanılan fiiller ve “İsimler” başlığı altında da soyut ve somut türden çeşitli varlıklar için kullanılan isimler üzerinde durulmuştur.

“Güldeste-i Hikâyât ve Mutayebât” başlığını taşıyan son bölümde ise, okuduğunu anlama becerisinin geliştirilmesi amacıyla, çeşitli kaynaklardan derlenmiş manzum ve mensur Farsça metinlere yer verilmiştir.²⁰²

2. 42. Tâhir Olgun (1877-1951)

Mehmed Tâhir Olgun, Hacı Mustafa Safvet Bey'in oğludur. İstanbul'da doğmuştur. Şeyh Mehmed Celâleddin Efendi'ye intisap ederek Mevlevî tarikatına

²⁰⁰ İnal, *SATŞ*, c. IV, s. 1861-1865; Tuman, *TN*, c. II, s. 583.

²⁰¹ Işık, *Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, c. VIII, s. 3379-3380.

²⁰² Muallim Tahir Nadi, *Fezleke-i Lisan-ı Fârisî*, Cihan Biraderler Matbaası, İstanbul, 1338.

girmiştir. Tâhirü'l-Mevlevi diye meşhurdur.²⁰³ Gülhane Askeri Rüşdisi'nde okumuştur. Fatih Camii baş imamı müderris Filibeli Mehmed Rasim ve mesnevihan Selanikli Mehmed Esad Dede Efendi'lerin dersine devam ederek *Mesnevî* icazeti almıştır. 1894'te Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Celalüddin Dede'ye bağlanmıştır. 1901 yılında öğretmenliğe başlamıştır. Burhan-ı Terakki ve Rehnümayi Füyûzat mekteplerinde Farsça, İslam tarihi ve edebiyat dersleri vermiştir. Mehmed Esad Dede'nin ölümü üzerine (1911) kendisine Kasımpaşa Mevlevîhânesi mesnevîhanlığı teklif edilmiştir. Fakat hocasına duyduğu saygı sebebiyle onun makamına geçmek istememiştir. 29 Mayıs 1948'de Süleymaniye Camii'nde *Mesnevî* okutmaya başlamıştır.

Ömrünün son yılları yazma divanlar katalogu hazırlığı ve *İslâm YoluDergisi*'nde yazdığı yazılarla geçmiştir. *Mesnevî* takrirî notlarını *Mesnevî Dersleri* adıyla formalar halinde bastırmıştır. 21 Haziran 1951'de vefat etmiştir. Cenazesi vasiyeti üzerine Yenikapı Mevlevîhânesi'nde annesi Emine Emsal Hanım'ın yanına defnedilmiştir.²⁰⁴ Farsça öğretimine dair yapmış olduğu çalışmalarına aşağıda verilmiştir.

2. 42. 1. Dest-âvîz-i Fârisî-hânân

Tahir'ül-Mevlevi'nin Farsça ve İslâm Tarihi okuttuğu Rehnümâ-yı Füyûzât Mektebi külliyyatının ilk kitabıdır.²⁰⁵

2. 42. 2. Âmuzgâr-ı Fârisî

Tahirü'l-Mevlevi'nin bu eserinin, Kırkor Faik'in sahibi olduğu ve Asır Matbaası tarafından çıkarılan *Musavver Terakki* gazetesinde 1906 tarihinde neşredildiği bilinmektedir.²⁰⁶

2. 43. Tahsin Yazıcı (1922-2002)

Türk, Fars dili, edebiyat ve kültür âlimi Tahsin Yazıcı, Bingöl ili Kiğı ilçesi yakınlarındaki Hoğas köyünde doğmuştur. Babası Yazıcızadeler ailesinden Mehmed Yazıcı'dır. İlkokulu Kiğı'da, ortaokulu Erzincan'da tamamlamış daha sonra Kabataş

²⁰³ Tuman, *TN*, c. II, s. 582; Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, s. 635.

²⁰⁴ İnal, *SATŞ*, c. IV, s. 1857-1860; Âlim Kahraman, "Tahirü'l-Mevlevi", *DİA*, c. 39, s. 407-409; Şefik Can, "Yenikapı Mevlevihanesinin En Son Mesnevihanı Tahirü'l-Mevlevî", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı II/2, Konya 1996, ss. 97-101.

²⁰⁵ Tahirü'l-Mevlevi, *Dest-avîz-i Farsi-hanan*, İstanbul, 1325.

²⁰⁶ "Tahirü'l-Mevlevi'nin İslam Tarihciliği", (Erişim) <http://hozir.org/tahirul-mevlevinin-islam-tarihciligi-ozet.html>, 24.11.2017.

Erkek Lisesi'nde eğitimine devam etmiştir. 1945 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde hem Türk Dili ve Edebiyatı hem de Arap-Fars Dilleri ve Edebiyatları Bölümleri derslerini alarak mezun olmuştur. Mezun olur olmaz Diyarbakır Lisesi Edebiyat öğretmenliğine tayin edilmiştir. Bir yıl sonra Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Klasik Şark Dilleri Bölümü'nde ilmi yardımcılık görevine getirilen Yazıcı, 1948 yılında aynı bölümde asistan olmuştur. 1931 yılında “*Şeyh İbrâhîm-i Gülşenî: Hayatı, Eserleri ve Tarikatı*” adlı teziyle doktor ünvanını almıştır. 1955 yılında Mutasavvıf Hâce Abdullah-ı Ensârî Herevî hakkında hazırlamış olduğu tezle doçentliğe yükselmiştir. 1963 yılında bölümün iki kürsüye ayrılmasının ardından Fars Dili ve Edebiyatı kürsüsü başkanlığına getirilmiş, Ahmed Eflakî ve *Menâkıbü'l-ârifin*'i üzerinde yapmış olduğu çalışmayla profesör olmuştur.

1961 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Edebiyat Fakültesi'nin iş birliği ile çıkarılan *İslam Ansiklopedisi*'nin tahrir heyeti üyeliğine seçilen Yazıcı, 1966 yılında Ahmet Ateş'in ölümüyle heyetin başkanlığına getirilmiştir. 1970'den itibaren iki dönem İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dekanlığı yapmıştır. 1981'de Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü başkanlığına getirilmiş; 1983'te üniversiteden uzaklaştırılmıştır. Fakat aklandıktan sonra, 1985 yılında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'ne tayin edilmiştir. Burada bir yıl görevine devam etmiş ve kendi isteğiyle emekli olmuştur. 1988 yılında *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde Fars Dili ve Edebiyatı bölümü heyeti başkanlığına getirilmiş ve görevini 20 Kasım 2002'de ölümüne kadar sürdürmüştür. Arapça ve Farsça pek çok eseri ve tercümeleri bulunan Tahsin Yazıcı'nın Fars diline ait eserlerine aşağıda yer verilmiştir.²⁰⁷

2. 43. 1. Farsça Dilbilgisi

Ahmet Ateş ve Tahsin Yazıcı'nın birlikte hazırlamış olduğu daha çok klasik Farsçanın grameri olup tarihî metinleri ve şiirleri çözmeye yardımcı olacak nitelikte bir çalışmadır. Kitapta klasik Farsçadan manzum ve mensur örnekler de bulunmaktadır. Eserin lise 1. sınıflar için olanının ilk baskısı 1958, ikinci baskısı 1963 yılında yapılmıştır. Lise 2. sınıflar için olanının ilk baskısı 1960, ikinci baskısı 1964 yılında yapılmıştır.

²⁰⁷ Mehmet Kanar, “Yazıcı, Tahsin”, *DİA*, c. 43, s. 359-360; “Tahsin Yazıcı”, (Erişim) <http://www.iranicaonline.org/articles/yazici>, 23.09.2017.

2. 43. 2. Çağdaş İran Edebiyatı'ndan Seçmeler

Tahsin yazıcı bu eseri Ali Milanî ile birlikte hazırlamıştır. İstanbul'da 1978 yılında basılan bu eserde, XX. yüzyılın başlarından itibaren modern İran hikâyeciliği ve romancılığının önderlik yapan yazarların hikâyelerinden roman ve mektuplarından örnekler verilmiştir. Eserin sonunda bir sözlük bulunmaktadır.

2. 43. 3. Eski İran Nesrinden seçmeler

Tahsin Yazıcı bu eseri Naci Toprak ve Mehmet Kanar ile birlikte hazırlamıştır. 1983 yılında İstanbul'da basılan bu eserde klasik İran nesrinin önemli eserlerinden kısa bölümler alınmış, kitabın ikinci kısmında bu metinlerle ilgili ayrıntılı bir sözlüğe yer verilmiştir.

2. 43. 4. Farsça Tarihi Metinlerden Seçmeler

Tahsin yazıcı bu eseri Nazif Hoca ile birlikte hazırlamıştır. Türk-İslam tarihine ait metinlerin okunup anlaşılabilmesi hazırlanan bu eserde özellikle Selçuklu ve Moğol dönemlerine ait tarihi kaynaklarından parçalara yer verilmiştir. İstanbul'da 1968 yılında basılmıştır. Bu kitabın sonunda bir de sözlük vardır.

2. 43. 5. Pârsî Nüvîsân-i Asya-yi Sagir

Anadolu'da Farsça yazan veya Farsçadan Türkçeye tercümesi bulunan müelliflerin alfabetik bir fihristi olup Farsça esere ve bilginin alındığı kaynağa da işaret edilmiştir.²⁰⁸

2. 44. Veled Çelebi (1868-1953)

Mehmed Bahâeddin Veled Çelebi İzbudak, Mustafa Necib Çelebi'nin oğludur. Konya'da doğmuştur. Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin soyundan gelmektedir. İlköğrenimini tamamladıktan sonra Mekteb-i Rüşdiyye'ye kaydolmuştur. Fakat iki yıl sonra ayrılarak Sultan Veled Medresesi'ne eğitimine devam etmiştir. Buharalı Hacı Kasım Efendi'den Farsça dersi almıştır. Aynı zamanda önce mesnevihan Hacı Eyüp Efendi'nin, ardından Sıdkı Dede'nin *Mesnevî* derslerini takip etmiştir. Tahsilini bitirdikten sonra 1885'te Vilayet Mektûbi Kalemî'nde mülazım olarak çalışmaya başlamıştır. Ertesi yıl vilayet gazetesinin başmuharrirliğine tayin edilmiştir. Ayrıca Mekteb-i Rüşdiyye'de rik'a muallimi, Tahkik-ı ihtiyac Komisyonu'nda başkâtip olarak görevlendirilmiştir. Kaptanpaşa

²⁰⁸ Mehmet Kanar, "Yazıcı, Tahsin", *DİA*, c. 43, s. 359-360.

Mekteb-i Rüşdiyyesi, Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nde Farsça öğretmenliği yapmıştır. Darülfünun'da Tarih-i Edebiyat-ı Farisiyye dersi vermiştir.

1908'de Galata Mevlevihanesi postnişini olarak atanan Veled Çelebi, 1910'da Konya Mevlânâ Dergâhı postnişinliğine getirilmiştir. Dokuz yıl bu görevde kalan Veled Çelebi Karatay Medresesi'nde Farsça dersleri vermeye devam etmiştir. Millî Mücadele dönemi başlayınca Ankara'ya gitmiştir. Ankara Lisesi'nde Farsça dersleri vermiştir. 1923-1939 yılları arasında Kastamonu, 1939-1943 yıllarında Yozgat milletvekili olarak görev yapan Veled Çelebi hayatının sonuna kadar Türk Dil Kurumu'nda ilmi çalışmalarını sürdürmüştür. 4 Mayıs 1953'te Ankara'da hayatını kaybetmiş ve Asri Mezarlığa defnedilmiştir.²⁰⁹ Farsça öğretimi ile ilgili eseri aşağıda belirtilmiştir;

2. 44. 1. *Lisan-ı Fârisî*

Çaker-i Âl-i Muhammed İbn-i Mevlâna Veled El-Mesnevihan imzasını taşıyan 262 sayfalık bir eserdir. Kitabın baş tarafında “En zaruri ve kesir-ül isti'mal kavâid ve zavâbitin hıfzı ve emsileye hüsn-i tatbiki sayesinde az zamanda lisan-ı Farisiye intisab müyesser olur.” cümlesi kayıtlıdır. (1317/1899)'da basılmıştır. *İslam Ansiklopedisi*'nde kitabın basım tarihi 1327 olarak gösterilmektedir.²¹⁰

2. 45. Vildan Fâik Efendi (1853-1925)

Arnavutluk'un Debre sancağına bağlı Rakalar kasabasının Perseniçe köyünde doğmuştur. Babası ziraatla uğraşan İslâm Ağa, annesi Zülfiye Hanım'dır. Öğrenimine Üsküdar'da Vâlîde-i Atîk Medresesi'nde bulunan amcası Hoca Yahya Efendi'nin yanında başlamıştır. İlk eğitimini Ispartalı Hoca Hafız Sabri Efendi'den yaptıktan sonra, on iki yaşında Kur'an'ı ezberlemiş, on yedi yaşında iken de ilm-i vücûhtan kırâ'ât-ı seb'a ve aşereyi de bitirerek mezun olmuştur. Daha sonra Üsküdar dersiâmlarından Alâiyeli Kara Mustafa Efendi'nin derslerine on dokuz yıl devam etmiş ve icâzetnâme almıştır. 1882 yılında Üsküdar Yeni Vâlîde Camii'nde ders vermeye başlamıştır.

²⁰⁹ İnal, *SATŞ*, c. IV, s. 1977-1982; Tuman, *TN*, c. II, s. 1178; Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, s. 660; Mustafa Kara, “İzbudak Veled Çelebi”, *DİA*, c. 23, s. 503-505; Ergun, *TŞ*, c. II, s. 671-677; Ömer Asım Aksoy, “İki Dilcimizi Kaybettik: Velet Çelebi İzbudak, Naim Hazım Onat”, s. 596-597.

²¹⁰ Ergun, *TŞ*, c. II, s. 671-677; Veled Çelebi İzbudak, *Lisan-ı Fârisî*, İstanbul, 1327/1909.

Meslek hayatının büyük bölümünü müderrislik yaparak geçirmiş olmasının yanı sıra o dönemde yeni açılan mekteplerde muallim olarak görev yapmıştır. Koca Mustafa Paşa Askeri Rüşdiyesi, Üsküdar İdadisi, Üsküdar Paşakapısı Askeri Rüşdiyesi ve Üsküdar Toptaşı Askeri Rüşdiyesi'nde Farsça ve Arapça muallimliği yapmıştır. Vildan Fâik'in görevlerinden biri de huzur dersi muhataplığı (anlatılan dersi müzakere eden) ve mukarrirliği (tefsir dersini veren) olmuştur. Bu dersler Ramazan ayında Padişah'ın huzurunda yapılan tefsir derslerinden ibarettir.

II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine Meşrutiyet idaresini halka anlatmak için Arnavutluk'a gönderilmiştir. Bunun yanı sıra Üsküdar'da kurulan livâ merkezi meclis idaresine seçilmiş ve burada fahri üyelik yapmıştır. Hayatının büyük bölümü talebe yetiştirmekle ve eserler telif etmekle geçiren Vildan Fâik Efendi, 4 Temmuz 1925 tarihinde Üsküdar'da vefat etmiştir. Tefsir, Fıkıh, Arap Edebiyatı Arap Dili ve Tasavvuf alanında eserler kaleme almıştır.²¹¹

2. 46. Yahyâ El-Haşşâb (1909-1989)

Kahire'de doğan Mısırlı âlim, Yahyâ b. Muhammed b. Ömer el-Haşşâb 1931 yılında Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni, 1933'te Hukuk Fakültesi'ni bitirmiştir. Bu arada 1933'te Edebiyat Fakültesi'nde "Nâşır Hüsrev ve rihletühû ilâ Mısr" adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. 1933-1935 yılları arasında avukatlık yapmıştır. 1935 Aralık ayından itibaren Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde asistanlık görevine başlamıştır. 1940'ta *Nâsır-ı Hüsrev* konulu teziyle Sorbonne Üniversitesi'nde doktorasını tamamlamıştır. Aynı yıl Kahire Üniversitesi'ne öğretim görevliliğine tayin edilmiştir. 1947 yılında doçent, 1950'de profesör olmuş ve Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları bölüm başkanlığına getirilmiştir.

1954'te kısa bir dönem Edebiyat Fakültesi dekanlığı, 1955-1957 yıllarında Ma'hedü'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, 1964-1965 yıllarında Ma'hedü'd-dirâsâti'l-Arabiyyeti'l-âliye, 1960-1965 yılları arasında ise Arap Birliği Kültür Dairesi müdürlüğü yapmıştır. 1969'da emekli olmuş olsa da hayatının sonuna kadar ders vermeye devam etmiştir. California, Bağdat ve Basra üniversitelerinde misafir hoca

²¹¹ Arzu Güldöşüren, "Vildan Fâik Efendi" *DİA*, c. 43, s. 108-109; Arzu Güldöşüren, "Bilinmeyen Bir Medrese İslahatı Metni: Vildan Fâik Efendi ve İslah Risalesi", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı 31, İstanbul 2011, ss. 201-220; Arzu Güldöşüren, "Arnavutluk'tan İstanbul'a Bir Âlim Portresi: Debrelî Vildan Fâik Efendi", *MÜFD*, Sayı 48, Haziran 2015, ss. 117-148; Yeliz Çiçek, *Vildan Fâik'in Teshilü's-Sarf adlı Eserinin Arapça Dilbilgisi Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, EBE, Ankara, 2009, s. 11-12.

olarak dersler vermiştir. 1973'te Tahran Üniversitesi tarafından fahri doktora ünvanı verilmiştir. Çeşitleri eserleri, çevirileri ve makaleleri olmakla beraber, Farsça öğretimine dair bir eser bırakmamıştır.²¹²

2. 47. Yaman Dede (1887-1962)

Kayseri'nin Talas ilçesinde 1887 yılında doğmuştur. Asıl adı Diyamandi'dir. Yanan Dede, Yanar Dede, Yamandi Molla lakaplarıyla da tanınır. Annesi Afurani Hanım, babası iplik tüccarı Yuvan Efendi'dir. Henüz küçükken ailesiyle Kastamonu'ya taşınmıştır. İlk tahsiline Kastamonu'da Rum Ortodoks Mektebi'nde başlamış, daha sonra Kastamonu İdâdîsi'nde okumuştur. Gayrimüslim öğrencilerin din derslerine katılma zorunluluğu olmamasına rağmen o, bu derslere katılmıştır. Bu dönemde Farsça hocası İskilipli Osman Efendi'nin verdiği *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytini okuma ödevini yerine getirdiği sırada ruhunda büyük bir değişim yaşanmış ve bu olayın etkisiyle Arapça ve Farsçaya ilgisi daha da artmıştır. 1909 yılında İstanbul Hukuk Fakültesi'ne girmiş ve 1913 yılında mezun olmuştur. Mezun olunca bir yandan geçimini sağlamak için zabıt kâtipliği görevinde bulunmuş, bir yandan da Galata Mevlevîhanesi'nde Ahmed Celâleddin ve Ahmed Remzi Dede'lerden *Mesnevî* dersleri almıştır.

Gençlik yıllarından beri İslamiyeti benimseyen, gizli gizli Müslümanlığını yaşayan Yaman Dede, ailesi ve yakınlarının baskı ve manevi işkencelerinden dolayı İslamiyeti ancak 1942 yılında resmen kabul ederek Mehmet Abdülkadir Keçeoğlu adını almıştır. Avukatlık görevini yaparken, bazı okullarda ders vermeye başlamış, daha sonraları avukatlığı bırakıp öğretmenlik mesleğine yönelmiştir.²¹³ 1931'lerde Üsküdar Rum Karma İlkokulunda Türkçe, 1940'larda Saint Louis Fransız Ruhban Okulunda Türkçe, 1942'lere Notre Dame Lisesinde Edebiyat ve Din Dersi, Saint Benoit Fransız Kız Ortaokulunda, Avusturya Kız Ortaokulunda Türkçe, Pangaltı Lisesinde Türkçe ve Edebiyat, 1943'lerde Saint Michel Fransız Lisesinde Türkçe ve Edebiyat, 1950'lerde İngiliz Kız Ortaokulunda Türkçe, 1950'lerden sonra İstanbul İmam Hatip Okulunda Türkçe ve Farsça, 1960-1961 yıllarında Çamlıca Kız

²¹² Sibâî Muhammed es-Sibâî, "Yahyâ el-Haşşâb", *DİA*, c. 43, s. 253.

²¹³ Haşim Şahin, "Yaman Dede", *DİA*, c.43, s. 311-312; Işık, *Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, c. IX, s. 3807; Abdullah Satoğlu, *Kayseri Şairleri*, As Matbaası, Ankara, 1970, s. 113-114; İnal, *SATŞ*, c. IV, s. 1995-1998.

Lisesinde Din dersleri ve Türkçe, yine 1960-1961 yılları arasında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünde Edebiyat ve Farsça derslerine girmiştir.²¹⁴

Mevlana'ya duyduğu muhabbetin temelinde İslam dinine olan sevgisi yatan Yaman Dede 1962 yılında vefat etmiştir. Yazmış olduğu şiirlerinin yanı sıra *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytini şerhetmiştir.

2. 48. Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi (1872-1954)

Erzurum'da doğan Mehmed Sâlih Efendi'nin babası Seyyid Mustafa Niyazi Efendi, annesi Hacer Hanım'dır. Soyu Hz. Hüseyin'e ulaşır. İlk eğitimini babasından almış daha sonra Mülkiye Rüşdiyesi'ni bitirmiştir. 1890'da *Kur'ân-ı Kerim*'i ezberleyen Salih Efendi, 1905'te Şeyh Abdülgafur Efendi'den sülüs, nesih ve ta'lik hatlarından icazetnâme almıştır. Hacı Süleyman Efendi'den dini ilimleri tahsil etmiştir. Yazıcızâde Hacı Derviş Efendi'nin *Mesnevî* derslerine katılmıştır. Dârümuallimîn'den mezun olmuştur. 1898-1901 yılları arasında dava vekilliği yapmıştır. 1902'de medrese imtihanlarına girmiş ve askerlikten muafiyet kazanmıştır. 1903 yılında Erzurum İbrahim Paşa Mektebi'nde öğretmenliğe başlamış; 1907'de Numûne-i Terakkî Mektebi'ne geçmiştir. Ayrıca Câferiye Camii'nde hatiplikte yapmıştır. Öğretmenlik yaptığı dönemde ilk mekteplerde okutulmak üzere kitaplar hazırlamıştır.

Kendi isteğiyle I. Dünya Savaşı'na katılmıştır. Erzurum'un Ruslar'ın eline geçmesinden birkaç gün önce ailesiyle birlikte İstanbul'a gelmiştir. Bir süre sonra Bursa'ya yerleşmiş ve burada zeytin ticareti ve fırıncılık yapmıştır. 1919'da Bursa'da Redd-i İlhak ve Müdâfaa-i Hukuk cemiyetlerinin kurulmasına öncülük etmiştir. 1919 yılında yapılan Son Osmanlı Meclis-i Mebûsanı seçiminde Bilecik'ten mebus seçilmiş, fakat kabul etmemiştir. Ertesi yıl TBMM'ne Erzurum'dan milletvekili seçilmiştir. Mecliste muhalif vekillerden oluşan ikinci grup içerisinde yer alan Salih Efendi 1922'de hilâfeti savunan ve Ankara'nın ilk muhalif gazetesi olan *Şarkın Sesi* adlı gazeteyi 29 sayı çıkarmıştır. İkinci meclise alınmamış, ayrıca kendisine Erzurum ve Bursa'ya gitmesinin uygun görülmediği bildirilmiştir. Bir süre sonra İstanbul'a taşınıp, ticaret yapmaya başlamıştır.

İstanbul İmam Hatip Mektebi ilm-i ferâiz ve akaid dersleri muallimliğine tayin edilmiş, 1929'da bu okul kapatılınca Çemberlitaş Ortaokulu'nda Tarih

²¹⁴ Mustafa Özdamar, *Yaman Dede*, Kıkkandil Yay., İstanbul, 2015, s. 13-14.

öğretmenliğine getirilmiştir. 1932 yılında dini propaganda yaptığı gerekçesiyle emekliye sevk edilmiştir. Kaynaklarda Farsça dersi verdiği dair bir bilgi olmayan Salih Efendi'nin 1934 yılında Afgan ve İran hükümetleri için Farsça alfabe hazırlamış olduğu bilgisi verilmiştir. 1954 yılında vefat etmiştir. Farsça öğretimine dair bir eseri bulunmayan Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi'nin tarih, edebiyat, tasavvuf, akaid ve kelâma dair eserleri bulunmaktadır.²¹⁵

2. 49. Yusuf Cemil Ararat (1879-1963)

Arap dili ve edebiyatı âlimlerinden olan Yusuf Cemil Ararat, Karşlı Mehmed Ağa'nın oğludur ve İstanbul Kınalıada'da 1879 yılında doğmuştur. Hafız Yusuf ve Hafız Bey diye tanınmıştır. Kamer Hatun İlkokulu ve Aksaray Valide Sultan Rüşdiyesi'nde eğitim görmüştür. Bir taraftan Heybeliada Bahriye Rüşdiyesi'ne bağlı olan Menşe-i Küttâb-ı Bahriyye'ye devam etmiş; diğer taraftan da Harbiye Nezareti'nin tanınmış mektupçularından Giritli Ahmed Muhtar ve Ali Rıza beylerin yanında kendini yetiştirmiştir.

On dokuz yaşında iken girdiği imtihanı kazanarak 1898 yılında Kuleli Askeri İdâdî'si edebiyat öğretmenliğine tayin olmuştur. Arapçasını geliştirmek için Dârülfünun edebiyat-ı Arabiyye muallimi Mostar müftüsü Ali Fehmi Câbiç'ten ders almıştır. Ayrıca Beyazıt Camii dersiâmlarından Abdürrahim Efendi'den Farsça öğrenmiştir. Arapça edebi metinleri daha iyi anlayabilmek için Necati Lugal, Mehmet Akif ve Babanzâde Ahmed Naim beyler ile birlikte Şirvanlı Hâlis Efendi'den Harirî'nin *Makâmât* adlı eseri ve Câhiliye dönemi şairlerinin muallakalarını okumuştur ve bunları okutabileceğine dair icâzetnâme almıştır.

Hafız Yusuf altı serasker ve on Harbiye nâzırının özel kalem müdürlüğünü yapmış ve bu görevden emekli olunca İstanbul'da naturacılık (cam elmasçılığı) dükkânı açmıştır. Bu sırada isteyenlere Arap ve Fars edebiyatların önemli eserlerini okutmuştur. Arapça ve Farsçaya şiir yazacak kadar hâkim olduğu görülmektedir. Çeşitli eserlerin tercümesi ve Arapça gramerine dair eserleri olan Ararat, Farsça öğretimine dair bir eser bırakmamıştır. 1963 yılında vefat etmiştir.²¹⁶

²¹⁵ Ömer Hakan Özalp, “Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi” ,*DİA*, c. 43, s. 498-499; Ömer Hakan Özalp, “Hoca, Şeyh, Siyasetçi Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi” , *İstanbul Araştırmaları*, Sayı 6, Yaz 1998, ss. 105-178.

²¹⁶ Ahmet Kahraman, “Ararat, Yusuf Cemil”, *DİA*, c. 3, s. 332; Mahir İz, *Yılların İzi*, İrfan Yayınevi İstanbul, 1975, s. 259-282.

2. 50. Ziya Şükun (1869-1949)

Yusuf Ziyaüddin Efendi, İzmir Darülmualimin hocası Kıbrıslı Hoca Mehmed Kâmil Efendi'nin oğludur. Babasının vefatından sonra onun yerine İzmir Darülmualimin'de öğretmen olmuştur. Darülfünun ve Galatasaray Sultanisi Farsça öğretmenliğine tayin olmuştur. 1901 yılında, babasının açtığı Mekteb-i Terakki binasında Darüledeb adıyla özel bir okul açmıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra İttihat ve Terakki'nin baskısıyla Dârülmualimîn müdürlüğünün başkasına verilmesi yüzünden 22 Eylül 1909'da bu okuldaki görevinden ayrılarak İstanbul'a gitmiştir. Burada Dârülfünun Farsça hocalığına talip olmuştur. Tayin için kurulan heyetin onun bu dersi hususundaki tereddüdü üzerine İran sefiri Mirza Dâniş Han'a başvurup ondan Farsça öğretebileceğine dair icâzet almıştır. 14 Aralık 1909'da Dârülfünun'da ve Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nde Farsça hocalığına başlamıştır. Aralık 1913'te Dârülfünun'daki görevine son verilmiştir. Ardından Dârüşşafaka Medresesi'nde Farsça derslerine girmiştir. I. Dünya Savaşı esnasında oğlu Mehmed Kâmil'i kaybetmenin üzüntüsüyle hocalığı bırakmıştır. Talebesi Maarif vekili Vâsif Çınar'ın ısrarıyla 1924 yılından 1929'a kadar Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nde Arapça ve Farsça dersleri vermiştir.

9 Nisan 1935'te kendi isteğiyle emekliye ayrılmış ve çalışmalarını hazırlamakta olduğu Farsça-Türkçe sözlük üzerine yoğunlaştırmıştır. Ziyâ Şükûn 13 Haziran 1949'da İstanbul'da vefat etmiştir²¹⁷ En önemli eseri olan *Ferheng-i Ziya* hakkında aşağıda bilgi verilmiştir.

2. 50. 1. *Ferheng-i Ziya (Gencine-i Güftâr)*

İlk baskısı *Farsça-Türkçe Lugat, Ferheng-i Ziya, Gencine-i Güftâr* adıyla İstanbul'da yapılan eser daha sonra 3 cilt halinde 1944-1951, 1967-1968 yılları arasında yayınlanmış; 1984 ve 1996'da baskısı yenilenmiştir. Eser, toplam 18000 kelime içermektedir. Yazar önce Farsça kelimeleri alfabetik olarak dizmiş, daha sonra madde başı olarak aldığı her kelimenin anlamını açıklamış, kelimeleri açıklarken Türkçe karşılıkları yanında eski ve yeni İran şairlerinin divanlarının taranması yoluyla seçilen Farsça şiirlerden örneklere, bu örneklerin Türkçe tercümelerine ve beyitlerin ait oldukları şairlerin isimlerine de yer verilmiştir.

²¹⁷ İnal, *SATŞ*, c. IV, s. 2080-2083; Tuman, *TN*, c. I, s. 574-575; Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, s. 682; Rıza Kurtuluş, "Ziya Şükun", *DİA*, c. 44, s. 479-480.

Eserde Türkçe tercümesiyle birlikte yer alan örnek beyit sayısı 10000'i aşkındır. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in, İÜ. Doğu Dilleri Bölümü başkanı Helmut Ritter'in ve İÜ. Rektörü Cemil Bilsen'in destekleriyle Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yeni harflerle basılmıştır. İlk baskısı 11 fâsikül halinde iki sütunlu ve toplam 2040 sayfa olarak basılan *Ferheng-i Ziya*, daha sonra 1967 ve 1984 yıllarında da aynı düzenle ve farklı yerlerdeki yanlış-doğru cetvelleriyle yeniden yayınlanmıştır.

Ziya Şükun kaynak olarak İstanbul Kütüphanelerinde bulunan Farsça-Farsça, Farsça-Türkçe sözlükler ve deyim sözlükleri ile 'Abdürreşid b. 'Abdülğafür el-Ğüseynî el-Medenî et-Tetevî'nin *Ferheng-i Reşîdî* ve Bahâr mahlaslı Rây Tik Çend'in *Bahâr-i Âcem* adlı Farsçadan Farsçaya sözlüklerden yararlanmıştı. En önemli kaynağı ise Lütfullâh Ğalîmî'nin *Lüğat-ı Ğalîmî* ve Mehmed İzzet Paşa'nın *Ğâmus-i Fârisî* adlı Farsça-Türkçe sözlükleridir.²¹⁸

---

²¹⁸ Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, s. 351; Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, s. 299-301.

SONUÇ

İnsanoğlu, yaşamı boyunca edindiği tecrübeleri, hayat tarzını, izlenimlerini dil aracılığı ile gelecek nesillere aktarmıştır. Bir milletin en önemli öğelerinden biri olan dil, insanlar gibi doğar büyür ve ölür. Bir dilin yaşaması gelişimine devam edebilmesi için farklı kültürlerle etkileşim halinde olup sürekli kendini yenilemesi gerekir. Bu etkileşim dilin kendi niteliğine uygun bir süreklilik arz etmelidir.

Tarihten günümüze Türkçenin en çok etkileşim içinde bulunduğu dillerden biri de Farsçadır. Türkçe ile Farsça coğrafı, dini vb. faktörlerden dolayı sürekli birbirini etkilemiş; kelime ve sözcük alışverişinde bulunan iki komşu dil olmuştur. şah İsmail ile Osmanlı imparatoru Yavuz Sultan Selim'in durumu Türkçe ile Farsçanın bu etkileşimine verilebilecek güzel ve ilgi çekici örneklerden biri olabilir. Yavuz Sultan Selim Türk hükümdarı olduğu halde Farsça divan yazarken; şah İsmail, İran hükümdarı olduğu halde şiirlerini Türkçe yazmıştır.

Özellikle edebiyat alanında kendini hissettiren Türkçe ile Farsça arasındaki bu etkileşim Osmanlı coğrafyasında Farsça öğrenimini tetiklemiş ve bunun neticesi olarak da Farsça gramer üzerine çalışmalar yapılmıştır. XIX. ve XX. yüzyıllarda *Mesnevî*'den yapılan tercüme ve şerhlerle ilgili çalışmalarda ise, önceki dönemlere oranla daha fazla canlılık gözlenir.

Farsça tanzimat öncesi dönemde, enderun mektebi, mevlevî tekkeleri ve darülmecnevîlere özgü bir dil olmanın ötesine geçememiştir. Fakat tanzimatın ilanı ile birlikte eğitim kurumlarında daha çok yer almaya başlamış, açılan orta ve yükseköğretim kurumlarının neredeyse tamamında okutulan iki yabancı dilden biri olmuştur. Bu dönemde ortaöğretim kurumlarından rüşdiye, idadî ve sultanîlerin; yükseköğretim kurumlarından mülkiye mektebinin ve darülfünûnun, meslekî ve teknik eğitim kurumlarından da öğretmen okullarının programlarına, daha açıldıkları tarihten itibaren Farsça dersleri konmuştur.

Aslında, tanzimat döneminde Farsçanın rüşdiye, idadî ve sultanî adı verilen ortaöğretim kurumlarına girişi Türkçenin, Lisan-ı Osmanî adıyla bu okulların eğitim programlarında yer almaya başlamasıyla birlikte, Türkçe öğretimının daha kolay ve daha etkin bir şekilde yapılabilmesi için, Farsça dersi zorunlu olarak programlara konmuştur. Ancak bu okullardan rüşdiye, idadî ve sultanîlerde okutulan Farsçayı tarihsel gelişimi sürecinde incelediğimizde birtakım farklılıklar gösterdiğini görmekteyiz.

Çalışmamızda XIX. yüzyılda yaşamış yirmi sekiz kişi tespit edilirken, XX. yüzyılda elli kişi tespit edilmiştir. Bunun neticesinde XIX. yüzyılda Farsça öğretimine gereken önemin verilmediği görülmektedir. Önceleri Türkçenin öğretimine yardımcı bir ders olarak görülen Farsçanın bir yabancı dil olarak kabul görmesi XIX. yüzyılın sonlarında, yani Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yürürlüğe girişinden sonra gerçekleşebilmiştir. XIX. yüzyılda Farsça öğretimine zemin hazırlanmış ve matbaanın kurulması, okulların açılması gibi gelişmelerin sonucunda XX. yüzyılda Farsça öğretimine verilen önem giderek artmıştır. XIX. yüzyılda sözlük yazımına ağırlık verilmiş, gramer kitapları ihtiyaç doğrultusunda yazılmıştır. XX. yüzyılda ise gramer kitapları yazımında yoğunlaşmıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonraki birkaç yılda da Farsça orta dereceli okullarda okutulmaya devam etmiştir. Fakat 1928 yılında Arapça ve Farsça orta dereceli okulların ders programlarından çıkarılmıştır. Bununla beraber Farsça, eğitim ve kültür hayatımızdan tamamen çıkıp gitmemiş; Cumhuriyet döneminde de Türkiye'nin büyük üniversitelerinde Fars dili ve edebiyatı bölümlerinde lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde öğretilmeye devam etmiştir. Son yıllarda da üniversitelerin birçoğunda edebiyat, ilahiyat ve eğitim fakültelerinin çeşitli bölümlerinde seçmeli ders olarak okutulmaya devam etmektedir.

Yüksek lisans çalışmamızda XIX. ve XX. yüzyılda Farsça öğretimiyle ilgilenen şahsiyetleri ve Farsça öğretimine dair yazmış oldukları eserleri aktarmaya çalıştık. Bu çalışmanın daha sonraki çalışmalar için bir örnek ve kaynak teşkil edeceğini düşünerek fayda sağlamasını temenni ederiz.

KAYNAKÇA

- AKKUTAY, Ülker, *Enderun Mektebi*, GÜ. Yay. , Ankara, 1984.
- AKPINAR, Yavuz, “Resulzâde, Mehmed Emin”, *DİA*, c. 35, 2008, s. 2-5.
- _____, “Seyyid Azim Şîrvânî” *DİA*, c. 37, 2009, s. 50-51.
- _____, “Vâzih, Mirza Şefî”, *DİA*, c. 42, 2012, s. 579
- AKSOY, Ömer Asım, “Dürrü’n Nizâm ve Nazmü’l Cevâhir”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1960, Ankara, ss. 145-171.
- _____, “İki Dilcimizi Kaybettik: Velet Çelebi İzbudak, Naim Hazım Onat”, *Türk Dili*, c. II, Sayı 21, Haziran 1953, ss. 597-598.
- AKÜN, Ömer Faruk, “Gölpınarlı Abdülbaki” *DİA*, c. 14, 1996, s. 146-149.
- _____, “Kilisli Rıfat Bilge”, *DİA*, c. 26, 2002, s. 18-22.
- ALBAYRAK, Hüseyin, “Trabzonlu İbrahim Cûdi Efendi’nin Eserleri, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2, Ankara, 1995, ss. 21-30.
- ALPARSLAN, Ali, “Habib Efendi” *DİA*, c. 14, 1996, s. 370-371.
- ANETSHOFER, Helga, “Tietze, Andreas”, *DİA*, c. 41, 2012, s. 147-148.
- ATEŞ, Ahmed, “Helmut Ritter”, *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 5, İstanbul, 1964, ss. 1-14.
- AYDÜZ, Salim, “Kethüdâzâde Ârif Efendi”, *DİA*, c. 25, 2002, s. 334-335.
- AZAMAT, Nihat, “Elif Efendi Hasırîzâde” *DİA*, c. 11, 1995, s. 37-38.
- BALCI, Musa, “Bir Vefa Kitabının Öğrettikleri M. Nazif Şahinoğlu, Makaleler ve Hatıralar”, *Nüşa*, Cilt 18, Sayı 46, 2018, ss. 193-202.
- _____, Sıbyan Mektepleri’nde Farsça ve Nasihat-ı Hükemâ adlı risale, *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 28, İstanbul, 2016/1, ss. 1-42.
- BARANOĞLU, Şahin, *Abdurrahman Süreyya: Mizânü’l Belâga*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 1999.
- BARDAKÇI, Murat, “Abdülbaki Gölpınarlı’nın Hayatından Bir Kesit, *Salacak’taki Ahşap Ev, Baki Hoca ve Garib*”, (Erişim) <http://mekusad.org/abduelbaki-goelpnarlnn-hayatndan-bir-kesit-2/>, 02 Temmuz 2017.
- BAYRAM, Ömer, *Azerbaycan Sahası Tezkireleri ve Seyyid Azim Şîrvânî’nin Tezkiresi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara, 2005.

- _____, ‘‘Vâzih, Mirza Şefi’’, (Erişim)
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=7021>, 16 Ağustos 2017.
- BİRİNCİ, Ali, ‘‘Fânizâde Ali İlmî Bey’’, *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, Sayı 5, İstanbul, 1997, ss. 75-80
- _____, ‘‘İlmi Bey Fanizade’’ *DİA*, c. 22, 2000, s.138-139
- _____, ‘‘Nacim Efendi’’, *DİA*, c. 32, 2006, s. 274
- BOLAY, Süleyman Hayri, ‘‘Kam, Ömer Ferit’’ *DİA*, c. 24, 2001, s. 271-273
- BULUT, Serdar, ‘‘Kilisli Muallim Rif ‘at Bilge’ nin Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türk Diline Katkıları’’, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Eğitimi Dergisi*, Sayı 1, Kış 2017, ss. 1-8.
- BURSALI, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C I-III Matbaa-i Amire, İstanbul, 1333-1342/1915-1923.
- CAMBAZOV, İsmail, ‘‘Sofya’ da Yazılan Kur’an Tefsiri’’, *Altınoluk*, Sayı 191, İstanbul, 2002, ss. 48.
- CAN, Şefik, ‘‘Yenikapı Mevlevihanesinin En Son Mesnevihanı Tahirü’l-Mevlevî’’, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı II/2, Konya 1996, ss. 97-101.
- CELEPOğLU, A., ‘‘Atalay, Besim’’, *TDEA*, c. 1, s. 528.
- ÇAğLAYAN, Pelin Seval, *Mehmed Elif Efendi ve Farsça Şiirleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 2014.
- ÇELİK, Ahmet, ‘‘Tanzimattan Günümüze Türkiye’deki Farsça Öğretimi’’, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Ü. SBE, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul, 1995.
- ÇELTİK, Halil, *Ömer Ferit Kam ve Asâr-ı Edebiyye Tedkikatı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi; Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara, 1997.
- _____, Yaşar Aydemir, ‘‘Vefatının 150. Yılında Selanikli Ahmet Meşhuri’’, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 2/4 Fall 2007, ss. 262-273.
- ÇETİN, Atilla, ‘‘İbn Âşûr, Muhammed Tahir’’ *DİA*, c. 19, 1999, s. 332.
- ÇETİN, Nihad M. , ‘‘Ahmed Ateş, Hayatı ve Eserleri’’, *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 7, İstanbul, 1972, ss. 1- 7.

- _____, “Ateş, Ahmet”, *DİA*, c. 4, 1991, s. 55-57
- ÇİÇEK, Yeliz, *Vildan Fâik’in Teshilü’s-Sarf adlı Eserinin Arapça Dilbilgisi Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, EBE, Ankara, 2009.
- ÇİÇEKLER, Mustafa, “Tanzimat Sonrası Türkiye’de Farsça Eğitimi”, *Name-i Aşina*, Kış-İlkbahar, 2004, Sayı: 15-16, ss. 85-102.
- ÇİFTÇİ, Ömer, (hızl.), “*Fatîn Davud, Hâtimetü’l-Eş’âr*,” (Erişim) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10736,metinpdf.pdf?0>, 12 Nisan 2017.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Ağâh, “Prof. Necati Lugal ve Eserleri”, *AÜİFD*, XII, (1964), ss. 129-133.
- DEĞİRMENÇAY, Veyis, “Ömer Ferit Kam’ın, Afgan Kralı Emânullah Han’a Methiyesi ve Hâkânî-yi Şîrvânî’nin Eyvân-ı Medâyin Adlı Kasidesine Naziresi”, *Nüsha*, Yıl 5, Sayı 19, Güz 2005, ss. 7-24.
- _____, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2013.
- DELİÇAY, Tahsin, “Mısırlı Edip Abdülvehhâb Azzâm’ın Kaleminden Mehmet Akif”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, (2012/1), ss. 111-123.
- DEMİR, Yasemin, *Tayyib-zâde Hâfız Mehmed Zühdi Hayatı, Eserleri ve Nevbâvesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2007
- DOĞAN, Recai, Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma açısından Tahlili, *AÜİFD*, c.XXXVII, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1998, ss.407-442.
- ERDOĞAN, İsmail, “Kethudâzâde Ârif Efendi ve Felsefi Görüşleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 15, Sayı 1, ss. 172-173.
- ERGİN, Osman Nuri, Türkiye *Maârif Tarihi*, Cilt I, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1939.
- ERGÜN Mustafa, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yay. , Ankara, 1996.
- ERGÜN, Saadettin Nüzhet, *Türk Şairleri*, Cilt I-II, İstanbul, 1936.
- EYİCE, Semavi, “Erdoğan, Abdülkadir”, *DİA*, c. 11, 1995, s. 288.
- FURAT, Ahmet Subhi, “Nihad M. Çetin Hayatı ve Eserleri”, *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 8, 1998, ss. 1-8.

- GÜLDÖŞÜREN, Arzu, “Arnavutluk’tan İstanbul’a Bir Âlim Portresi: Debrelî Vildan Fâik Efendi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 48, Haziran 2015, ss. 117-148.
- _____, “Bilinmeyen Bir Medrese İslahatı Metni: Vildan Fâik Efendi ve İslah Risalesi”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı 31, İstanbul 2011, ss. 201-220.
- _____, “Vildan Fâik Efendi” *DİA*, c. 43, 2013, s. 108-109.
- GÜNEL, Fuat, “Azzâm, Abdülvehhâb”, *DİA*, c. 4, 1991, s. 352-353.
- GÜNTAN, Zekiye, *XIX. yy. İstanbul Mutasavvıflarından Muhammed Murad Nakşibendî ve Hülasatü’s-Şuruh adlı Mesnevi şerhinden ilk 1001 Beytin Tahlilî*, Selçuk Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, SBE, Elâzığ, 2009.
- GÜZELYÜZ, Ali, “Hoca Neş’et’in Hayatı, Eserleri ve Tûfân-ı Ma’rifet’ teki Tasavvufî Görüşleri”, *İlmi Araştırmalar 5*, İstanbul, 1997, ss. 167-175.
- HABÎB EFENDÎ, *Berg-i Sebz*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1312.
- _____, *Desturçe*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1303.
- HAKSEVER, Ahmet Cahid, *Ahmet Remzi Akyürek hayatı, eserleri ve tasavvuf anlayışı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 1999.
- İŞİK, Emin, “Midhat Bahârî” *DİA*, c. 30, 2005, s. 6-7.
- İŞİK, İhsan, *Resimli Metin Örneklî Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, 10 Cilt, Elvan Yayınları, Ankara, 2006.
- İBNÜLEMİN, Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cilt I-II-III-IV, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1988.
- İBRAHİM CUDÎ EFENDÎ, *Lugat-ı Cudi*, Mirkoviç Matbaası, İstanbul.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Dârülfünun”, *DİA*, c. 8, 1993, s. 522.
- İNAN, Ahmet, “Mustafa Hayri Efendi”, *DİA*, c. 31, 2006, s. 302-303.
- İSEN, Mustafa, “Hoca Neş’et” *DİA*, c. 18, 1988, s. 191-192.
- İZ, Mahir, *Yılların İzi*, İrfan Yayınevi İstanbul, 1975.
- İZGİ, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, Cilt I, İz Yay. , İstanbul, 1997.
- KAHRAMAN, Ahmet, “Ararat, Yusuf Cemil”, *DİA*, c. 3, 1991, s. 332.
- KAHRAMAN, Âlim, “Ali Nazimâ” *DİA*, c. 32, 2006, s. 453-454.
- _____, “Tahirü’l Mevlevî”, *DİA*, c. 39, 2010, s. 407-409.
- KANAR, Mehmet, “Yazıcı, Tahsin”, *DİA*, c. 43, 2013, s. 359-360.

- KANLIDERE, Ahmet, “Mirza Kâzım Bey”, *DİA*, c. 30, 2005, s. 162-164.
- KARA, Mustafa, “İzbudak Veled Çelebi”, *DİA*, c. 23, 2001, s. 503-505.
- KARA, İsmail, “Yaltkaya Mehmet Şerefettin”, *DİA*, c. 43, 2013, s. 308-310.
- KAZANCIGİL, Aykut, “Mehmet Şerafeddin Yaltkaya (1879- 1947) Hayatı ve Eserleri”, *İlim ve Sanat Dergisi*, Sayı 26, İstanbul, 1989, ss. 52-62.
- KILIÇKAYA, Rabia, *Mithat Bahârî Beytur Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2013.
- KUNT, İbrahim, “Yenikapı Mevlevihanesi Son Şeyhi Abdülbâki Baykara Dede’ nin Enfâs- ı Bâki’de Bulunan Farsça Şiirleri” , *İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 22, (2013/1), ss. 131-148.
- KURT, Hüseyin, *Hasrîzâde Mehmed Elif Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2003.
- KURTULUŞ, Rıza, “Ziya Şükun”, *DİA*, c. 44, 2013, s. 479-480.
- KUT, Günay, “Tarlan, Ali Nihad”, *DİA*, c. 40, 2011, s. 108-110.
- LUGAL, Mihin, “Lugal, Mehmet Necati”, *DİA*, c. 27, 2003, s. 218-219.
- MAVIŞ, Hakkı, “Mehmed Halîs Efendi”, *DİA*, c. 28, 2013, s. 490.
- MAZIOĞLU, Hasibe, “Akyürek, Ahmed Remzi”, *DİA*, c. 2, 2012, s. 304-305.
- _____, *Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1987.
- MERT, Muhit, “Rusya’ da Şarkiyat Çalışmalarının Öncüsü, Ünlü Türk Âlimi: Mirza Kâzım Bey, *Türk Yurdu Dergisi*, c. 19, Sayı 145, Ankara Eylül 1999, ss. 26-34.
- _____, “Aleksandr Mirza Kâzım Bey (1802-1870), *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, 2004, ss. 405-410.
- MUALLİM FEYZİ, *İlaveli Usul-i Fârisî*, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1307.
- _____, *Kand-i Parsi*, Ahter Matbaası, İstanbul, 1310.
- _____, *Muhtasar Usul-i Fârisî*, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1308.
- _____, *Zeban-i Fârisî*, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1325.
- MUALLİM NACİ, *Osmanlı Şairleri*, haz. Cemal Kurnaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. , Ankara, 1986.

- MUALLİM TAHİR NADÎ, *Fezleke-i Lisan-ı Fârisî*, Cihan Biraderler Matbaası, İstanbul, 1338.
- NAKŞİBENDÎ, Muhammed Murad, *Kavâid-i Fârisîyye*, Bosnevi Elhac Muharrem Efendi Matbaası, 1288.
- NAZİMA, Ali, *Tertîb-i Cedîd Ta'ûm-i Fârisî*, Kasbar matbaası, İstanbul, 1312.
- OVACI, Hüseyin, *Mehmed Şerafeddin Yalpkaya (1879-1947)'nin, Mezhepler Tarihi İle İlgili Çalışmaları (Tahlil ve Değerlendirme)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, Sivas, 2010,
- ÖKTAY, Nesrin, *Muhammed Esad Dede ve Mesnevi Şerhi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2008.
- ÖNGÖREN, Reşat, “Toprak, İsmail Hakkı”, *DİA*, c. 41, 2012, s. 264-265.
- ÖZ, Yusuf, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- ÖZALP, Nazmi, *Türk Musikisi Tarihi*, Cilt II, MEB Yay.
- ÖZALP, Ömer Hakan, “Hoca, Şeyh, Siyasetçi Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi”, *İstanbul Araştırmaları*, Sayı 6, Yaz 1998, ss.105-178.
- _____, “Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi”, *DİA*, c. 43, 2013, s. 498-499.
- ÖZCAN, Nuri, “Mehmed Celâleddin Dede”, *DİA*, c. 28, 2003, s. 446-447.
- _____, “Uz, İsmail Kazım”, *DİA*, c. 42, 2012, s. 254-255.
- _____, “Baykara Abdülbaki”, *DİA*, c. 5, 1992, s. 246-247.
- ÖZDAMAR, Mustafa, *Yaman Dede*, Kırkkandil Yayınevi, İstanbul, 2015.
- ÖZEN, Vahit, *Nâfi Divanı, İnceleme-Transkripsiyonlu Metin*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, SBE, Elâzığ, 2010.
- ÖZKAN, Selim Hilmi, “Osmanlı Devleti'nde Eğitim Dili ve Yabancı Dil Meselesi”, *Eğitime Bakış*, Yıl 13, Sayı 39, Ocak/Şubat/Mart/Nisan 2017, ss. 53-58.
- ÖZTÜRK, Cemil, “Rüşdiye”, *DİA*, c. 35, 2008, s. 302.
- RİYAHÎ, Muhammed Emin, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, çev. Mehmet Kanar, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
- RODOPLU, Fatma, *Mehmed Emin Resulzade'nin Azerbaycan Tarihi, Rusçadan Türkçeye Çeviri Ve Değerlendirmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 2012.
- SAMÎ, Şemseddin, *Kamusu'l alam*, c. IV, Mihran Matbaası, İstanbul, 1311.
- SATOĞLU, Abdullah, *Kayseri Şairleri*, As Matbaası, Ankara, 1970.

- SERDAROĞLU, Vildan, “Süleyman Fehîm”, *DİA*, c. 38, 2010, s. 87-88.
- SİBÂÎ, Muhammed es-Sibâî, “Yahyâ el-Haşşâb”, *DİA*, c. 43, 2013, s. 253.
- SÜMER, Faruk, “Prof. Necati Lugal”, *TTK Belleten*, XXVIII, (1964), ss. 305-309.
- SÜMERTAŞ, Burhan, “Mehmed Şerefeddin Yaltkaya’nın (1879-1947) *Târîhi Kur’ân-ı Kerîm*’i Üzerine Bir Değerlendirme”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 39, Erzurum 2013, ss. 337-362.
- SÜREYYA, Mehmet, *Sicill-i Osmanî*, c. I-VI, Matbaa-ı Amire, 1308-1311.
- ŞAHİN, Haşim, “Yaman Dede”, *DİA*, c. 43, 2013, s. 311-312.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut H., “Prof. Alessio Bombaci (1914-1979)”, *TTK Belleten*, c. XLIV, Sayı 173, Ocak 1980, ss. 179-192.
- ŞENTÜRK, Didem, 19. *Yüzyıl Şairlerinden Hatice Nakiyye Hanım’ın Divanı’nın Transkripsiyonlu Metni ve İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2010.
- ŞENTÜRK, M. Hüdai, “Murad Nakşibendî” *DİA*, c. 31, 2006, s. 188-189.
- TAHİRÜ’L MEVLEVÎ, *Dest-aviz-i Farsi-hanan*, İstanbul, 1325.
- TAN, Nail, “Yitirdiklerimiz: Prof. Dr. Meliha Ülker Anbarcıoğlu”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, c. CII, Sayı 726, Haziran 2012, ss. 466-468.
- TANSEL, Fevziye Abdullah, “XX. Asır Türk Edebiyatı’nın Unutulmaması Gerekli Şairlerinden Ali Salahaddin Yiğitoğlu (1877-1939)”, *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Sayı 3, 1977, ss. 265-282.
- TARLAN, Ali Nihat, *İran Edebiyatı*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul:1944.
- TAŞCI, Özcan, “Ritter, Hellmut”, *DİA*, c. 35, 2008, s. 133-134.
- TATÇI, Mustafa-KURNAZ, Cemal, “Mehmed Esad Dede”, *DİA*, c. 28, 2003, s. 469-470
- TİMURTAŞ, Faruk, “Ali Nihad Tarlan ve Eserleri (Doğumunun 65. Yılı münasebetiyle)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 13, 2012, ss. 1-6.
- TOPUZOĞLU, Tevfik Rüştü, “Çetin, Nihad Mazlum”, *DİA*, c. 8, 1993, s. 290-291
- TOSUN, Necdet, “Ahmed Sâfi Bey”, *DİA*, c. Ek-1, 2016, s. 50-51.
- _____, Kültür Tarihimize Işık Tutan Mühim Bir Kaynak: Sefinetü’s-Safi, *İLAM Araştırma Dergisi*, c. I, Sayı 2 (Temmuz-Aralık 1996), ss. 177-178.
- TOTAN, Hacer, *Abdülbaki Gölpınarlı Divanı (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 2013.

- TUMAN Mehmet Nâil, *Tuhfe-i Nâilî*, Ankara Bizim Büro Yayınları, Ankara, 2001.
- TÜCCAR, Zülfikar, “Onat Naim Hazım” , *DİA*, c. 33, 2007, s. 351-352.
- UÇMAN, Abdullah, “Ahmed Celaleddin Dede” *DİA*, c. 2, 1989, s. 53.
- URAZ, Murat, *Türk Edip ve Şairleri*, Cilt III, Numune Matbaası, İstanbul, 1940.
- UZUN, Mustafa, “Cudi Efendi Trabzonlu” *DİA*, c. 8, 1993, s. 81-82.
- UZUNEL, Nurgül, “Azerbaycan Türklüğünün Kahramanı Mehmed Emin Resulzâde” Turan *Stratejik Araştırmaları Merkezi Derneği*, Sayı 7, Yaz 2010, ss. 69-75.
- ÜNVER, İsmail, “Ayni Ayıntablı”, *DİA*, c. 4, 1991, s. 270-271.
- ÜSKÜDARLI, Safi, *Nev-Bâve-i Kâvaid-i Fârisi*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1307.
- _____, *Şive-i Lisan-ı Fârisi*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1308.
- YAZICI, Gülgün, “Galata Mevlevihanesi Son Şeyhi Ahmed Celaleddin Dede’ nin Mevlevilik Tarihine Işık Tutan Şiirleri”, *İstem*, Yıl:7, Sayı 14, 2009, ss. 479-494.
- YAZICI, Tahsin, “Hüseyin Dâniş” *DİA*, c.18, 1998, s. 540-541.
- YETİŞ, Kazım, “Abdurrahman Süreyya Mîrdûhîzâde” *DİA*, c. 1, 1988, s.173-174.
- YILDIRIM, Nimet, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Yay. , Erzurum, 2000.
- YILDIZ, Âlim, “Sâfi Üsküdarlı” *DİA*, c. 35, 2008, s. 470-471.
- _____, “Üsküdarlı Sâfi’ nin “Şi’ r-i Sâfi” İsimli Eseri Üzerine, *CÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı VI/II, 2002, ss. 269-286.
- YILMAZ ÖNDER, Sevim, “Andreas Tietze’nin Biyografisi Üzerine Bir Deneme”, *Toplumsal Tarih*, XX/122, 2004, ss. 54-55.
- YILMAZ, Şadiye, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde yenilik ve gelişmeler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 2009.
- YOLUK, Mehmet Emin, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi EBE, Konya 2010.
- YÜCE, Nuri, “Atalay, Besim”, *DİA*, c. 4, 1991, s. 43-44.
- ZENGİN, Z. Salih, *II. Meşrutiyet’te Medreseler ve Din Eğitimi*, Akçağ Yay. , Ankara, 2002.
- “Tahirü’l-Mevlevi’nin İslam Tarihçiliği”, (Erişim) <http://hozir.org/tahirul-mevlevinin-islam-tarihciligi-ozet.html>, 24 Kasım 2017.

“Tahsin Yazıcı”, (Erişim) <http://www.iranicaonline.org/articles/yazici>, 23 Eylül 2017.

“Seyyid Ezim Şirvânî”, (Erişim) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/11009,seyidezimsirvanipdf.pdf?0>, 20 Temmuz 2017.

“Mehmet Nazif Şahinoğlu Hoca Hakk’a Yürüdü”, (Erişim), <https://erzurummedya.com/haber-mehmet-nazif-sahinoglu-hoca-hakk-a-yurudu-6886.html>, 11. 07. 2018.

